

DZIEDZICTWO HISTORYCZNE gmin Ciężkowice, Pleśna, Wojnicz i Zakliczyn

Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie”
Instytucja Zarządzająca Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi.
Operacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach działania 19 Wsparcie dla rozwoju lokalnego
w ramach inicjatywy LEADER Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020.
Instytucją odpowiedzialną za treść jest Stowarzyszenie GRUPA ODROBNIKA
Materiał współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach operacji pn. „Wydanie 4 publikacji
promujących lokalne walory kulturowe, historyczne, przyrodnicze obszaru Lokalnej Grupy Działania Dunajec-Biała”

LEGENDA:

WOJNICZ

- 1 Kościół św. Wawrzyńca
- 2 Dzwonnica w Wojniczu
- 3 Kościół w Olszynach
- 4 Kościół św. Leonarda w Wojniczu

PLEŚNA

- 5 Wieża Widokowa w Dąbrówce Szczepanowskiej
- 6 Kościół p.w. WNMP w Pleśnej
- 7 Dwór w Rzuchowej
- 8 Dwór w Janowicach
- 9 Stacja PKP Łowczówek - Pleśna

ZAKLICZYN

- 10 Europejskie Centrum Muzyki Krzysztofa Pendereckiego
- 11 Ruiny zamku na Melsztynie – wieża widokowa
- 12 Kościół w Zakliczynie
- 13 Klasztor franciszkanów w Zakliczynie
- 14 Bacówka w Jamnej
- 15 Kościół w Paleśnicy

CIĘŻKOWICE

- 16 Kościół w Bruśniku
- 17 Ratusz w Ciężkowicach
- 18 Rynek Ciężkowice
- 19 Dworek Ignacego Paderewskiego
- 20 Rynek w Ciężkowicach

MAPA OBSZARU

Spis treści

Wstęp	7
Wojnicz	9
Pleśna	29
Zakliczyn.....	53
Ciężkowice	81
Posłowie	103
Bibliografia	105

Wstęp

We wstępie chciałbym serdecznie podziękować mojej rodzinie za wiele cierpliwości w związku z ciągłym brakiem czasu, spowodowanym godzinami spędzonymi przed ekranem laptopa, podczas pisania niniejszej pracy, a także Lokalnej Grupie Działania *Dunajec-Biała* ze szczególnym uwzględnieniem Prezesa, Jana Czai oraz niezmordowanej koleżance, regionalistce, Małgorzacie Hajdudze.

Należy zaznaczyć, iż praca ta jest jedynie syntezą najważniejszych i najciekawszych informacji historycznych dotyczących 4 gmin wchodzących w skład LGD *Dunajec-Biała*. Niektóre zostały podane jedynie pobieżnie. O wielu miejscowościach oraz zabytkach powstały dokładne monografie, których treści nie sposób zmieścić na 50 stronach owej publikacji. Starałem się, więc do ogólnego zarysu historycznego, dopisywać różnego rodzaju ciekawostki, aby praca nie była jedynie kolejną monotonną monografią.

Należy również zaznaczyć, że do licznych publikacji naukowych doбираłem pozycje udostępnione w bibliotekach internetowych, a także źródła będące w posiadaniu muzeów, ze szczególnym uwzględnieniem Muzeum Ziemi Tarnowskiej oraz Muzeów Narodowych w Krakowie i Warszawie.

Mam nadzieję, iż praca ta będzie przystępna przede wszystkim dla osób, które sięgają do książek historycznych sporadycznie, czujących głównie więz z miejscem, w którym żyją lub z którego pochodzą, a liczne ciekawostki historyczne staną się powodem do poszerzania swojej wiedzy. Czytelników zachęcam do aktywnego zwiedzania terenu Lokalnej Grupy Działania *Dunajec-Biała* oraz zapoznania się z obszerną bibliografią, obfitującą w liczne monografie.

Jakub Nowak

Kościół św. Wawrzyńca

Wojnicz

Pierwsze ślady osadnictwa w okolicach Wojnicza datuje się na 8 tys. lat p.n.e.¹. Kolejne pochodzą z ok. 5500-2000 r. p.n.e.². W okolicy miasta prowadzono liczne badania archeologiczne, dzięki którym udało się zlokalizować wiele pozostałości po kulturze łużyckiej. Znajdowano je m.in. w Dębinie Łętowskiej oraz Dębinie Zakrzowskiej w gminie Wojnicz³. W 2018 r. dokonano wyjątkowego odkrycia. Było nim naczynie zwane kernosem. Podobnego typu przedmioty używane były w starożytnej Grecji. Jego wiek datuje się na ok. 2700 lat⁴.

W VIII-IX w. do Wojnicza i w jego okolice przybyła duża ilość nowych osadników⁵. W poł. X w., w wyżej wymienionej miejscowości, zaczął powstawać gród, którym zajmowali się początkowo wojowie

¹ *Kalendarium dziejów Wojnicza wydane z okazji przywrócenia praw miejskich*, Duman T. (red), Wojnicz 2007, s. 7

² *Rdzeń, Wiór oraz Drapacz na wiórowcu* znalezione w miejscowości Biadoliny Radłowskie sprzed ok. 5500-2000 r. p.n.e.; ze zb. Muzeum Ziemi Tarnowskiej, nr inw. MT-A/390/1.

³ J. Okoński, A. Szpunar, *Najdawniejsza przeszłość Wojnicza i okolic*, Wojnicz 2002, s. 127-133.

⁴ <https://muzeum.tarnow.pl/aktualnosci/galeria-jednego-obiektu-kernos-niezwykle-naczynie-sprzed-2700-lat/>, dostęp z dn. 20.07.2023., godz. 19:38.

⁵ <https://www.wojnicz.pl/turysta/historia>, dostęp z dn. 20.05.2023 r., godz. 20:29.

Bolesława Chrobrego⁶. Stąd też wzięła się nazwa miasta. Osoba zarządzająca grodem wojnickim nazywana była grodzodzierzcą. Pod jej władaniem znajdowały się tereny *od Raby na zachodzie, po Wisłok i Ropę na wschodzie, od Wisły na północy, po Beskidy na południu*⁷. Powstała organizacja protokasztelańska, której celem było gromadzenie danin i zarządzania nimi⁸.

Miejscowość leżała na skrzyżowaniu dwóch istotnych szlaków: z Krakowa w stronę Przemyśla i węgierskim. W XI w. w Wojniczu istniał kościół grodowy. W XII w. powstała kasztelania wojnicka. Z 1217 r. pochodzi pierwsza wzmianka o zarządcy grodu – Symilu. Dzięki sprawowanej funkcji dzierżył w swoich rękach władzę wojskową oraz sędowniczą. Miał do pomocy urzędników książęcych. W miejscowości rozwijała się komora celna, która pobierała podatki od handlarzy podróżujących szlakami⁹.

W 1239 r. do Wojnicza przybyli możnowładcy małopolscy, witający Kingę, córkę króla Węgier – Beli IV, która miała wkrótce zostać żoną Bolesława Wstydliwego. W tym czasie lokowano również miasto. Nieznana jest jednak dokładna data nadania praw

⁶ K. Moskal, *Grody i zamki nad Dunajcem i Popradem*, Nowy Sącz 2011, s. 38-39.

⁷ K. Moskal, *Grody...*, s. 39.

⁸ *Kalendarium*, s. 7.

⁹ Tamże, s. 8.

Kościół św. Wawrzyńca

miejskich. Według dokumentu księżnej Kingi z 25 listopada 1278 r., stało się to pomiędzy 1239 a 1278 r.¹⁰.

Od około poł. XIII w. w Wojniczu zaczął funkcjonować dekanat. Z 1328 r. pochodzi pierwsza wzmianka o powiecie wojnickim, który funkcjonował do XVI w. W mieście mogły odbywać się roki sądowe, a jego zarządca zajmował się głównie poborem podatków oraz królewszczyzną. Ważną funkcję pełnił także kasztelan, który miał prawo zasiadać w radzie królewskiej, a następnie w senacie¹¹.

W 1349 r., na prośbę wójtów wojnickich, Gwozdona z Chronowa i Jana Kurzątko, Kazimierz Wielki ponownie lokował miasto. Tym razem na prawie magdeburskim¹² (sposób lokacji wziął nazwę od Magdeburga, gdzie ustalono wzorzec organizacyjny praw i powinności miejskich)¹³. W 1394 r. miasto odwiedziła królowa Jadwiga. Tragiczne wydarzenia przyniosł przełom XIV i XV w. Wojnicz oraz okoliczne miejscowości nawiedziła powódź, która spowodowała zmianę koryta Dunajca. Zniszczeniu uległa wieś Wola Pelczowska oraz fragment wojnickiego grodu. Woda zagroziła istniejącemu między wałami kościołowi. Z tego powodu postanowiono wybudować nową świątynię w stylu gotyckim, która powstała obok podgrodzia¹⁴. W 1772 r. kościół został zniszczony w wyniku pożaru. W 1773 r. dokonano jego odbudowy. W 1914 r., w związku z działaniami wojennymi, uległ kolejnemu uszkodzeniu. W 1930 r. powiększono go o nawy boczne i zakrystię. W latach 1997-2001 na wieży zainstalowano nowy hełm według projektu architekta Otto Schiera. Obecnie kościół posiada elementy gotyckie, barokowe i pseudobarokowe¹⁵.

¹⁰ *Tamże*, s. 8.

¹¹ *Tamże*, s. 9-10.

¹² *Tamże*, s. 10.

¹³ <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/prawo-magdeburskie;3961874.html>, dostęp z dn. 20.05.2023 r., godz. 21:45.

¹⁴ *Kalendarium...*, s. 13; K. Moskal, Grody..., s. 42.

¹⁵ <https://www.parafiawojnicz.pl/kosciol-parafialny/>, dostęp z dn. 20.07.2023 r., godz. 20:45.

Obok wojnickiej świątyni istnieje zabytkowa, drewniana dzwonnica. Wzmianka o niej pochodzi z wizyty kanonicznej z 1570 r. Jednak budowla ma dużo starszą metrykę. Dowodem na to jest belka, na której w 2006 r. odkryto napis z 1533 r. W 1685 r. obok powstała również kaplica różańcowa fundacji Jana i Stanisława Janaszowiczów. Warto nadmienić, iż z rodu tego pochodził Stanisław, doktor praw. Był on dziekanem miejscowej kapituły, proboszczem w Zalasowej i profesorem Akademii Krakowskiej¹⁶.

W XV w., przy nowo wybudowanym kościele parafialnym, powstała charakterystyczna struktura organizacyjna. W 1460 r. Kazimierz Jagiellończyk ufundował prepozyturę. Zezwolił również na utworzenie prałatur scholastyka oraz kustosa. W związku z powyższym, biskup krakowski Jan Lutek z Brzezia zatwierdził urzędy kościelne. Scholastyk miał możliwość mianowania *rektora szkoły, a kustosz dzwonnika*. Ustanowiono również godność mansjonarzy, którzy zajmowali się kościołem szpitalnym. W 1494 r. rzeźnicy z Wojnicza ufundowali *altarię Dziesięciu Tysięcy Męczenników*. Została zatwierdzona przez arcybiskupa gnieźnieńskiego i biskupa krakowskiego, kardynała Fryderyka Jagiellończyka. Podobną fundację poczynił w 1512 r. Łukasz z Wojnicza, kantor tarnowski, wraz z bractwem ubogich¹⁷. Wiązało się to z opieką nad ołtarzami bocznymi w kościołach. Posiadacz altarii, zwany altaryzstą, odprawiał wyznaczoną ilość mszy za duszę ofiarodawcy¹⁸. Dzięki wyżej wymienionym godnościom, urzędy kościelne w parafii wojnickiej nierzadko sprawowały znane

16 *Kalendarium...*, s. 17-18, 20, 25.

17 Tamże, s. 15-16; prepozytami i prałatami mianuje się wyższych dostojników duchownych (https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2006/Przewodnik-Katolicki-8-2006/Diecezja_Wlodelawska/Kanonik-pralat-diekan-2, dostęp z dn. 23.05.2023 r., godz. 18:41; hasło: *prałat*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/pr%C5%82at.html>, dostęp z dn. 23.05.2023 r., godz. 18:41).

18 W. Jemielity, *Altarie w diecezji augustowskiej* [w:] *Studia teologiczne* 19, Nowacki W. (red.), Białystok 2001, s. 391.

osobistości. W 1497 r. prałatem został Michał z Bystrzykowa. Był on filozofem i teologiem, a także rektorem Akademii Krakowskiej. Zajmował się nadto tematami przyrodniczymi. W Wojniczu powstał jego utwór poetycki pt. *Satyra na leniwych chłopów*¹⁹.

Wielokrotnie kasztelanów wojnicką zarządzali członkowie znamienitego rodu małopolskiego – Tęczynscy. W 1410 r., w bitwie pod Grunwaldem, wziął udział Andrzej z Tęczyna herbu Topór, syn Jana i Anny ze Zdakowa, ożeniony z Anną z Goraja. W czasie wojny z zakonem krzyżackim wystawił własną chorągiew. Brał udział w oblężeniu Malborka. W kronikach Jana Długosza zachowała się informacja, iż był jednym z doradców Władysława Jagiełły. W 1412 r. mianowano go kasztelanem wojnickim. Zmarł prawdopodobnie 25 czerwca 1412 r. Miał syna Jana, który w późniejszych latach był przywódcą stronnictwa możnowładczego, określanego jako *oligarchowie małopolscy*. Jan pełnił funkcję m.in. kasztelana krakowskiego, będąc jednym z najważniejszych osób w Radzie Królewskiej²⁰.

Prawdopodobnie wraz z Andrzejem Tenczyńskim udział w bitwie pod Grunwaldem wzięło okoliczne rycerstwo, m.in. z zamku Trzewlin w Wielkiej Wsi oraz dziedzice z Zamościa. Ufundowali oni prebendę (nabożeństwo) w kościele wojnickim na pamiątkę wygranej potyczki z krzyżakami²¹.

W 1441 r. ufundowany został kościół w Olszynchach

19 Hasło: *Michał* z Bystrzykowa, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Michal-z-Bystrzykowa;3940487.html>, dostęp z dn. 23.05.2023 r., godz. 18:47); *Kalendarium*, s. 16.

20 Hasło: *Andrzej Tęczynski*, http://encyklopedia.warmia.mazury.pl/index.php/Andrzej_T%C4%99czy%C5%84ski, dostęp z dn. 22.05.2023 r., godz. 17:41; Z. Anusik, *Latyfundia panów na Tęczynie. Kilka refleksji w związku z książką Janusza Kurtyki* [w:] *Przegląd Nauk Historycznych* 2003, Anusik Z., Głowacki A. (red.) R. II, nr 2 (4), s. 1-3, 253.

21 *Kalendarium...*, s. 14; część *dochodów kościelnych przypadająca duchownym jako wynagrodzenie za pełnione obowiązki* (Hasło: *prebenda*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/prebenda;2572297.html>, dostęp z dn. 20.05.2023 r., godz. 21:46).

w gminie Wojnicz. W 1442 r. biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki utworzył w wyżej wymienionej miejscowości parafię. Włączono do niej Sukmanie²². W latach 1870-1875 w Olszynchach powstała nowa, eklektyczna świątynia pw. Najświętszego Imienia Marii Panny. Posiadała prostokątne prezbiterium i pókoliście zamkniętą zakrystię. Wewnątrz umieszczono sklepienia kolebkowe i żaglaste²³.

W XV i XVI w. Wojnicz rozwinął się gospodarczo. Powstawały i rozwijały się istniejące zakłady rzemieślnicze, miasto zyskiwało dzięki handlowi. Mieszkańcy miejscowości uzyskiwali kolejne przywileje, np. z 1472 r., wprowadzający jarmarki na św. Zygmunta (2 maja), św. Wawrzyńca (10 sierpnia) i św. Agnieszki (21 stycznia). W XIV w. powstała szkoła parafialna. Pierwszym znanym z imienia nauczycielem placówki był Stanisław. Wzmianka o nim pochodzi z 1439 r. Uczniowie szkoły byli później studentami Akademii Krakowskiej²⁴: w 1400 r., Wojciech, syn Dominika z Wojnicza, a w 1439 r. Marcin, filozof i dziekan wydziału atrium. Z 1546 r. pochodzi wzmianka o Michale z Wojnicza, profesorze na wyżej wymienionej szkole wyższej²⁵. Z miejscowości pochodziło także wielu znanych duchownych, jak np. spowiednik królowej Jadwigi – Piotr z Wojnicza. Rozwijały się sądy oraz życie polityczne (w mieście zbierały się sejmiki szlacheckie). W 1521 r. powstał, za wstawiennictwem króla Zygmunta Starego, most na Dunajcu, a w 1530 r. Cech Wielki, który miał za zadanie zrzeszać różne typy rzemiosł. Od 1558 r. żaden z kupców podróżujących z Krakowa nie mógł omijać Wojnicza²⁶. Jednak od 1363 r. wiele okolicznych miejscowości otrzymało od króla zwolnienie od opłat

22 *Kalendarium...*, s. 15.

23 A. B. Krupiński, *Zabytki urbanistyki i architektury województwa tarnowskiego*, Warszawa-Kraków 1989, s. 45.

24 <https://www.wojnicz.pl/turysta/historia>, dostęp z dn. 20.05.2023 r., godz. 21:48.

25 *Kalendarium...*, s. 13-14, 17.

26 <https://www.wojnicz.pl/turysta/historia>, dostęp z dn. 20.05.2023 r., godz. 21:50.

Dzwonnica w Wojniczu

w komorze celnej. Świadczy to o wzmożonym ruchu szlakami handlowymi. Nierzadko dochodziło także do nienasiek pomiędzy mieszczanami a urzędnikami królewskimi. Wojniczanie interweniowali w tej sprawie. Otrzymywali potwierdzenia swoich praw i przywilejów (np. w 1379 r. od królowej regentki – Elżbiety, w 1381 r. od – Ludwika Węgierskiego, a w 1427 r. – od Władysława Jagiełły)²⁷. W 1575 r. zanotowano istnienie w mieście ratusza. Znajdował się w centrum rynku. Był budowlą piętrową z wieżą zegarową z dzwonem. W budynku magistratu znajdowała się waga, kasa

27 *Kalendarium...*, s. 10.

Kościół w Olszynach

oraz ława miejska²⁸. W XVI w. powstał drewniany, jednonawowy kościół pw. św. Leonarda. Z oryginalnego wyposażenia zachowały się w nim obrazy renesansowego tryptyku z 1560 r.²⁹

W połowie XVI w., przez nieodpowiednie zarządzanie, doprowadzono do upadku rzemiosła. Od 1558 r. starostwo wojnickie nadawane było dożywotnio. Urząd ten często otrzymywali poplecznicy władcy, którzy rzadko kiedy mieli możliwość stawiania się w mieście osobiście³⁰.

W 1655 r. Rzeczpospolita Obojga Narodów

prowadziła wojnę ze Szwedami. W październiku wojska Karola Gustawa zaczęły zbliżać się pod Kraków. Po zdobyciu Wiśnicza i Lanckorony, feldmarszałek szwedzki Robert Douglas, ruszył w stronę Wojnicza. 3 października został odparty przez Aleksandra Koniecpolskiego. Wojsko polskie rzuciło się do ucieczki, a hetman Koniecpolski nakazał wycofać się pod Tarnów³¹. Wojnicz nie został zdobyty. Szwedzi również postanowili się wycofać³².

W 1657 r. Wojnicz splądrowały wojska księcia Siedmiogrodu Jerzego Rakoczego. W 1702 r. ponownie doszło do zniszczenia miejscowości z powodu

28 Tamże, s. 20.

29 Powiat tarnowski. Przewodnik turystyczny, Bielak P. (red.), Łapczyca 2013, s. 251.

30 Kalendarium..., s. 18.

31 L. Kubala, *Wojna szwedzka w roku 1655 i 1656: (szkiców historycznych serya IV) : z 19 rycinami*, Lwów 1913, s.115.

32 Kalendarium..., s. 24

odmowy płacenia kontrybucji Szwedom. Tragiczny los spotkał również Zawale, Zamoście, dwór starosty i zabudowania duchownych³³. Sytuację Wojnicza próbowano ratować w XVIII w. W 1718 r. król August II zezwolił na cztery jarmarki, a jego następca, August III, w 1754 r. wprowadził cztery kolejne. Pomóc próbowały również władze kościelne. W 1751 r. Wojnicz otrzymał archidiakoniat. W jego skład wchodziły dekanaty: wojnicki i lipnicki. W 1765 r. powiększono go o cztery kolejne: biecki, bobowski, jasielski i żmigrodzki. Odbudowano także ratusz i kościół, który spłonął 23 marca 1752 r. Ponownie zaczęli działać liczni rzemieślnicy. W Cechu Wielkim skupionych było 37 warsztatów. Rozwijał się handel z Węgrami. Znaczenia nabierała szkoła. Po pierwszym rozbiórce miejscowość ponownie podupadła. W 1808 r. Wojnicz zamieszkiwało 956 mieszkańców. W 1831 r. w mieście wybuchł pożar, który zniszczył wiele zabudowań, m.in. ratusz. W związku z tym wydarzeniem, w 1842 r., mieszkańcy postanowili postawić na rynku figurę św. Floriana dłuta Jana Czuba z Bieśnika³⁴.

5 kwietnia 1800 r. w Wojniczu urodził się Teofil Wincenty Żebrawski, syn Wojciecha (zegarmistrza) i Franciszki z domu Wrońskiej. Był absolwentem Uniwersytetu Krakowskiego, na którym uzyskał stopień doktora. W 1831 r. wziął udział w powstaniu listopadowym, w czasie którego otrzymał krzyż *Virtuti Militari*. W związku z działalnością konspiracyjną, musiał udać się na emigrację do belgijskiego Liège. Po powrocie do kraju, przez pewien czas wykładał w Szkole Technicznej i na Uniwersytecie Krakowskim. Niestety w związku z wcześniejszą działalnością, musiał zrezygnować z pracy państwowej. Przeniesiono go na emeryturę. W kolejnych latach pracował jako architekt.

33 Tamże, s. 24-25.

34 <https://www.wojnicz.pl/turysta/historia>, dostęp z dn. 20.05.2023 r., godz. 21:50; Kalendarium..., s. 28; R. Reinfuss, *Ludowiarzeżba kamienna w Polsce*, Wrocław – Warszawa – Kraków Gdańsk - Łódź 1989, s. 91-92.

Tworzył mapy oraz plany miast i instytucji, zajmował się matematyką, geodezją, archeologią, etnomologią, gramatyką, konserwacją zabytków, tłumaczeniem dzieł. Był także kolekcjonerem. W czasie swojej działalności wydał około 40 prac pisemnych. Zmarł 5 lutego 1887 r. w Krakowie³⁵.

W 1832 r. Wojnicz odwiedził, w trakcie swojej podróży w Tatry, Seweryn Goszczyński. Opisał m.in. legendę o niewiernych żonach z zamku Trzeulin w Wielkiej Wsi (tzw. *Panieńska Góra*). Miały się one bronić w warowni, wraz ze swoimi kochankami, przeciwko wojskom Bolesława Śmiałego. 20 kwietnia 1832 r. Seweryn Goszczyński osobiście odwiedził ruiny. Zamieścił w publikacji barwny opis okolicy. W owym czasie ze wzgórza roztaczała się rozległa panorama: na południe widoczne były nieliczne wioski, pola, lasy, piętrzące się wzgórza, a na horyzoncie Tatry. W kierunku północnym podziwiać można było krajobraz równinny, a w oddali zarys Gór Świętokrzyskich³⁶.

Panieńską Górę odwiedził także inny znany podróżnik. Był nim Maciej Bogusz Stęczyński. Opisując okolice, wspominał, że u podnóża Panieńskiej Góry biegła droga w stronę Zakliczyna, która dochodziła do Dunajca, gdzie zlokalizowana była przeprawa promowa³⁷. W swojej publikacji autor umieścił również grafiki własnego autorstwa. Jedną z nich przedstawiała wyżej wymienione wzniesienie³⁸.

Na szczycie Panieńskiej Góry istniał zamek Trzeulin, który powstał najprawdopodobniej za sprawą Andrzeja herbu Półkoźc, kasztelana czechowskiego

35 A. Matczuk, *Teofil Żebrawski (1800-1887) jako bibliograf* [w:] *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, T. 42, nr 3-4, Lublin 1997, s. 120-123.

36 S. Goszczyński, *Dziennik podróży do Tatrów*, Petersburg 1853, s. 23.

37 B. Z. Stęczyński, *Okolice Galicji*, Lwów 1847 r., s. 29-30.

38 Panieńska-Góra w Wielkiej-Wsi nad Dunajcem od wschodu i północy w obwodzie Bocheńskim, w: *Okolice Galicji Macieja Bogusza Stęczyńskiego*, Lwów 1847[-1848], ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie, nr inw. MNK III-ryc.-28406/14.

z lat 1362-1377. Pierwsza wzmianka o warowni pochodzi z 1386 r. Przez kolejne lata budowla była w posiadaniu potomków wyżej wymienionego szlachcica. Zamek przestał pełnić funkcje mieszkalne w XVII w. Obecnie na wzgórzu widoczne są jedynie fragmenty budowli³⁹.

W XIX w. mieszkańcy Wojnicza brali udział w powstaniach narodowych. W 1846 r. w miejscowym dworze Dąbskich odbywały się narady wysłanników Polskiego Towarzystwa Demokratycznego. Celem było przygotowanie powstania. W odpowiedzi na te działania władze aresztowały Władysława Dąbskiego oraz proboszcza, księdza Pawła Białobrzesckiego. W czasie rabacji galicyjskiej, duchowny namawiał do powstrzymania się od rozbojów. W związku z tym miejscowość szczęśliwie ominęły te tragiczne wydarzenia⁴⁰.

Na cmentarzu w Wojniczu pochowanych jest również kilku powstańców styczniowych. Niektórzy z nich, po upadku insurekcji, uciekali przed represjami do Galicji. Na nagrobkach widnieją np. nazwiska: Leopolda i Józefa Pedrackich⁴¹ czy Tadeusza Tłuchowskiego Herbu Cholewa. Ostatni z wymienionych był dziedzicem Lelic koło Gozdowa Płockiego. Walczył w insurekcji w roku 1830. Za udział w powstaniu w 1863 r. został zesłany na 10 lat na Syberię⁴².

Z Wojniczem związany był urodzony w 1819 r. Władysław Jordan. Był synem Ludwika, majora wojsk polskich oraz Apolonii z Milewskich. Studiował na Uniwersytecie Krakowskim. W 1846 r. działał w konspiracji przygotowującej nowe powstanie, a następnie walczył w Krakowie ze swoim oddziałem.

³⁹ K. Moskał, Grody..., s. 43-44.

⁴⁰ *Kalendarium...*, s. 28-29.

⁴¹ Tamże, s. 29; *Zeszyty Wojnickie*, nr 1 (21), R. III, Wojnicz 1994, s. 5-7

⁴² *Kalendarium...*, s. 28; A. H. T. Święcicki, *Historia herbu rodzowego Jastrzębiec czyli saga rodu Święcickich IX-XXI w.*, Poznań 2010, s. 94.

Kościół św. Leonarda w Wojniczu

Kolejno udał się na emigrację. Związany był z Hotelem Lambert w Paryżu. W 1848 r. powrócił do kraju. W tym samym roku wybuchła wojna na Węgrzech. Władysław Jordan postanowił, wraz z bratem Zygmuntem, wziąć w niej udział. Walczył w oddziałach generała Józefa Bema i został jego adiutantem. Po kapitulacji Węgrów udał się na emigrację do Turcji. Pełnił funkcję agenta Adama Jerzego Czartoryskiego na wschodzie oraz Bałkanach, propagując idee Hotelu Lambert. Do 1861 r. przebywał w Konstantynopolu. Następnie udał się na Bałkany. Wielokrotnie popadał w konflikt z przełożonymi. Jednak mógł liczyć na pomoc swojego brata oraz Czartoryskich. W kolejnych latach podróżował do Francji i Austrii. Uważnie śledził działania austro-węgierskie, tureckie i rosyjskie. Donosił o tym do Hotelu Lambert. Działalność prowadził jeszcze w latach 1877-1878. Z emigracji powrócił pomiędzy 1878 a 1891 r.⁴³ W 1877 r. w Wojniczu zmarł Władysław Dąbski. Władysław Jordan był bliską rodziną z wojnicką rodziną. Nie wiadomo jednak, w jakich okolicznościach trafił do miejscowości. Zmarł 1 marca 1891 r. Pochowano go na miejscowym cmentarzu⁴⁴.

W II poł. XIX w., w Wojniczu, utworzono sąd powiatowy (następnie przekształcony w grodzki), urząd pocztowy, aptekę, straż pożarną, a także Kasę Raiffeisena. Wybudowano plebanie oraz budynki szkoły. Odradzało się rzemiosło i handel. Utworzono Stowarzyszenie Przemysłowe Połączonych Rękodzielników. Obejmowało ono obszar gmin: Wojnicz, Radłów i Zakliczyn⁴⁵. Rozwijał się browar. 21 maja 1893 r. powstało Towarzystwo Gimnastyczne *Sokół*⁴⁶. Na uroczystość założenia organizacji przybyło

wielu działaczy, o czym świadczy fotografia znajdująca się w zbiorach Muzeum Ziemi Tarnowskiej⁴⁷.

Jednym z działaczy wojnickiego Sokola był Wiktor Łowczowski (1865-1939). Pochodził z rodu Gryfitów⁴⁸. Z zawodu był doktorem medycyny. Pracował m.in. w Ośrodku Zdrowia w Wojniczu⁴⁹. Tradycje patriotyczne wyniósł zapewne z domu rodzinnego. Jego rodzice – Teofil (dyrektor szkoły w Trzebini) oraz Karolina z Komornickich Łowczowska - byli uczestnikami manifestacji patriotycznych. Pomagali powstańcom styczniowym przedostawać się przez granicę, gromadzili dla nich żywność oraz dawali schronienie⁵⁰. żywo interesował się sprawami Wojnicza oraz okolicy. W 1895 r. został prezesem oddziału Towarzystwa Gimnastycznego *Sokół*⁵¹, które dzięki jego staraniom otrzymało nową siedzibę⁵². Był także Przewodniczącym Urzędowej Komisji Egzaminów Czeladniczych w Radłowie⁵³. W 1934 r., podczas odsłonięcia w Pomnika Niepodległości, przemawiał do zgromadzonych słowami: *Wzywam wszystkich obywateli w Wojniczu, by pomnikiem tym całą duszą się opiekowali*⁵⁴.

Synem Wiktora Łowczowskiego był Gustaw Dobiesław Bogumił Łowczowski. Urodził się 16 stycznia 1897 r. w Wojniczu. Wpływ ojca patrioty, miejscowego działacza i prezesa Sokola miał duże znaczenie w życiu syna. Przyszły generał wspominał,

21.05.2023 r., godz. 22:02.

⁴⁷ *Kalendarium...*, s. 32; Grupa zdjęta przy sposobności założenia filii "Sokola" Tarnowskiego w Wojniczu w dniu 21 V 1893 r." (pieczętka "Stowarzyszenie Gimnastyczne Sokół w Tarnowie"), ze zb. Muzeum Ziemi Tarnowskiej, nr inw. Inw.pom.nauk.4465.

⁴⁸ *Pogórzański szlak dumy z niepodległej*, Kowalski J. (red.), Tuchów 2020, s. 94.

⁴⁹ *Zeszyty Wojnickie*, nr 1 (141), R. XXIII, Wojnicz 2014, s. 99.

⁵⁰ M. Bruchnalska, *Ciche bohaterki: udział kobiet w powstaniu styczniowym: (materjały)*, Miejsce Piastowe 1933, s. 47-48.

⁵¹ *Kalendarium...*, s. 32.

⁵² *Pogórzański...*, s. 94.

⁵³ *Radło. Kwartalnik informacyjny ziemi radłowskiej*, Marcinowski Z. (red.), R. IV, Nr 4 (16), Radłów 2010.

⁵⁴ <https://powiattarnowski.pl/wojnicz/trwa-remont-pomnika-niepodleglosci/>, dostęp z dn. 01.07.2023 r., godz. 23:17.

że ojciec każdego ranka budził go i rodzeństwo słowami: *Wstawać! Chłopcy! Polskę robić!*. Wkrótce wybuchła I wojna światowa. W sierpniu 1914 r. Gustaw Łowczowski postanowił przyłączyć się do oddziałów polskich. Wstąpił do Legionu Wschodniego. Wkrótce oddział został rozwiązany i młodzieniec wrócił do domu. 20 grudnia 1914 r. ponownie udał się w szeregi polskich formacji. Brał udział w bitwie pod Łowczówkiem. Służył m.in. w I Brygadzie Legionów Polskich. 5 lipca 1916 r. brał udział w bitwie pod Kostiuchnowką. W 1918 r. został internowany do obozu jenieckiego w Bustyaházie, za próbę przejścia frontu pod Rarańczą w dniach 15-16 lutego 1918 r. Następnie został wysłany na front włoski. Po powrocie do kraju służył w 2. kompanii 1. baonu w Krakowie. Wziął udział w wojnie na Ukrainie, a następnie walczył z bolszewikami. W czasie XX-lecia międzywojennego kontynuował karierę wojskową. W 1924 r. został mianowany kapitanem, a w 1934 r. awansowany do stopnia majora. W następnym roku został zastępcą attaché wojskowego we Francji i Belgii. W 1935 r. awansował na podpułkownika. W 1939 r. wybuchła II wojna światowa. W 1940 r. Gustaw Łowczowski wziął udział w kampanii francuskiej. Po jej zakończeniu został ewakuowany do Wielkiej Brytanii, gdzie nadal sprawował funkcje wojskowe. W listopadzie 1944 r. wyjechał do Włoch. 1 stycznia 1945 r. uzyskał awans na pułkownika. Kariery wojskową zakończył po zdobyciu przez Aliantów Bolonii. Od 1946 r. mieszkał w Londynie, pracując w kolejnictwie. 11 listopada 1964 r. został awansowany do stopnia generała brygady. Zmarł 11 sierpnia 1984 r. Jego prochy przeniesiono na cmentarz Legionistów Polskich w Łowczówku⁵⁵.

W XIX w., miejscowi właściciele folwarku

⁵⁵ <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/205969/>, dostęp z dn. 01.07.2023 r., godz. 23:27; A. Patridge, *Pleśna jakiej już nie ma. Historie w fotografiach*, Kraków-Pleśna 2013, s. 89.

Pomnik Niepodległości w Wojniczu

postanowili wybudować okazały pałac, który stanął w miejscu, gdzie wcześniej istniał najprawdopodobniej piętrowy dwór drewniany z 1702 r. Warto wspomnieć, iż w 1863 r. gościli w nim ochotnicy wychodzący do powstania styczniowego. Organizowano dla nich ubrania i żywność⁵⁶. Na przełomie lutego i marca 1863 r. do pomocy uczestnikom insurekcji miała przybyć grupa ok. 60 ochotników z Mołdawii, których w dalszą drogę pokierował

⁵⁶ <https://www.wojnicz.pl/turysta/zabytki-wojnicza/palac-dabskich-na-starostwie/>, dostęp z dn. 27.06.2023 r., godz. 21:34.

⁴³ Hasło: *Władysław Jordan*, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/wladyslaw-jordan>, dostęp z dn. 26.07.2023 r., godz. 19:20.

⁴⁴ <http://www.miejscapamiecinarodowej.pl/index.php/malopolskie/640-wojnicz-mogila-wladyslawa-jordana>, dostęp z dn. 26.07.2023 r., godz. 20:36.

⁴⁵ *Kalendarium...*, s. 31.

⁴⁶ <https://www.wojnicz.pl/turysta/historia>, dostęp z dn.

Dom w którym urodził się Gen. Gustaw Łowczowski

Władysław Dąbski. Drugi raz, w pomoc w powstaniu, miejscowi ziemianie zaangażowali się w na przełomie września i października. W okolicy swój oddział formował major Mieczysław Szameit. Niektórzy powstańcy przebywali w wyżej wymienionym dworze. Sformowano wtedy ok. 100 żołnierzy. Byli oni dobrze uzbrojeni, posiadali jednolite umundurowanie i sprawne konie. Miejscem zbiórki była, mieszcząca się na północ od Wojnicza, miejscowość Dołęga. Nie długo jednak trwała kampania wyżej wymienionej formacji; zostali oni zdziesiątkowani w bitwie pod Jeziorkiem, 29 października 1863 r. Zginął także major Mieczysław Szameit⁵⁷. W 1876 r.

57 A. Kunisz, *Udział ziemi tarnowskiej w powstaniu styczniowym*, Kraków 1990, s. 60, 129-130.

powstał okazały pałac w stylu angielskiego neogotyku. Charakterystycznymi elementami budowli były wieżyczki w narożnikach, zwieńczone krenelazem. Do niedawna na pałacu znajdowały się trzy zegary słoneczne. Na jednym z nich umieszczony był niewiódzcy obecnie cytat Kazimierza Brodzińskiego:

*Chociaż nie skończysz, ciągle rób,
ciebie – nie dzieło – porwie grób,
choć tu dla czynów krótko nas,
czas wszystko skończy, bo ma czas*⁵⁸.

W I poł. XX w. budowla była w posiadaniu rodziny Jordanów, którzy w 1936 r. zbankrutowali. Pałac trafił pod zarząd starostwa powiatowego w Brzesku.

58 <https://www.wojnicz.pl/turysta/zabytki-wojnicza/palac-dabskich-na-starostwie/>, dostęp z dn. 27.06.2023 r., godz. 21:50.

Stworzono w nim szkołę rolniczą. Była to placówka kształcąca w sposób praktyczny. W byłym folwarku hodowano zwierzęta gospodarcze. Uprawiano 50 ha gruntu. W szkole uczyli odpowiednio dobrani nauczyciele. W czasie okupacji Niemcy zezwolili na dalsze funkcjonowanie placówki. Pracownicy placówki potajemnie działali w strukturach Armii Krajowej. W 1945 r. szkołę ponownie otwarto. Po kilku przekształceniach, w 1977 r. w budynku zorganizowano zespół szkół rolniczych⁵⁹. Wkrótce jednak doszło do likwidacji instytucji. Budynek przez długi czas stał pusty. Obecnie poddawany jest renowacji⁶⁰.

Dwory szlacheckie istniały nie tylko w Wojniczu. W ok. 1730 r. siedzibę szlachecką w Wielkiej Wsi wybudowali Stadniccy. W XVIII w. przy dworze powstała oficyna oraz założenie parkowe o powierzchni 4 ha, które w 1894 r. zostało przebudowane w stylu późnobarokowym wg projektu T. Stryjeńskiego. W II poł. XIX w. w Isepie także powstała budowla szlachecka. Została usytuowana na tzw. Żabówce. Wybudowano ją w stylu eklektycznym na planie prostokąta z dwutraktowym układem wewnątrz. Nakryta została dachem siodłowym. Kolejną siedzibę ziemiańską usytuowano w Więckowicach. Za sprawą księżnej Woronieckiej, Apolonii Jordanowej, w I poł. XIX w. postawiono dwór, który został przebudowany na początku XX w. Otaczał go park wraz z pawilonem ogrodowym z XIX w. Niestety nie przetrwał do dzisiejszych czasów. Obecnie w miejscu tym znajduje się jego rekonstrukcja⁶¹.

W czasie I wojny światowej Wojnicz ponownie podupadł. Ucierpiał kościół pw. św. Wawrzyńca oraz browar. Spłonął młyn na Zawodziu. Wielu obywateli

59 <https://www.wojnicz.pl/turysta/historia>, godz. 22:14.

60 <https://tarnow.naszemiasto.pl/wojnicz-reanImacja-zabytkowego-palacu-damskich-rozpoczely/ar/c7-8975035>.

61 *Powiat...*, s. 257-258; <https://malopolska.szlaki.pttk.pl/1026-pttk-malopolska-dwor-w-wieckowicach>, dostęp z dn. 19.07.2023 r., godz. 20:55; A. B. Krupiński..., s. 70-71, 34; K. Moskał, *Grody...*, s. 45.

miasta wzięło udział w walkach, zarówno w wojsku austro-węgierskim, jak i Legionach Polskich⁶².

Jednym z żołnierzy pochodzących z Wojnicza był Roman Malinowski, służący w 46. pułku artylerii austriackiej. Walczył na froncie rosyjskim w 1917 r. i włoskim w 1918 r. Wziął udział w wojnie polsko-bolszewickiej⁶³. Kolejnym żołnierzem, pochodzącym z wyżej wymienionej miejscowości był Florian Gryl. W czasie I wojny światowej służył w oddziałach austro-węgierskich, na froncie włoskim. Walczył także w czasie kampanii wrześniowej we wrześniu 1939 r⁶⁴.

Żołnierzem, pochodzącym z gminy Wojnicz, był także Władysław Chrapusta z Łoponia, który w czasie I wojny światowej wstąpił do Legionów Polskich. Później wziął udział w wojnie polsko-bolszewickiej. W XX-leciu międzywojennym był uznawany za jednego z największych polskich specjalistów w dziedzinie kultury hebrajskiej. W 1931 r. poeta żydowski, Chajim Nachman Bialik wspominał o nim: *Spotkanie z polskim hebraistą Władysławem Chrapustą. Hebrajszczyzna jego jest po prostu zachwycająca i ożywcza dla duszy*. W czasie II wojny światowej Chrapusta działał w konspiracji⁶⁵. W Legionach Polskich służył także podpułkownik artylerii, Józef Lis z Łukano-wic. Wziął również udział w wojnie z bolszewikami, a także kampanii wrześniowej z 1939 r., podczas której trafił do niewoli sowieckiej. W 1941 r. wstąpił do armii Andersa. Walczył pod Monte Cassino⁶⁶.

Podczas zmagani wojennych wsławił się również chorąży Antoni Banaś z Wojnicza. Podczas I wojny światowej uczestniczył w kampanii włoskiej. W 1918 r. powrócił do Polski i pełnił funkcję

62 <https://www.wojnicz.pl/turysta/historia>, dostęp z dn. 21.05.2023 r., godz. 22:04.

63 *Zeszyty Wojnickie*, nr 6 (14), R. II, Wojnicz 1993, s. 7.

64 *Zeszyty Wojnickie*, nr 10 (31), R. III, Wojnicz 1994, s. 14-15

65 *Zeszyty Wojnickie*, nr 6 (26), R. III, Wojnicz 1994, s. 1-3; *Zeszyty Wojnickie*, nr 1 (33), R. IV, Wojnicz 1995, s. 8

66 *Zeszyty Wojnickie*, nr 6 (14)..., s. 17.

milicjanta w swojej rodzinnej miejscowości. Walczył w wojnie polsko-ukraińskiej, a następnie z bolszewikami. Wziął udział w kampanii wrześniowej w 1939 r. Trafił do niewoli niemieckiej, z której udało mu się uciec. Powrócił do Wojnicza. Działal w konspiracji. Dowodził oddziałem partyzanckim, z którym prowadził akcje dywersyjne. Po wojnie związał się z organizacją antykomunistyczną⁶⁷.

Poza wyżej wymienionymi nazwiskami, w I wojnie światowej, wzięło udział jeszcze wielu innych Wojniczan. Niemym świadkiem tych wydarzeń jest, istniejący do dziś, pomnik poległych w czasie I i II wojny światowej. Znajduje się on na rynku w Wojniczu. Wyrzyto na nim kilkadziesiąt nazwisk⁶⁸.

Kolejnymi miejscami pamięci, przypominającymi o tragicznych wydarzeniach, są cmentarze poległych w czasie Wielkiej Wojny. W Wojniczu zlokalizowano 3 nekropolie tego typu. W Olszynach podziwiać można kolejny, na którym mieści się symboliczna mogiła porucznika Józefa Cieśli, legionisty 11. kompanii III baonu II Brygady Legionów Polskich, a także Polskiego Korpusu Posiłkowego. Walczył również w czasie II wojny światowej. Trafił do niewoli rosyjskiej. W kwietniu 1940 r. został wywieziony z obozu jenieckiego w Kozielsku. Został zamordowany w lesie katyńskim⁶⁹. Z miejscowości pochodził także Józef Jabcoń, żołnierz IV baonu 3. Pułku piechoty II Brygady Legionów Polskich, uczestnik kampanii besarabskiej i bukowińskiej⁷⁰.

5 listopada 1918 r. Wojnicz stał się miastem wolnym od zaborców. Władza oddała się pod zarząd

⁶⁷ *Zeszyty Wojnickie*, nr 11/12 (79/80), R. VII, Wojnicz 1998, s. 28–30.

⁶⁸ <http://www.miejscapamiecinarodowej.pl/index.php/malopolskie/641-wojnicz-pomnik-poleglych-w-czasie-i-i-ii-wojny-swiatowej>, dostęp z dn. 19.07.2023 r., godz. 19:53.

⁶⁹ Powiat..., s. 254-256; <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/186481/>, dostęp z dn. 19.07.2023 r., godz. 20:33.

⁷⁰ <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/194859/>, dostęp z dn. 19.07.2023 r., godz. 20:36.

odradzającego się państwa polskiego. W XX-leciu międzywojennym miejscowość ponownie wkroczyła w okres prosperity. Miasto liczyło 1910 mieszkańców. Powstawały zakłady rzemieślnicze, kwitło życie kulturalne. Przyłączono do niego wsie Zamoście i Ratnawy. Pierwsza z wymienionych od setek lat należała do rodów szlacheckich. Ostatnimi byli Jordanowie, którzy w 1934 r. ogłosili bankructwo. W 1935 r., w ramach reformy administracyjnej, pomimo protestów mieszkańców, Wojniczowi odebrano prawa miejskie⁷¹.

6 września 1939 r. do Wojnicza wkroczyły oddziały niemieckie. W czasie okupacji dochodziło do masowych aresztowań oraz wyniszczenia ludności żydowskiej. Mieszkańcy trafiali do niemieckich obozów⁷². Wielu straciło życie w wyniku egzekucji. Jedno z miejsc kaźni znajdowało się w lasach koło miejscowości. Obywatele zmuszani byli do pracy przy okopach i osadzani w tworzonych w okolicy obozach pracy⁷³. Wojniczanie działali w konspiracji. W 1940 r. zorganizowano tajne nauczanie. Prowadzili je Wanda, Bronisław oraz ksiądz Władysław Gądkowiec⁷⁴. W 1942 r. Niemcy deportowali z Wojnicza przedstawicieli społeczności żydowskiej. Trafili oni do getta w Zakliczynie, a następnie do obozu zagłady w Belżcu.

Mieszkańcy brali udział w działaniach Związku Walki Zbrojnej, w ramach placówki *Weronika*. Obejmowała ona teren gminy. W 1942 r. liczyła 119 żołnierzy, a w ostatnich latach wojny, jako placówka Armii Krajowej, 431 osób. Prowadzono głównie akcję propagandową oraz działania partyzanckie. W nocy

⁷¹ <https://www.wojnicz.pl/turysta/historia>, dostęp z dn. 21.05.2023 r., godz. 22:10.

⁷² <https://www.wojnicz.pl/turysta/historia>, dostęp z dn. 21.05.2023 r., godz. 22:12.

⁷³ *Kalendarium...* s. 34; A. Pietrzykova, *Region tarnowski w okresie okupacji hitlerowskiej. Polityka okupanta i ruch oporu*, Warszawa - Kraków 1984, s. 150, 152, 172.

⁷⁴ *Kalendarium...*, s. 34-45.

Plebania parafii rzymskokatolickiej pw. Podwyższenia Krzyża Świętego

z 7 na 8 sierpnia 1944 r., w Łukanowicach, żołnierze Armii Krajowej rozbroili 6 członków organizacji *Todt*. Jesienią zlikwidowali bandę rabusiów grasującą pomiędzy Grabnem a Miłówką⁷⁵. 18 stycznia 1945 r. miasto zostało wyzwolone spod okupacji niemieckiej. W lutym uruchomiono szkołę podstawową oraz prywatne gimnazjum, które zostało zreorganizowane przez władze. Istniało do 1953 r.⁷⁶.

⁷⁵ A. Pietrzykova, *Region...*, s. 149-150; organizacja *Todt* zajmowała się budową fortyfikacji, do której zmuszani byli nierzadko mieszkańcy okupowanych terenów (file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/articles-2154457.pdf.pdf, dostęp z dn. 29.10.2023 r., godz. 13:46)

⁷⁶ <https://www.wojnicz.pl/turysta/historia>, dostęp z dn. 21.05.2023 r., godz. 22:12; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/w/1186-wojnicz/99-historia-spolesznosci/138259-historia-spolesznosci>, dostęp z dn. 05.08.2023 r., godz. 8:26.

Działalność rozpoczęły spółdzielnie: *Samopomoc Chłopska* oraz stolarska, produkująca meble ludowe – *Meblo-Artyzm*. Założono Gminną Bibliotekę Publiczną. Działalność prowadziły kluby sportowe. Ponownie zaczęła działać orkiestra dęta. Utworzono szkołę rolniczą⁷⁷.

W 1969 r. w kamienicy przy Rynku 29 powstała Izba Regionalna. Inicjatorem był ksiądz Jan Królikiewicz. Na początku działalności ekspozyty wielokrotnie zmieniały miejsce. W placówce zgromadzono ponad 2000 obiektów historycznych i etnograficznych, związanych z Wojniczem i okolicą (część została zmagazynowana). Powstała izba wiejska, wnętrze mieszczące salę rzemiosła i wypieku chleba. W oficjalnym otwarciu, dnia 10 listopada

⁷⁷ Tamże, dostęp z dn. 21.05.2023 r., godz. 22:14.

1990 r., uczestniczył ksiądz biskup Władysław Bobowski⁷⁸.

Znaczne zmiany nastąpiły w Wojniczu po 1989 r. Wybudowano Dom Grodzki, nowy budynek szkoły podstawowej oraz gimnazjum z salą gimnastyczną. Powstało przedszkole, linia telefoniczna, wodociągi, Zielony Park Przemysłowy, wybudowano obwodnicę. Zrealizowano wiele nowoczesnych inwestycji⁷⁹. Od 1993 r. w miejscowości funkcjonuje Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Wojnickiej, powstałe z inicjatywy Jerzego Chumińskiego, emerytowanego nauczyciela matematyki. W ramach organizacji prowadzona jest działalność wydawnicza i kulturalna, promocja miasta, ratowane są zabytki. Członkowie opiekują się Izbą Regionalną im. ks. Jana Królikiewicza⁸⁰.

1 stycznia 2007 r. Wojnicz odzyskał prawa miejskie. Uroczystość rozpoczęła się od Mszy Świętej odprawionej przez biskupa Ordynariusza Diecezji Tarnowskiej, Wiktora Skworca. Wtedy też odbyła się uroczysta Sesja Rady Miejskiej, na którą przybył premier RP, Jarosław Kaczyński⁸¹.

⁷⁸ <https://www.wojnicz.pl/turysta/atracje/izba-regionalna>, dostęp z dn. 21.05.2023 r., godz. 22:16.

⁷⁹ <https://www.wojnicz.pl/turysta/historia>, dostęp z dn. 21.05.2023 r., godz. 22:17.

⁸⁰ https://www.wojnicz.pl/mieszkaniec/organizacje_pozarzadowe/towarzystwo-przyjaciol-ziemi-wojnickiej/, dostęp z dn. 21.05.2023 r., godz. 22:35.

⁸¹ <https://www.wojnicz.pl/turysta/historia>, dostęp z dn. 20.05.2023 r., godz. 22:44.

Plebania w Wojniczu

Budynek starej szkoły

Wieża widokowa w Dąbrówce Szczepanowskiej

Pleśna

Pierwsze ślady osadnictwa na terenie gminy Pleśna pochodzą z czasów prehistorycznych. Świadczą o tym m.in. fragmenty narzędzi i ceramiki znajdujące na terenie miejscowości Janowice. Liczna grupa przedmiotów pochodzi z epoki brązu i wczesnego średniowiecza¹.

Według tradycji najstarszą miejscowością w gminie jest Lichwin, który miał powstać w X w. Później stał się on ponoć własnością Benedyktynów z Tyńca, a na przełomie XI i XII w. niejakiego Wilfa. Być może od tego imienia pochodziła nazwa *Wilfin*. Większość miejscowości w gminie powstawało w XIII i XIV w. Jedną z nich była Rzuchowa, którą założono najprawdopodobniej na pocz. XIV w. z fundacji Gryfitów. Nazwa wzięła się najprawdopodobniej od imion Rżuch lub Zuch. Po raz pierwszy notowana była w 1401 r. W kolejnych wiekach należała do właścicieli ziemskich².

W kronikach parafialnych w Pleśnej istnieje zapis informujący o powstaniu w 1236 r. pierwszego kościoła parafialnego. Świadczyć o tym miała data wyryta na belce tragarzowej w pierwszej świątyni. Jednak pierwsza pisana wzmianka historyczna pochodzi ze spisów świętopietrza z 1326 r. W tym samym wieku

wspomniano również o Dąbrówce Szczepanowskiej. W 1398 r. Mszczuj z zamku Trzewlin na Panieńskiej Górze pod Wojniczem zastawił ją Andrzejowi z Janowic. W kolejnych wiekach należała do rodów szlacheckich. Obecnie w jej granicach znajduje się dawna wieś – Lubcza Szczepanowska, która przez setki lat istniała niezależnie. W XIX w. była już wzmiankowana jako przysiółek. Na przełomie XIII i XIV w. powstała także miejscowość Janowice, wymieniona jako królewszczyzna Kazimierza Wielkiego i przekazana rodzinie Chwalibogów herbu Strzebię. W II poł. XIV w. na prawie niemieckim została lokowana wieś Lubinka, a na przełomie XIII i XIV w. Łowczów Mały (późniejszy Łowczówek). Nazwa wzięła się najprawdopodobniej od łowczych królewskich, którzy pełnili rolę myśliwych. Prawie 100 lat później wymieniono Rychwałd zanotowany w dokumencie z 1443 r. Nazwa wsi pochodzi z języka niemieckiego i oznaczała *bogaty las*. Z tego samego wieku pochodzą również informacje o Świebodzinie i Woźnicznej. W 1408 r. część terenu pierwszej z wyżej wymienionych miejscowości zajmowała Kłokowa, wchłonięta na przełomie XIX i XX w³.

Interesującym przykładem wsi są Szczepanowice. Pierwsza wzmianka na ich temat pochodzi z 1408 r.

1 J. Okoński..., s. 266-273.

2 N. Ławicka, M. Reczek, *Gmina Pleśna wczoraj i dziś*, Pleśna 2021, s. 18, 47.

3 Tamże, s. 5, 12, 18, 25, 36, 42, 47, 58, 62.

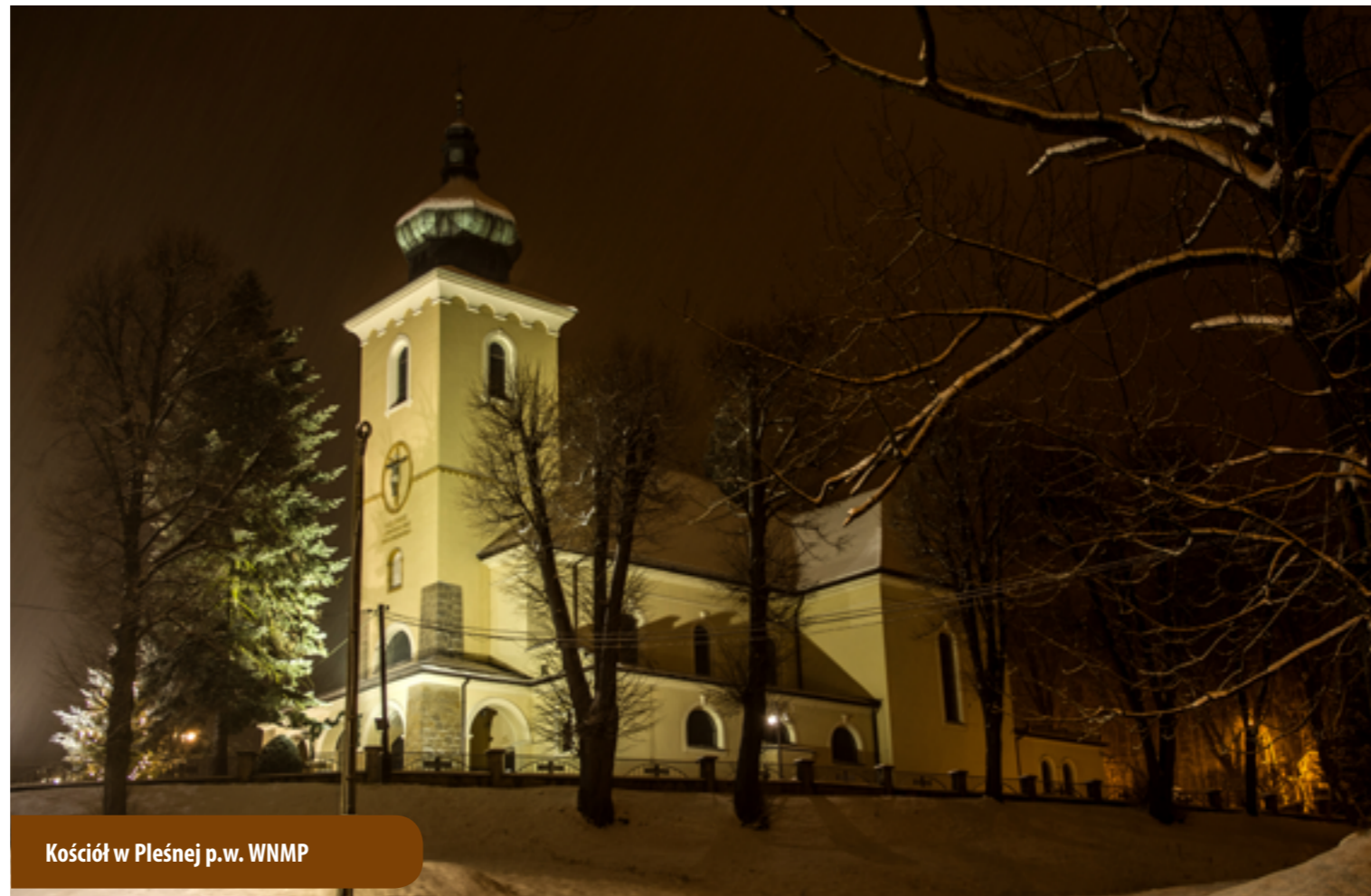
Na obecnym terenie wsi wielokrotnie pojawiały się inne nazwy. W dokumentach wymienia się: Jodłówkę, Złotkę, Szczepanowice Górne i Dolne, Wołę Szczepanowską, Przewóz Szczepanowski. Obecnie są to części Szczepanowic. W późniejszych latach wieś była własnością rodów szlacheckich. W XVI w. istniała tutaj szkoła parafialna. Miejscowa ludność zajmowała się uprawą roli i rzemiosłem. W tym samym stuleciu właściciel, Cyryl Chrzastowski przeszedł na kalwinizm, a wraz z nim wielu okolicznych mieszkańców⁴. W związku z zasadą *cuius regio, eius religio*⁵ protestanci zajęli miejscowy kościół i zamienili go na zbór. Następnie wybudowali własną świątynię. W miejscowości odbywały się synody. Powstała szkoła kalwińska. Protestanci byli jednak nierzadko traktowani z niechęcią przez okolicznych katolików. Zdarzały się różnego rodzaju spory. Przykładowo, 22 marca 1713 r. podpalono budynek zboru. Sprawa pozostała nieznaną. Próbowano odbudować świątynię, jednak w 1717 r. Sejm Niemy zakazał budowania nowych zborów. Z czasem liczba wyznawców kalwinizmu w Szczepanowicach zmniejszała się. Świątynię zdołano odbudować w 1786 r., jednak w 1851 r., wraz ze sprzedażą folwarku przez Chrzastowskich, ilość wyznawców ponownie zmalała. W 1852 r. zmarła Marcjanna Chrzastowska, a także zakończył się okres wypełniania posługi przez pastora⁶.

Miejscowością, w której dochodziło do licznych zmian właścicieli były tereny dzisiejszej Pleśnej. Przez wiele lat wieś była w posiadaniu rodziny Łowczowskich herbu Gryf. W poł. XVI w. należała do Mikołaja Szreniawy. 26 września 1655 r. we wsi doszło do istotnych wydarzeń: oddziały szlachty i chłopów

⁴ Tamże, s. 53.

⁵ Hasło: *cuius regio eius religio*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/cuius-regio-eius-religio;3888373.html>, dostęp z dn. 25.07.2023 r., godz. 22:08.

⁶ N. Ławicka, M. Reczek..., s. 53; R. Darowski, *Szczepanowice nad Dunajcem. Dzieje wsi, parafii katolickiej i gminy kalwińskiej*, Kraków 1993, s. 126, 187.

Kościół w Pleśnej p.w. WNMP

pobiły wojska szwedzkie. Świadczyło o tym kilkadziesiąt szkieletów płci męskiej znalezionych podczas wykopalisk archeologicznych prowadzonych w okolicach drogi prowadzącej w stronę kościoła. Jednak to, co nie udało się uczynić Szwedom, dokonały w 1657 r. wojska księcia Jerzego Rakocze-go z Siedmiogrodu. Spłonął drewniany kościół pw. Wszystkich Świętych. Odbudowany został w 1664 r.⁷

W świątyni w Pleśnej do dzisiaj podziwiać można interesujący obraz Pana Jezusa Miłosiernego. Według zapisów kronikarskich trafił on na przełomie

⁷ Tamże, s. 36.

XVII i XVIII w. do dworu w Woźnicznej. Pochodził prawdopodobnie z zamku Tarnowskich na Górze św. Marcina i został przeniesiony do wsi z powodu popadnięcia warowni w ruinę. W tym czasie folwark był własnością Muchowieckich. Wizerunek był otaczany czcią przez okolicznych mieszkańców, w związku z czym Konstancja ze Zborowskich Muchowiecka przekazała go do kościoła. Wizerunek Chrystusa datowany jest na lata 1560-1620⁸.

Obok świątyni w Pleśnej w 1691 r. powstała, staniem księdza proboszcza Stanisława Franciszka

⁸ Tamże, s. 62.

Saszera Orłowskiego plebana. Wybudowana została z drewna. Pokryto ją dachówką, ściany otynkowano gliną i pobielono. Wokół budynku postawiono zabudowania folwarczne. Przy kościele istniał także cmentarz, na którym chowano szlachtę oraz księży⁹.

Przez stulecia w gminie powstawały także inne świątynie. W XVIII w. w Rzuchowej istniała kaplica pw. św. Katarzyny, która miała powstać w okolicy majątku dworskiego. Najprawdopodobniej popadła ruinę na przełomie XVIII i XIX w. Jediną pozostałością po niej ma być ponoć krzyż, znajdujący się obecnie w kościele w Rzuchowej. W miejscowości istniała także kaplica kalwińska. Znajdowała się ona przy dworze rodziny Kotowskich, którzy byli protestantami. W 1872 r. wyżej wymieniony dwór został sprzedany przez kolejnego właściciela prezydentowi Krakowa, Józefowi Dietlowi, który przebudował posiadłość i zabudowania folwarczne. Tak powstały stawy rybne, sady oraz gorzelnia. Nowi właściciele przyczynili się także do rozwoju szkolnictwa. Na własny koszt wybudowali budynek szkoły. Młodzież uczyła się w nim do czasu budowy nowej siedziby placówki w 1989 r.¹⁰

Józef Dietl był profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz prezydentem Krakowa. Często odwiedzał swoje włości, w tym majątek w Rzuchowej. W czasie wizyt oczekiwał, że ma być witany w sposób podkreślający sprawowane przez niego funkcje. Poza tym bardzo dbał o higienę osobistą, lubił przyrodę, a w szczególności kwiaty. W 1972 r. przepisał majątek na bratanka, Leopolda Dietla. Przestrzegął krewniaka o tym, aby dobrze zarządzał posiadłością. W miejscowości wychowywał się także syn nowego właściciela, Bronisław, który w późniejszych latach był prezydentem Torunia. W późniejszych latach posiadłość była także własnością Jerzego Matejki, syna Jana¹¹.

⁹ A. Partidge..., s. 23-24.

¹⁰ Tamże, s. 47-48.

¹¹ A. Patridge..., s. 32-33.

Dwór Chylewskich w Rzychowej

Dwór, którego właścicielem był Józef Dietl powstał w XVII w. Rozbudowany został w poł. XIX w. Kolejne zmiany wprowadzono w 1920 r. Ma on styl eklektyczny. Posiada dwa ryzality na elewacji wschodniej oraz portyk kolumnowy. A. B. Krupiński w swojej publikacji wspominał, iż wewnątrz znajdowało się pomieszczenie ze sklepieniem krzyżowym, które miało być dawną kaplicą ariańską. W innym, na stropie z belkami z XVII-XVIII w. widniały polichromie¹².

Przez wieki w gminie Pleśna powstało wiele zabudowań dworskich. W XVIII w. obecna stolica gminy znalazła się w rękach rodziny Michalczewskich, a kolejno Eisenbachów. W 1857 r. córka Leopoldyny Eisenbach, Jadwiga, wyszła za Roberta Władysława Kozarskiego, właściciela majątku w Lichwinie. W związku ze śmiercią teściowej w 1880 r. oraz żony w 1887 r. wyżej wymieniony ziemianin przejął włości w Pleśnej. W 1880 r. wybudował murowany dwór. Był on jednak pozbawiony kanalizacji i łazienek. Pełnił jedynie funkcję zarządczą. Nowo powstała budowla została założona na planie prostokąta. Była parterowa. Pokryto ją dachem trójspadowym. Przyłączony był do niej aneks z dachem czterospadowym. Ok. 1906 r. syn Roberta Władysława, Antoni sprzedał majątek. Dwór zakupiła spółka żydowska z Ropczyc, która rozparcelowała włości. Pozostałości folwarku przejął w drodze koligacji rodzinnych Żyd Israel Wechsler. W późniejszych latach wykupił on również majątek w Łowczówku. Kolejną budowlą szlachecką powstałą w okolicach był pałac z XIX w. z Janowic wybudowany z inicjatywy Felicjana i Karoliny Stadnickich. Był murowany i stanął w miejscu drewnianej budowli, wzmiankowanej w 1737 r. W połowie stulecia został przebudowany przez Jana Stadnickiego. Nadano mu cechy neogotyckie i klasycystyczne. Na kamiennym portalu wejściowym widnieje data 1695. Drzwi wykonano z metalu. Oba wyżej wymienione

¹² A. B. Krupiński..., s. 54.

elementy mają pochodzić z zamku w Melsztynie, a wybudowana wieża stylizowano na wzór wieży rycerskiej typu donżon, będącej częścią warowni. Wokół pałacu w Janowicach zorganizowano park w stylu angielskim. W jego otoczeniu znajdują się pozostałości gródka, który miał być siedzibą konfliktowego rodu Strzemieńczyków. Miejscowością, w której mieściły się aż 4 dwory był Lichwin. Nazywano je: Lichwin Górny, Stadnicówka, Brzezie oraz Kosaczyna. Interesująca wzmianka pochodzi z 1785 r. W Kłokowy (obecnie część Świebodzina) istniała budowla, którą określono jako dwór lub zamek¹³.

W XIX i na pocz. XX w. gmina zaczęła się rozwijać. W stuleciu tym istniał browar wybudowany w Lichwinie Górnym, a także liczne karczmy. Powstały młyny wodne oraz tartak. Doszło także do niezwykłych odkryć. W przysiółku Brzezie odnaleziono małe pokłady węgla, a na przełomie XIX i XX w. złożę ropy naftowej, które okazało się jednak zbyt małe, aby nadawało się do eksploatacji. W 1884 r. Lichwin odwiedził bratanek cesarza, Arcyksiążę Rajner. Według niepotwierdzonych wzmianek kronikarskich nie był to jedyny przypadek kontaktu mieszkańców gminy z dworem austriackim. W II poł. XIX w. w Lubince zamieszkiwała księżna Franciszka Woroniecka. Była ona ponoć przyjaciółką cesarza Franciszka Józefa I. W tym samym wieku doszło także do bardzo burzliwych wydarzeń. W 1846 r. miała miejsce rabacja galicyjska. Przed tymi wydarzeniami Austriacy podpuszczali chłopów, których sytuacja była niekiedy bardzo niekorzystna. Mandatariusze (zarządcy) dworscy nie szczędzili na nich kar cielesnych w czasie odrabiania pańszczyzny. Przykładem takich osób byli Eugeniusz von Gronau i ekonom Teodor Ozorijusz de Bukowski, którzy zajmowali się w imieniu szlachciców majątkami w Pleśnej i Rychwałdzie. W związku z tym chłopcy wszczęli bunt, który nie ominął również gminy Pleśna. Zabito

¹³ Tamże, s. 12, 36, 58; A. Patridge..., s. 28-30, 31-32; K. Moskal..., s. 46-47.

Dwór w Janowicach

m.in. właściciele Jodłówki¹⁴ i Szczepanowic, w których dziedzicem był Aleksander Chrzastowski. Został on 19 lutego 1846 r. złapany przez chłopów w czasie ucieczki z Felicjanem Szybalskim. Oprawcy poprowadzili ich związanych do wójta miejscowości, gdzie więziony był także dzierżawca Lichwina, Kazimierz Górski oraz kilka innych osób. Czerń chłopska uczestnicząca w tych wydarzeniach wielokrotnie obijała swoje ofiary różnego rodzaju narzędziami. Obrabowując uwięzione osoby, kilka razy pobito się o łupy. Na koniec zamordowanych i rannych wieziono do Tarnowa, gdzie uszedł z życiem udający martwego Szybalski. Zauważył go kapelan wojskowy i zabrał do domu Kamieniobrodzkiego, gdzie nieszczęśnik przeleżał do 5 września, a następnie, z rozkazu Austriaków, trafił do więzienia.

W czasie rabacji dziedzicem Pleśnej był Józef Eisenbach, członek spolonizowanej rodziny austriackiej lub niemieckiej. Walczył w czasie powstania listopadowego w 1830 r., jako rotmistrz w Pułku Grenadierów Gwardii. Przed tragicznymi wydarzeniami był już panem na majątku w Pleśnej. Brał udział w pracach tajnych organizacji narodowościowych, przygotowujących kolejną insurrekcję. Powstańcy mieli się zebrać na południe od Tarnowa i zaatakować miasto, łącząc się z siłami nadchodzącymi od północy, które oczekiwały na sygnał – pożar karczmy w Tarnowcu. Jednak w wyznaczonym dniu rozpętała się zamieć śnieżna. Część spiskowców nie dotarła na miejsce, niektórych aresztowały władze austriackie. 19 lutego 1846 r. oddział Eisenbacha w pobliżu rzeki Białej w Woźnicznej natrafił na zbuntowaną czerń chłopską i został przez nią rozbity. Zginął dowódca oraz jego syn i adiutant o tym samym imieniu. Chłopi zamordowali także miejscowego księdza proboszcza, Wojciecha Cieczkiewicza, który najprawdopodobniej przybył na miejsce w celu wykonywania posługi ostatniego namaszczenia. Został doprowadzony przez chłopów

do Lichwina i wielokrotnie był bity. Zamordowano go, gdy zaczął uciekać w trakcie transportu. Sprawca o nazwisku Iwoniec powiesił się później na jednym z drzew. Nikt nie chciał później ściągnąć jego ciała, więc postanowiono uciąć całe drzewo. Poza dziedzicem i jego synem w Pleśnej zabito kilkanaście innych osób oraz splądrowano dwór. Rabację przetrwała Leopoldyna Eisenbachowa, żona Józefa oraz trójka jej dzieci. Zdołali się ukryć dzięki pomocy służącego, Antoniego Rymanowskiego.

Rabacja rozprzestrzeniała się, a według niektórych publikacji władze austriackie w Tarnowie miały płacić 5 złotych reńskich za żywego oraz 10 za martwego szlachcica. Zginęło ok. 2000 osób. Pamiątkami po tych wydarzeniach są m.in. pomniki nagrobne na nekropolii kalwińskiej w Szczepanowicach oraz na Starym Cmentarzu w Tarnowie, gdzie wymieniono m.in. osoby zamordowane z terenu gminy Pleśna. Zniszczono także 470 dworów. Po zakończeniu buntu, chłopcy nie chcieli pracować na pańskich polach. Nastąpiła klęska głodu. Szerzyła się zaraza ziemniaczana. W Pleśnej i okolicznych miejscowościach wybuchła epidemia cholery. Pochówek zmarłych na chorobę zorganizowano na starym cmentarzu w Pleśnej, w okolicy plebanii. Został on zamknięty, a w 1848 r. wyznaczono miejsce na nowy. Ziemię przekazała wyżej wymieniona dziedziczka wsi. W tym samym roku rząd austriacki zniósł pańszczyznę, co doprowadziło do powolnej degradacji majątku Eisenbachów¹⁵.

Synem Leopoldyny był Lucjan Adam Eisenbach. Urodził się w 1936 r. w Kiełczynie w powiecie

15 A. Patridge..., s. 24-27; S. Dembiński, *Rok 1846: kronika dworów szlacheckich zebrana na pięćdziesięciolecie rocznicę smutnych wypadków lutego*, Jasło 1896, s. 283. <http://www.miejscapamiecinarodowej.pl/index.php/tarnow/765-tarnow-mogila-ofiar-rabacji>, dostęp z dn. 29.07.2023 r., godz. 3:31; na jednej ze słabo widocznych tablic cmentarza kalwińskiego w Szczepanowicach znajdują się informacje na temat zamordowanego w czasie rabacji męża; A. Kuczera, *Parafia Pleśna. Jej dzieje od założenia do współczesności (1236-2000)*, Pleśna 2009, s. 28-29.

14 N. Ławicka, M. Reczek..., s. 19, 54, 19.

Nagrobek Kozarskich

opatowskim. W momencie uzyskania pełnoletniości zerwał kontakt z rodziną i zmienił nazwisko na Ortyński. Zajął się karierą aktorską. Grywał w wielu grupach teatralnych w miastach na terenie ziem polskich pod zaborami. Grywał z takimi gwiazdami estrady jak Helena Modrzejewska. W 1863 r. założył teatr w Czerniowcach. Był także kierownikiem własnego zespołu artystycznego, z którym zaczął dawać przedstawienia od 1 maja 1867 r. Niestety nie układało mu się w życiu prywatnym. Podczas spotkania w 1873 r. z drugą żoną pod Sieradzem, popełnił na jej oczach samobójstwo¹⁶.

W 1858 r. w rodzinie okolicznych właścicieli dworskich, Kozarskich doszło do tragedii. Prawdo-

16 A. Patridge..., s. 27; Hasło: *Lucjan Ortyński*, <https://encyklopediateatru.pl/osoby/79487/>, dostęp z dn. 29.07.2023 r., godz. 4:17.

podobnie w czasie epidemii zmarli Salomea z Pierchałów Kozarska oraz Teodor Kozara Kozarski, a w 1859 r. ich syn, Antoni, właściciel majątku Kozaczyna w Lichwinie. Ku pamięci zmarłych, na cmentarzu w Pleśnej ufundowany został nagrobek autorstwa kamieniarza z Krakowa, Edwarda Stehlika. Robert Władysław Kozarski zlecił wyryć na nim wiersz Jana Nepomucena Kamińskiego:

*Najuczulszego Ojca, Najnotliwszej Matki,
czczą dzieci pamiątką najdroższe ostatki,
Łzę najczulszą i Bratu poświęcają skrycie,
W dowód, jak w Bogu zgasłych kochali nad życie*¹⁷.

17 A. Patridge..., s. 28.

W tym samym wieku mieszkańcy gminy brali udział w konspiracji narodowościowej. Jedną z takich rodzin byli Chrzastowscy ze Szczepanowic. W majątku rodziny przebywali spiskowcy poszukiwani przez władzę w Krakowie. Jednym z nich był Seweryn Goszczyński, poeta i uczestnik powstania listopadowego. Uciekinierzy szerzyli w okolicy idee niepodległościowe. Spowodowało to rewizję w dworze w 1836 r. W kolejnym roku właściciele majątku organizowali dożynki, w których organizacje narodowościowe prowadziły agitacje wśród szlachty i chłopów. Próbowali się jednak z włościanami. Chłopi zgłosili sprawę władzom austriackim, które zaczęły prześladować rodzinę Chrzastowskich. Spiskowców zatrzymano. Związany z ruchem Roman Chrzastowski został, jako uczeń, usunięty ze szkoły. Po dokonanej rewizji aresztowano Aleksandra i Juliana Chrzastowskich. W 1840 r. we Lwowie wolności pozbawiono kolejną przedstawicielkę rodu, Marcjanę i jej córki, Ludwikę, Joannę oraz Walerię. Ciężka kara spotkała także Aleksandra Chrzastowskiego, który trafił na 5 lat do więzienia w Tyrolu. Uwięziono także ukrywającego się w Warszawie Edwarda, ucznia tarnowskiego gimnazjum. Związany był z ruchem niepodległościowym. Pozwolono mu na krótko wrócić do Szczepanowic, lecz w 1843 r. został ponownie skazany i osadzony w cytadeli w Spielberg (obecnie Hradczy Kopic w Czechach). Nie zakończył on jednak starań na rzecz odzyskania przez Polskę niepodległości i po powrocie do Szczepanowic w 1845 r. ponownie włączył się w pracę tajnych organizacji. W 1846 r. chłopci napadli okolicznemu majątkowi zamordowali synów Marcjanny Chrzastowskiej, Edwarda i Aleksandra. Pokaleczyli także Romana, który uciekł do Koszyc. Tam jednak został odnaleziony i doprowadzony przez chłopów do cyrkułu austriackiego. Został uwięziony. Zwolniono go w 1847 r. Marcjanna i jej dzieci przenieśli się na

Stacja PKP Łowczówek-Pleśna

jakiś czas do Tarnowa. Posiadłość rodzinna została zrabowana Wrócili do niej w 1847 r.¹⁸.

Poza Szczepanowicami ruch niepodległościowy rozwijał się także w Rzuchowej, gdzie w czasie powstania styczniowego działał pochodzący z Czarnej rządcą dóbr, Adam Sławiński. Przechowywał on w zabudowaniach dworskich sześciu powstańców, za co w 1864 r. został skazany na 8 tygodni więzienia. Uniknął jednak kary dzięki ułaskawieniu. Władze austriackie dokonały w tym czasie licznych rewizji okolicznych majątków, m. in. w Pleśnej¹⁹.

18 R. Darowski..., s. 203.

19 A. Kunisz..., s. 115, 158, 248.

W XIX w. tereny dzisiejszej gminy Pleśna odwiedził podróżnik Maciej Bogusz Stęczyński. Opisał on w swojej publikacji wieś Janowice²⁰. Stworzył także grafikę przedstawiającą obszerną panoramę widokową. Wspominał, iż największą zaletą miejscowości są niezwyklej urody widoki, a z okolicznych wzniesień obserwować można było Wojnicz, Brzesko, Zakliczyn, Czchów, a w oddali, góry z widocznymi na horyzoncie Tatrami. Autor opisu wspominał, że Janowice należały niegdyś do rodziny Kutowskich, a obecnie hrabiego Felicjana Stadnickiego. Wspomina także, że we wsi znajduje się piękny pałac

20 M. B. Stęczyński, *Okolice Galicyi*, Lwów 1847, s. 76.

z ogrodem w stylu angielskim z licznymi drzewami i kwiatami.

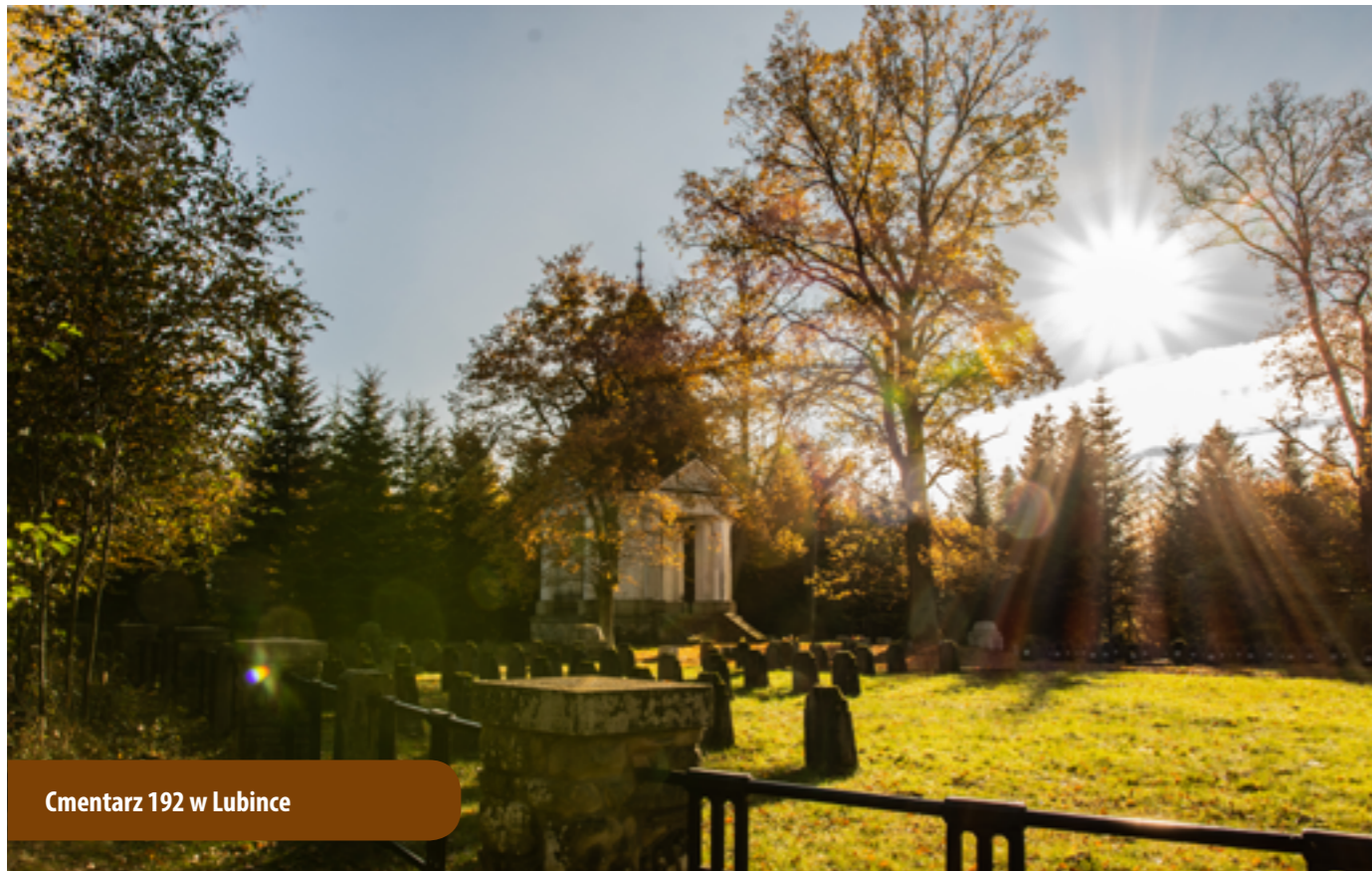
W II poł. XIX w. gmina rozwijała się. W szczególności wieś Janowice. To tam założono Straż Pożarną oraz Strażacką Orkiestrę Dętą. Utworzono Kółko Rolnicze prowadzące własny sklep. Istniały dwie karczmy oraz młyn wodny²¹. W 1876 r. powstała linia kolejowa Tarnów-Leluchów, która przebiegała przez gminę, dalej przez Stróże, Nowy Sącz, Krynice, aż do Leluchowa przy granicy z Węgrami, gdzie pasażerowie mogli wybrać się w dalszą podróż do Przessburga (ob. Bratysława) i Wiednia. Dzięki wyżej wymienionemu wydarzeniu mieszkańcy mogli znacznie szybciej dostać się do pobliskich miejscowości. Niektórzy z nich zostali zatrudnieni do pracy na kolei. Przed I wojną światową w Pleśnej funkcjonowała Kasa Oszczędności i Pożyczek. Powstała w 1906 r. Przewodniczącym został proboszcz, ksiądz Wojciech Łątka. Jej siedziba mieściła się na plebanii. Walutą była korona austro-węgierska dzieląca się na 100 halerzy²².

W gminie Pleśna zaczęło się rozwijać szkolnictwo. W 1889 r. w obecnej stolicy gminy wybudowano nowy budynek szkoły. Znajdowały się w nim dwa pomieszczenia przeznaczone do prowadzenia lekcji oraz mieszkanie dla kierownika. Uczono się w czterech klasach. Uczęszczali do niej dzieci chłopów, wyrobników oraz zagrodników: młynarza, budnika, urzędnika kolejowego, stelmacha, szewca i leśnego dworskiego. Poza chrześcijanami przyjmowano także osoby religii żydowskiej. Pierwszym kierownikiem został Jan Trendota. Uczniowie uczyli się m.in. języka niemieckiego, języka polskiego, matematyki, śpiewu²³. W 1911 r. założono placówkę oświatową w Dąbrówce Szczepanowskiej, która przenoszona była z miejsca na miejsce i nie posiadała własnego budynku. Murowana budowla powstała dopiero na

21 N. Ławicka, M. Reczek..., s. 12-13.

22 A. Partidge..., s. 15-16, 18-19.

23 Tamże, s. 17.

Cmentarz 192 w Lubince

przełomie 1935 i 1936 r. W XIX w. utworzono także szkołę w Janowicach. Założona została dzięki staraniom mieszkańców oraz hrabiny Karoliny Stadnickiej. W latach 1908-1911 wybudowano murowaną siedzibę placówki. Kolejny, drewniany budynek szkoły powstał w 1890 r. w Lichwinie, a następnie w 1898 r. w Lubince. Drugi z wymienionych został założony z inicjatywy właściciela ziemskiego, adwokata Stanisława Abłamowicza, który na ten cel przekazał grunty dworskie. Dzieci uczyły się w pomieszczeniu w oficynie. W 1908 r. wybudowano nowy budynek placówki. Została ona jednak zniszczona w wyniku działań wojennych. Nowy, murowany, powstał w latach 1929-1931. Pomiędzy 1917 a 1919 r. powstała szkoła w Szczepanowicach²⁴.

²⁴ N. Ławicka, M. Reczek..., s. 5, 13, 19, 36-37.

W czasie I wojny światowej gmina znajdowała się na linii frontu. W Pleśnej zniszczono gospodarstwo plebańskie oraz majątek dworski. Po zakończeniu działań wojennych w miejscu tym działał Oddział Grobów Wojennych, który opracowywał plany budowy okolicznych cmentarzy. W miejscowości przebywał projektant Siegfried Haller. Zniszczenia nie ominęły także innych miejscowości w gminie. Uszczerbku doznała Dąbrówka Szczepanowska, w której zniszczono lub rozebrano większość gospodarstw. Niemym świadkiem tych wydarzeń jest cmentarz, na którym usytuowano charakterystyczny monument ufundowany przez cesarza, Franciszka Józefa. Zniszczono wiele pól uprawnych, m.in. w miejscowości Janowice, gdzie powstały liczne linie okopów. Ginęli nie tylko żołnierze, ale i cywile. Wójt wsi, który opuścił

miejsce zamieszkania, został oskarżony o szpiegostwo i powieszony w okolicy kościoła. W złym stanie technicznym były zabudowania dworskie. Zostały one przejęte przez państwo i wydzierżawione. Wkrótce wróciły do prawowitego właściciela, którym był Aleksander Kobylański. W grudniu 1914 r. w Lichwinie stacjonowali legionieści polscy z bitwy pod Łowczówkiem. W karczmie „Brzezie” prowadzone były narady, a w folwarku „Kosaczyzna” istniał punkt opatrunkowy. Przebywała tutaj kawaleria, m.in. w osobach Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego, Władysława Beliny-Prażmowskiego czy Felicjana Sławo-Składkowskiego. Na terenie wsi trwały krwawe walki. Pamiętką tych wydarzeń są cmentarze. Jeden z nich zlokalizowany na wzniesieniu Gródek, nazywany był przez Niemców *Głową Cukru*. Bardzo dużych zniszczeń w czasie I wojny światowej dokonano w Lubince. W wyniku działań wojsk uszkodzono lub zrównano z ziemią kilkadziesiąt zabudowań, w tym szkołę i majątki dworskie. Powstały liczne rowy okopowe i zasieki. Wybudowano cmentarze wojenne. 16 marca 1915 r. artyleria austriacka zniszczyła kościół w Jodłówce (obecnie część Szczepanowic) i część zabudowań. Powodem ostrzału była rzekoma obecność Rosjan w świątyni²⁵. Mieszkańcy gminy musieli nierzadko udzielać żołnierzom noclegu w swoich chatkach. Byli rabowani przez Moskali²⁶.

W 1914 r. Rosjanie napierali z coraz większą siłą, docierając pod Kraków. Na początku grudnia doszło do ofensywy austro-węgierskiej pod Limanową. Moskale zostali odrzuceni na linię Dunajca i Białej. Jednak już 20 grudnia przeszli do kontrofensywy w rejonie Tuchowa i Pleśnej, na styku 3. i 4. armii austro-węgierskiej. Sytuacja była krytyczna. W miejsce to została wysłana I Brygada Legionów Polskich, która wyruszyła 22 grudnia z Nowego Sącza. Dowodził nią podpułkownik Kazimierz

²⁵ Tamże..., s. 5, 20, 37.

²⁶ A. Patridge..., s. 49.

Sosnkowski, który zastępował nieobecnego z powodu spraw organizacyjnych Komendanta Józefa Piłsudskiego. Żołnierze przemaszerowali kolejno przez: Wielogłowy, Zbyszyce, Paleśnicę, Zakliczyn aż do Janowic. Brygada otrzymała rozkaz kierowania się w stronę Lubinki w celu przeciwnatarcia na odcinku LXXXVI brygady. Jednak w związku z klęską grupy pułkownika Emila Pattaya z III armii, Legionieści wyruszyli w stronę Rychwałdu, w rejon karczmy „Brzezie”. Otrzymali rozkaz odbicia utraczonych przez wojska austro-węgierskie pozycji. W tym czasie Rosjanie zdobyli wzgórze 360 i 342 w Łowczowie i Łowczówku. Sosnkowski postanowił nacierać w celu odbicia wyżej wymienionych wzniesień. Rosyjskie pozycje zostały przełamane. Do niewoli trafiło ok. 300 jeńców przeciwnika. W międzyczasie zostały wysłane patrole w celu rozpoznania pozycji oddziałów rosyjskich. Ośmioosobowa grupa żołnierzy plutonowego Gustawa Świderskiego wzięła do niewoli dowództwo i sztab 132 Banderowskiego Pułku Piechoty. Legionista miał w czasie akcji 15 lat. Z bagnetem zamontowanym na karabinie groził roslęmu pułkownikowi Karolowi Omacheli. Następnie zdjął order za wojnę z Japonią z jego kurtki i przytoczył do swojej piersi. Dowódca był wściekły, że trafił do niewoli w wyniku akcji zorganizowanej przez nastoletnich żołnierzy. W czasie rozmowy z podpułkownikiem Sosnkowskim nie mógł przeboleć myśli, że walczy przeciwko Polakom, poddanym tego samego państwa. 23 i 24 grudnia 1914 r. walki trwały nadal. Zaczęło brakować żywności i amunicji. Według relacji legionistów, w wieczór wigilijny na niektórych odcinkach frontu śpiewano kolędy. Słyszane mały być także w języku polskim po stronie rosyjskiej wśród rezerwistów zmobilizowanych w Królestwie Polskim. Żołnierze radzili sobie jak mogli. Jak wspominał kapelan, kapitan ojciec Kosma Lenczowski, Legionieści przynieśli choinkę, którą przybrano watą zabarwioną ludzką krwią i blaszkami z konserw. Dzielono się opłatkiem, składano życzenia. 25

grudnia nastąpił rozkaz odwrotu. I Brygada została wysłana na odpoczynek do Wróblowic. W czasie walk odparto 16 szturmów, pięciokrotnie walczone na bagnety, odbyły się liczne kontrataki, poległo i zginęło 128 żołnierzy, 342 zostało rannych²⁷.

Do walki w czasie I wojny światowej wyruszyło wielu okolicznych mieszkańców. Niektórzy z nich zostali zmobilizowani. W Księdze rejestracyjnej 57. pułku piechoty widnieją nazwiska osób pochodzących z terenów dzisiejszej gminy Pleśna. Byli nimi np. Wojciech Białek ze Świebodzina czy Wojciech Kubicz i Władysław Gniewek z Janowic²⁸. Do wyżej wymienionej formacji w 1918 r. trafił Franciszek Broda urodzony w 1900 r. w Pleśnej. Wcześniej służył w Polskim Korpusie Posiłkowym. Jednakże po kryzysie przysięgowym i próbie przejścia przez front pod Rarańczą (15–16 lutego 1918 r.), trafił do obozu jenieckiego w Talaborfalva²⁹. Mieszkańcy okolicznych miejscowości otrzymywali także przydziały do innych formacji np. 32. pułku piechoty obrony krajowej. Jedną z nich był Emil Prawin, urodzony 2 lutego 1891 r. w Pleśnej. Niektórzy trafiali na front w innych krajach, np. Marceli Leopold Koszyca z Łowczówka, który służbę odbywał w Chorwacji, Czechach, Bułgarii czy Włoszech³⁰. Kolejni sami zgłosili się do wojska³¹. Znanymi są także historie osób z gminy, które przyłączyły się do walki w Legionach Polskich. Jedną z takich osób był Franciszek Ksawery

Juszkiewicz z Pleśnej, który w sierpniu 1914 r. wyruszył z innymi członkami XIV Drużyny Strzeleckiej z Tarnowa na Oleandry do Krakowa. Brał udział w bitwach pod Łowczówkiem (22-25 grudnia 1914 r.), Konarami (16-23 maja 1915 r.), Ożarowem (czerwiec 1915 r.) czy Kostiuchnowką (4-6 lipca 1916 r.). Z Łowczówka pochodził Stanisław Krogulski ps. *Orland*. Był działaczem tajnej organizacji niepodległościowej w Rzeszowie, członkiem *Sokoła* we Lwowie i Polskiej Drużyny Strzeleckiej, żołnierzem Legionów Polskich, armii austro-węgierskiej oraz wojska Polskiego. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej, w zdobyciu Wilna przez Lucjana Żeligowskiego oraz w powstaniu śląskim. W XX-leciu międzywojennym kontynuował karierę wojskową. We wrześniu 1939 r., w czasie ucieczki z kolumną żołnierzy Wojska Polskiego, został zatrzymany przez Sowietów. W 1940 r. trafił do Katynia, gdzie został zamordowany przez funkcjonariuszy NKWD. Z Łowczówka pochodził kolejny z legionistów, Wojciech Litwora. Znalazł się on w grupie I plutonu tarnowskich strzelców, którzy wyruszyli 6 sierpnia 1914 r. do Legionów Polskich na Oleandry w Krakowie. Uczestniczył w bitwach: pod Rafajłową (w nocy z 23 na 24 stycznia 1915 r.), Rokitną (13 czerwca 1915 r.) czy Rarańczą (4 sierpnia 1915 r.). 7 listopada 1915 r. w czasie walk pod Bielgowem dostał się do niewoli rosyjskiej. Do kraju powrócił w 1921 r.³².

W Legionach Polskich służyło znacznie więcej osób z terenów gminy Pleśna: Jan Boczek, Błażej Wójcicki, Władysław Stańczyk z Janowic, Jan Ganciarz, Władysław Schieferstein, Józef Poręba z Pleśnej, Jan Kanty Strzępek, Józef Ślaga i Władysław Szymański z Rzuchowej, Franciszek Słowik ze Szczepanowic³³.

32 M. L. Krogulski, *Od Legionów do Armii Polskiej. Żołnierze niepodległości z ziemi tuchowskiej 1914-1921*, T. I, s. 73-74, 90-93, 107.

33 Biogramy żołnierzy dostępne w wyszukiwarce na portalu: <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/start/>, dostęp z dn. 02.08.2023 r., godz. 3:25; A. Patridge..., s. 48.

Cmentarz 189 w Lubince

Od początku 1915 r. na terenie gminy Pleśna sytuacja ustabilizowała się. Rozpoczął się okres wojny pozycyjnej. Ataki ograniczyły się w większości do ostrzału artyleryjskiego. Żołnierze oczekiwali w okopach na rozwój sytuacji. Jedno z takich miejsc opisał sir Bernard Pares, Brytyjczyk, który w czasie wojny był obserwatorem wojsk rosyjskich. Wspominał on, iż ziemne schrony budowane przez Moskali były dobrze urządzone i ogrzewane. Posiadały półki z książkami i rzeczami osobistymi. W lutym 1915 r. doszło do nieudanej próby przełamania frontu przez Austriaków³⁴. Na wiosnę 1915 r. naprzeciw

34 T. Woźny, *Między Białą a Dunajcem – działania armii austro-węgierskiej na terenie obecnej gminy Pleśna od grudnia 1914 do kwietnia 1915* [w:] *Dziedzictwo wielkiej wojny w krajobrazie*

99 dywizji rosyjskich stanęło 77 austro-węgierskich oraz niemieckich. Dowództwo połączonych sił Austrii i Niemiec zdecydowało, że w celu przełamania frontu należy zaatakować silnym ogniem artyleryjskim. Postanowiono przerzucić z zachodu elitarne niemieckie dywizje. Dwa tygodnie przed rozpoczęciem bitwy gorlickiej na front przybyły tysiące żołnierzy transportowanych 500 pociągami. Działania odbywały się w tajemnicy, starano się uniemożliwić szpiegostwo i wstrzymano loty rozpoznawcze samolotami. Wojska stały się na miejsce do 28 kwietnia 1915 r. 4. Armie austro-węgierską

i pamięci. Powiat tarnowski i gmina Pleśna – wspólne wyzwanie, Juško P., Stankowski R. (red.), Tarnów – Pleśna 2016, s. 109-110; A. Patridge..., s. 51, 56.

27 A. Mężyk, *Tuchów i okolica w ogniu wojny światowej 1914-1915*, s. 362, 375-376, 380-388, 400; A. Łydka, *Bój pierwszej brygady pod Łowczówkiem* [w:] *Historia. Polska zbrojna*, Putkiewicz A. (red.), Nr 2 (6), Warszawa 2018, s. 25-26; W. Milewska, J. T. Nowak, M. Zientara, *Legiony Polskie 1914-1918. Zarys historii militarnej i politycznej*, Kraków 1998, s. 57.

28 Akta miasta Tarnowa, *Księga rejestracyjna 57 pułku piechoty w Tarnowie*, Tarnów 1914, ze zb. Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Tarnowie, sygn. 33/1/0/-/50, s. 118, 238, 348.

29 <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/184688/>, dostęp z dn. 02.08.2023 r., godz. 3:08.

30 M. L. Krogulski, *Od Legionów do Armii Polskiej. Żołnierze niepodległości z ziemi tuchowskiej 1914-1921*, T. II.

31 A. Patridge..., s. 48, Tuchów 2022, s. 78-79, 127.

Cmentarz 171 Legionistów w Łowczówku

arcyksięcia Ferdynanda wspierała utworzona 11. Armia generała Augusta von Mackensena. Pomiedzy Tarnowem a Beskidami skoncentrowano ponad 120 tys. żołnierzy, zgromadzono 1100 dział i 79 miotaczy min. Dnia 1 maja 1915 r. o godz. 6:00 rozpętało się prawdziwe piekło. Pamiątką po tych wydarzeniach są zachowane liczne wspomnienia żołnierzy:

Rozpętał się taki huragan ognia, jakby setki burz z różnych stron świata zbiegło się na ten pas ziemi i poczęły raz wraz z przerażającą siłą miotać piorunami w stronę nieprzyjaciela. Pociski „Grubych Bert” ciężkich armat niemieckich i „Chudych Emek” armat austriackich, równie olbrzymich (30,5 i wadze pocisków 350 kg) z potworną siłą i niesamowitym wyciem

*w powietrzu, po uderzeniu miażdżyły i obracały w proch wszystko, co na drodze swej napotkały*³⁵.

W nocy z 1 na 2 maja 1915 r. oddziały austriackie wyparły Rosjan ze wzniesienia *Głowa Cukru* w Lichwinie, okolic Dąbrówki Szczepanowskiej i wzgórza 419. Działania wojenne na terenie gminy Pleśna zakończyły się³⁶. Żołnierze polegli w bitwach byli chowani w różnych miejscach: w sadach, ogrodach, miedzach czy obrzeżach lasów. W 1915 r. postanowiono we Wiedniu, iż zostanie utworzony

35 A. Mężyk..., s. 448, 457-458, 472-474; R. L. DiNardo, *Przełom. Bitwa pod Gorlicami-Tarnowem 1915*, przeł. J. Szkudliński, Poznań 2012, s. 86; F. K. Latinik, *Żołnierz polski pod Gorlicami 1915. Działalność 100 pułku ziemi cieszyńskiej*, Przemysł 1923, s. 11-12.

36 T. Woźny..., s. 117-118.

IX Wydział Grobów Wojennych. W Galicji Zachodniej wyznaczono jedenaście Okręgów Cmentarnych. Do każdego z nich przydzielono architektów. Jednym z nich był Siegfried Haller, który stacjonował w Pleśnej. Wraz z Hienrichem Scholzem zaprojektował cmentarz nr 171 w Łowczówku. Zanim ruszyła budowa, zaczęto zbierać zwłoki poległych. Austriacy działali na szkodę Polaków. Chcieli pomieszać ciała poległych ze swoimi rodakami. Pomysł oddzielnego pochówku poparł biskup Sapieha, który uzyskał również pozwolenie władz na wybudowanie na cmentarzu kaplicy. Przed ponownym pochówkiem dokonano ekshumacji zwłok, które zaczęto przenosić na miejsce pochówku. Niektórzy legionści nie spoczęli jednak w Łowczówku. Austriacy stwierdzili, że część z nich poległa zbyt daleko. Pozostałych postanowili pochować w Lichwinie-Łazach i Tuchowie-Garbku. Przystąpiono do budowy cmentarza nr 171. Nagrobki wojsko austro-węgierskich ułożono rzędami przed frontem kaplicy, znajdującej się w punkcie centralnym, a Rosjan po okręgu na jej tyłach³⁷.

W gminie Pleśna znajduje się jeszcze 18 innych cmentarzy wojskowych. Wszystkie różnią się od siebie. Do budowy niektórych używano głównie betonu i stali, na innych pojawia się kamień i drewno. Jednym z najsłynniejszych jest nekropolia nr 185 na wzgórzu Gródek (*Głowa Cukru*) w Lichwinie. Pomniki nagrobne zostały usytuowane w taki sposób, aby przypominały pole walki i usytuowanie oddziałów. Wokół nich zachowano leje po pociskach artyleryjskich. W ataku na wzgórze zginął pochowany na cmentarzu nr 187 w Lichwinie grafik i malarz, Franz Hoffer. Urodził się 24 grudnia 1895 r. Był uczniem szkół artystycznych w Grazie i Wiedniu. W styczniu 1915 r. został wcielony do wojska austriackiego. Zginął 3 maja 1915 r. Na terenie

37 R. Frodyma, *Cmentarze wojenne z I wojny światowej na ziemi tarnowskiej*, s. 126-128.

gminy Pleśna znajduje się także cmentarz reprezentacyjny. Wybudowany został w dawnej miejscowości Lubcza (obecnie część Szczepanowic). Elementem centralnym nekropolii jest 17-metrowa kaplica neorenesansowa³⁸.

W XX-leciu międzywojennym gmina Pleśna odwiedzana była przez letników. Wtedy też powstawały wille z pokojami gościnnymi. Goście przebywali m.in. w Lichwinie, gdzie w latach 30. XX w. notowano ok. 3 tys. turystów rocznie, głównie Żydów, którzy nazywali wieś *drugą Krynica*. Informacje te potwierdzał także Z. Simche, uznając, że populacja Pleśnej i Łowczówka zwiększyła się w związku ze wzmożonym ruchem letników.

W latach 1924-1930 w Pleśnej wybudowano nową świątynię. Proboszczem parafii był w tym czasie ksiądz Józef Boduch. W 1938 r. stary, drewniany kościół został przeniesiony do miejscowości Żelichów³⁹. Wędrowki kościołów były częstą praktyką w gminie Pleśna. W 1909 r. do Janowic *przybyła* świątynia zakupiona w Lubczy w gminie Ryglice. Przyjeżdżali do niego odprawiać nabożeństwa Ojcowie Reformaci z klasztoru w Zakliczynie. W 1924 r. utworzono oddzielną parafię. Podobnie postąpili mieszkańcy Lichwina, którzy zakupili świątynię w Nagoszynie koło Dębicy, rozebrali ją i złożyli ponownie w swojej miejscowości⁴⁰.

W wyżej wymienionym okresie terenie gminy Pleśna rozwijało się rzemiosło. Istniał sklep kolonialny Józefa Stanucha, a także rzeźnia Jakuba Tuscherera. W 1934 r. otwarto masarnię Jana Wójcika. W tym samym roku rozwój okolicznych miejscowości zahamowały tragiczne wydarzenia powodzi, która zerwała most w Łowczówku. Mieszkańcy wybudowali nową przeprawę⁴¹.

38 Tamże, s. 140-147, 156-157; A. Mężyk..., s. 60.

39 N. Ławicka, M. Reczek..., s. 6, 37.

40 Tamże, s. 13, 32; Z. Simche, *Tarnów i jego okolica: wydano ku uczczeniu sześćsetnej rocznicy założenia miasta Tarnowa*, s. 55.

41 A. Patridge..., s. 87.

Pleśna w okresie międzywojennym była miejscem zamieszkania znanego polskiego poety, Mieczysława Jastruna, który przybył w te strony w 1921 r. z Ryglic. Dojeżdżał stąd do szkoły w Tarnowie. Mieszkał w gospodarstwie Marii Baszczowskiej. Był to okres pierwszej miłości artysty. Wybranka serca, Maria Höpting, uczennica seminarium nauczycielskiego w Tarnowie, wywarła duży wpływ na poezję Jastruna. Mieszkała w Pleśnej w wynajmowanej przez matkę organistówce Józefa Czaplińskiego. Miłość nie przetrwała jednak zbyt długo. W 1925 r. ukończyła szkołę i zajęła się pracą w roli nauczycielki. Wyszła za Józefa Garczyńskiego i wyjechała do Szczecina⁴².

Na terenie gminy działały także koła Polskiego Stronnictwa Ludowego. Jedno z nich zostało założone w Dąbrówce Szczepanowskiej. Jego członkowie posiadali własny sztandar, który został przez nich zniszczony w obawie przez represjami ze strony Niemców. Zachował się jedynie fragment materiału przedstawiający Matkę Boską Częstochowską. Przechowywany jest przez jedną z rodzin. Kolejne koło powstało w Janowicach. Odwiedzał je kilkakrotnie Wincenty Witos, który uczestniczył w uroczystości poświęcenia sztandaru. Polityk przebywał także w Lichwinie. Jego znajomym był historyk, Franciszek Bujak, którego ojciec, Jakub zakupił w miejscowości folwark Kosaczyzna. W miejscowości działał także Jan Myjak, który zakupił włości w Lichwinie Dolnym. Był działaczem ludowym i poetą. Dzięki nowemu właścicielowi ożywiono działalność kółka rolniczego. Jego syn, Piotr pomagał wraz z innymi działaczami okolicznym rolnikom. W latach 30. XX w. sprowadzono do Pleśnej wagon nawozów, który sprzedawano następnie gospodarzom. Kolejnym silnym ośrodkiem ruchu ludowego była Lubinka. Powstało w niej koło Stronnictwa Ludowego. W 1912 r. jeden z folwarków został zakupiony

⁴² Tamże, s. 109-116.

Kaplica w Rychwałdzie

przez działacza ruchu, prof. Stanisława Harlendera. Ludowcy działali we wszystkich miejscowościach gminy. W Łowczówku, dzięki działalności gospodarza Pawła Baszowskiego powstało koło PSL, młyn, tartak parowy i odbiornik radiowy. Wieś odwiedzał Wincenty Witos. Przedstawiciele ruchu działali również w Rychwałdzie i Rzuchowej, gdzie zachowały się sztandary i powstały Koła Rolnicze⁴³.

W okresie międzywojennym w Rzuchowej istniało bardzo dobrze prosperujące gospodarstwo Aleksandra Chilewskiego, który w 1911 r. zakupił miejscowy dwór. Uprawał ziemię, hodował ryby i bydło. Działania te przerwała I wojna światowa. W posiadłości mieścił się sztab IV Armii Austriackiej. Po odejściu wojska, właściciel zauważył, że z dworu zniknęły kosztowności. Obarczył on kradzieżą żołnierzy. W odwecie, w trakcie okupacji majątku przez Rosjan, Austriacy ostrzelali posiadłość. Zniszczony został ganek i piwniczka pod kapliczką. Zabudowania zaczął trawić pożar, który szybko ugaszono. Po zakończeniu działań wojennych właściciel rozpoczął odbudowę. Wtedy też powstały także stodoły i stajnie. W okresie poprzedzającym II wojnę światową w otoczeniu posiadłości istniały liczne sady i plantacje. Uprawiano m.in. pomidory, budowano szklarnie oraz zakładano stawy rybne. Zatrudniano ogrodnika, który na nowo zaaranżował park⁴⁴. W latach 20. XX wieku obszar obsadzony przez szkółkę owocową zajmował 1,5 ha i była prowadzona w sposób wzorowy⁴⁵.

W 1930 roku za sprawą proboszcza ks. Józefa Boducha, w Pleśnej wybudowano nowy kościół parafialny, który stanął obok wcześniejszej, drewnianej świątyni z 1642 r. Świątynia na planie prostokąta otrzymała 3 nawy, zakrystię i kaplicę. Wnętrze zdobiły ołtarze i obrazy z XVII i XVIII w. Sporym problemem po wybudowaniu świątyni były

43 Tamże, s. 34-35, 86; N. Ławicka, M. Reczek..., s. 5, 19-20, 32, 42, 48.

44 N. Ławicka, M. Reczek..., s. 48, A. Patridge..., s. 33.

45 Z. Simche..., s. 151.

Kamieniołom łupka w Lichwinie

liczne długi, spowodowane przez niewypłacenie datków konkurencyjnych. Głównym winowajcą był dziedzic Rzuchowej, Antoni Chilewski, który wdał się w długoletni spór z księdzem proboszczem. Został on zażegnany dopiero w 1942 r., gdy parafią zarządzał kolejny pleban. Z wypłacenia należności wywiązali się dopiero spadkobiercy majątku wyżej wymienionego właściciela ziemskiego⁴⁶.

46 Powiat tarnowski..., s. 96-99; A. Kuczera, s. 113-131; Konkurencja - (średn.-łac. concurrentia = współzawodnictwo), w parafiach w których budowano kościół, na którego nie było funduszy, wierni byli obciążeni stosownie do posiadanej powierzchni gruntów obowiązkowymi składkami na Kościół rozłożonymi w czasie i zatwierdzonymi przez władze państwowe i kościelne. (Tamże, s. 374).

We wrześniu 1939 r. w Janowicach doszło do potyczki wojsk polskich z niemieckimi. Żołnierze polegli w tym starciu zostali pochowani na cmentarzu z I wojny światowej. Do Pleśnej oddziały niemieckie wkroczyły 7 września 1939 r. W czasie wojny mieszkańcy działali w konspiracji. Niemcy na komendanta granatowej policji wyznaczyli Jana Gawrona. Pomagał mieszkańcom i działał w ruchu oporu. Na terenie gminy Pleśna działali partyzanci. Żołnierze prowadzili działania dywersyjne, m.in. w Lubince i Rychwałdzie. W słynnej *Akcji Maślanej* (12 października 1944) żołnierze Batalionu *Barbara* odbili przewożony przez Niemców transport masła. Część produktów została przetworzona przez

okoliczne gospodynie na mydło. Szczególnie zaangażowani w działalność konspiracyjną byli mieszkańcy Lichwina. W miejscowości kilkakrotnie dochodziło do pacyfikacji. W folwarku Lichwin Górny utworzono obóz pracy. Powstawały niemieckie umocnienia. W gminie dochodziło do egzekucji na miejscowej ludności. Więźniowie byli mordowani w Lubince, Rzuchowej czy Szczepanowicach. Tragiczny los spotkał również społeczność żydowską gminy. Właściciel dworu, Izrael Wechsler, zdołał uciec z rodziną i schronić się w Ameryce Południowej. W obozach zagłady zginęły prawie całe rodziny Austerweilów i Blattów. W 1945 r. na terenie gminy doszło również do walk pomiędzy napierającymi Rosjanami, a wycofującymi się oddziałami niemieckimi. W Dąbrówce Szczepanowskiej odbyła się potyczka, na pamiątkę której mieszkańcy postawili symboliczny grób. Podczas wycofywania się wojsk zniszczone zostały mosty: kolejowy i drogowy w Łowczówku⁴⁷.

Po zakończeniu działań wojennych w Pleśnej organizował się ruch oporu przeciwko władzy komunistycznej. W zrzeszeniu *Wolność i Niezawisłość* (WiN) działały m.in. takie osoby jak Władysław Kowal. W sierpniu 1945 r. dokonano zamachu na Kazimierzu Meusie, funkcjonariuszu UB z Tarnowa. W odwecie doszło do obław bezpieczeństwa, w czasie których został zamordowany Władysław Zatorski, były partyzant Batalionu *Barbara*. W okresie tym działalność rozpoczęły także tajne organizacje młodzieżowe. Spotkały ich za to represje ze strony władz⁴⁸.

W drugiej połowie lat 40. XX w. majątki dworskie w gminie przeszły w ręce państwowe. W dworze

47 A. Patridge..., s. 131-132, 139-148; N. Ławicka, M. Reczek..., s. 20, 26, 37, 32, 43; Pomniki i Miejsca Pamięci Narodowej. Przewodnik cz. I. Miasto Tarnów. Gmina Pleśna. Gmina Radłów. Gmina Skrzyszów. Gmina Tarnów. Gmina Wierzchosławice. Gmina Wojnicz, Działusko B., Łabno A., Smagacz A. (red.), Tarnów 2006, s. 42-46.

48 A. Patridge..., s. 182-187.

w Pleśnej zorganizowano Szkołę Rolniczą. Następnie budynek przejęła Gminna Spółdzielnia. W 1979 roku, z powodu złego stanu technicznego, postanowiono go rozebrać. Państwo przejęło także siedzibę szlachecką w Janowicach. Mieściły się w niej różnego rodzaju instytucje, jednak budynek nie był poddawany remontom i zaczął niszczeć. Odnowiono go latach 70. XX w. Obecnie jest on własnością Centrum Pracy Twórczej Stowarzyszenia Autorów ZAiKS. Po zakończeniu II wojny światowej rozparcelowano także majątek zmarłego w 1944 r. Aleksandra Chilewskiego w Rzuchowej. Budynek dworu przejął Okręgowy Urząd Ziemi w Tarnowie. W późniejszych latach w miejscu tym istniały PGR oraz kilka instytucji. W 2011 r. zorganizowano w dworku, działającą do dziś Placówkę Opiekuńczo-Wychowawczą *Promyk*. W 1948 r. zakończono budowę kościoła w Szczepanowicach. Rozpoczęto ją przed wybuchem II wojny światowej. W 1949 r. w Pleśnej utworzono Ludowy Klub Sportowy *Pogórze Pleśna*. W latach 1958-1960 powstał nowy budynek szkoły, a w 1961 r. założone zostało przedszkole. W latach 1962-1966 w Pleśnej postawiono siedzibę Domu Ludowego. W 1950 roku w Świebodzinie na nauczanie wykorzystano dawny spichlerz dworski. Budynek użyteczności publicznej powstawały także w innych miejscowościach. W Janowicach bardzo przysłużyła się polonia amerykańska. Dzięki jej wsparciu powstał Ośrodek Zdrowia, a także straż pożarna, szkoła i kościół. Po raz drugi swoją lokalizację zmieniła przeniesiona wcześniej świątynia, którą przetransportowano do Dzierżanin w gminie Zakliczyn. W 1969 r. utworzono drogę z Tarnowa do Siedlisk. W latach 60. XX w. w Łowczówku powstał ośrodek rekreacyjno-wypoczynkowy *Relaks*. Przez kolejne 20 lat cieszył się wielką popularnością i był odwiedzany przez turystów. Jednak wkrótce podupadł, głównie z powodu licznych powodzi. Został

odnowiony w 2021 r.⁴⁹. Przez miejscowość zaczęła kursować komunikacja międzymiastowa. Nowe budynki powstawały także w innych miejscowościach. W latach 1982-1986 mieszkańcy Dąbrówki Szczepanowskiej postawili murowaną kaplicę. Co ciekawe, jej mury powstały wokół wcześniejszej, drewnianej, którą rozebrano dopiero po zakończeniu budowy nowej. Lichwińscy działacze doprowadzili do wybudowania Domu Ludowego. Powstała straż pożarna, Biblioteka Publiczna i Ośrodek Zdrowia. W nocy z 3 na 4 października 1979 r. doszło do tragicznych wydarzeń. Spłonął kościół parafialny. W latach 1980-81 wybudowano nową, murowaną świątynię, budynek szkoły i wieżę z nadajnikiem radia *Dobra Nowina*. W nocy z 4 na 5 kwietnia 1998 r. doszło do kolejnego pożaru. Tym razem spłonął drewniany Dom Ludowy. W latach 2002-2005 w miejscu tym powstała straż pożarna. W Rychwałdzie utworzono Koło Gospodyń Wiejskich i wybudowano Dom Ludowy, gdzie przeniesiono później szkołę. W latach 1984-1985 powstała Kaplica św. Józefa Rzemieślnika. Rozwijała się także miejscowość Rzuchowa, w której wybudowano Ochotniczą Straż Pożarną i Bibliotekę Publiczną. W latach 1983-1986 powstał kościół. W 2015 r. utworzono Centrum Produktu Lokalnego, w którym promuje się zdrowe odżywianie. Placówka zajmuje się promocją produktów lokalnych oraz pomocą okolicznym rolnikom. Działa też w dziedzinie propagowania dziedzictwa kulturowego i lokalnych tradycji⁵⁰.

49 http://www.plesna.pl/newsy/news/drugie-zycie-relaksu-oficjalne-otwarcie-obiektu/?tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=306ac1f2befb13a496ad8028432fabf9, dostęp z dn. 25.07.2023 r., godz. 19:53.

50 N. Ławicka, M. Reczek, s. 13-14, 37, 48-49, 59; <https://promyk-rzuchowa.pl/>, dostęp z dn. 25.07.2023 r., godz. 21:05.

Wieża widokowa w Dąbrówce Szczepanowskiej

Obecnie gmina Pleśna rozwija się turystycznie. W Dąbrówce Szczepanowskiej powstała wieża widokowa z obszerną panoramą na góry (w tym Tatrzy) oraz tereny nizinne w stronę Wojnicza i Tarnowa. W ostatnich latach na terenie gminy powstały liczne winnice⁵¹. W 2023 r. Tarnowska Organizacja Turystyczna uruchomiła specjalny meleks, który w okresie letnim dowoził na nie turystów⁵².

51 Tamże, s. 6.

52 <https://gazetakrakowska.pl/zlotym-meleksem-po-tarnowie-i-regionie-ruszaja-regularne-kursy-nowa-atrakcja-turystyczna-na-pojazdem-mozna-bedzie-dojechac-tez-do/ar/c4-17660649>, dostęp z dn. 21.07.2023 r., godz. 20:50.

Zakliczyn

Gmina Zakliczyn słynie z licznych śladów kultur prehistorycznych, starożytnych oraz wczesnośredniowiecznych. W miejscowości Gwoździec odnaleziono szczątki osady z okresu neolitu. Poza śladami domów, archeolodzy natrafili na pozostałości po warsztacie tkackim, a także najstarsze w Polsce świadectwo uprawy jabłoni (pestki jabłka). Ceramikę kultury łużyckiej znajdowano np. we Wróblowicach oraz na wzgórzu o wysokości 310 m n.p.m., w miejscowości Roztoka, gdzie zachowały się ślady grodziska¹. W czasach wczesnośredniowiecznych, w gminie Zakliczyn, istniała jeszcze jedna osada obronna. Jej pozostałości widoczne są do dziś w Zawadzie Lanckorońskiej. Składała się z dwóch członów: dolnego *Mieściska* i górnego *Zamczyska*. Powstała we wczesnym średniowieczu i istniała do poł. X w. Na terenie kompleksu odnaleziono skarb srebrnych i szklanych przedmiotów. Wśród artefaktów znalazł się m.in. bogato zdobiony kolczyk².

1 Tarnów. *Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I, Tarnów 1981, s. 54; K. Moskal, *Grody...*, s. 54; J. Okoński..., s. 260-264.

2 K. Moskal, *Grody...*, s. 50-53; <https://ma.krakow.pl/announcement/wczesnosredniowieczny-kolczyk-z-zawady-lanckorońskiej/?fbclid=IwAR0ZmJtcWAKJje8iihqvWwVOcgcSWRvLL-4c3n1cljw4TrslFiL0Gst7Xo0>, dostęp z dn. 21.08.2023 r., godz. 9:36.

Początki Zakliczyna sięgają być może XI w. Niektórzy badacze uważają, iż w 1086 r. miejscowość nazywała się *Dunauizi* i należała do benedyktynów z Tyńca. Informacja ta pojawia się w dokumencie datowanym na lata 1123-1125, spisany przez legata papieskiego, Idziego. O powstaniu Zakliczyna w tym okresie, może świadczyć informacja o okolicznej wsi Zdonia, a także wezwanie miejscowego kościoła – św. Idzi. Imię patrona nadawano kościołom głównie w XI i XII w. Pierwsza, potwierdzona historycznie, informacja o Zakliczynie pochodzi z lat 1325-1327 r. Jan Długosz wspomina w niej o miejscowości Opatkowice, w której znajdowały się m.in. pola plebańskie, karczma, młyn, dwór i folwark opactwa tynieckiego. W kolejnych wiekach miejscowość zaczęła się rozwijać. Głównie dzięki dogodnemu położeniu w okolicy szlaku handlowego na Węgry. Przez Zakliczyn wiodła droga z Krosna i Jasła. Poza tym, przy osadzie, płynęła rzeka Dunajec, którą można było spławiać towary. Ruch musiał być coraz większy, ponieważ w 1274 r., książę Bolesław Wstydlivy zezwolił mieszkańcom Starego Sącza na transport towarów, a w 1378 r. król Ludwik Węgierski zwolnił kupców sądeckich, płynących ze zbożem i innymi towarami do Wisły, z cła w Sandomierzu. Co tydzień w Zakliczynie

odbywały się targi, na które przybywali kupcy z okolicznych miejscowości³.

Pozostałe wsie z gminy wzmiankowane były najczęściej w XIII i XIV w., m.in. Bieśnik i Faściszowa, o których wspomniano w źródłach po raz pierwszy w 1215 r., Dzierżaniny w 1307 r., Charzewice w 1347 r. czy Borowaw w 1370 r.⁴. Wsie, podobnie jak miasta, lokowane były na prawie niemieckim. W 1472 r. Kazimierz Jagiellończyk lokował Jamną i Paleśnicę. Mieszkańcy w nich kmiecie mieli swoje prawa, ale i obowiązki. Król Kazimierz Wielki, w 1369 r., nakazał mieszkańcom Siemiechowa kosić łąkę w Stróżach (ob. gmina Zakliczyn). Siano z miejscowości miało być wożone do Czchowa⁵.

Parafia w stolicy obecnej gminy Zakliczyn powstała najprawdopodobniej w XII w. Pierwsza wzmianka pisana pochodzi z 2 poł. XV w. i dotyczy jej uposażenia, w ramach którego fundator świątyni utrzymywał księdza i pokrywał wydatki związane ze sprawowaniem przez niego posługi. W dokumencie opisano miejscowość i stosunki mieszkańców z probostwem. Wymieniono drewniany kościół, dwa młyny, karczmę oraz gospodarstwo plebańskie⁶.

W XIV w. na terenie gminy wydobywano rudę żelaza. Stąd też wzięła się najprawdopodobniej nazwa miejscowości Ruda Kameralna. Surowiec przetapiano w dymarkach, czyli piecach zasilanych węglem drzewnym. Następnie był formowany. W tym celu tworzone były wodne. Jedną z nich znajdowała się w Paleśnicy⁷.

³ W gminie Zakliczyn, Mendelowski S. (red.), Krosno 2002, s. 44, R. Bogusz, *Zakliczyn nad Dunajcem*, Nowy Sącz 2013, s. 23, 26-28; M. i P. Rochowscy, *Między Białą a Dunajcem. Na kulturowych ścieżkach Ciężkowicko-Rożnowskiego Parku Krajobrazowego*, Tarnów 2015, s. 67.

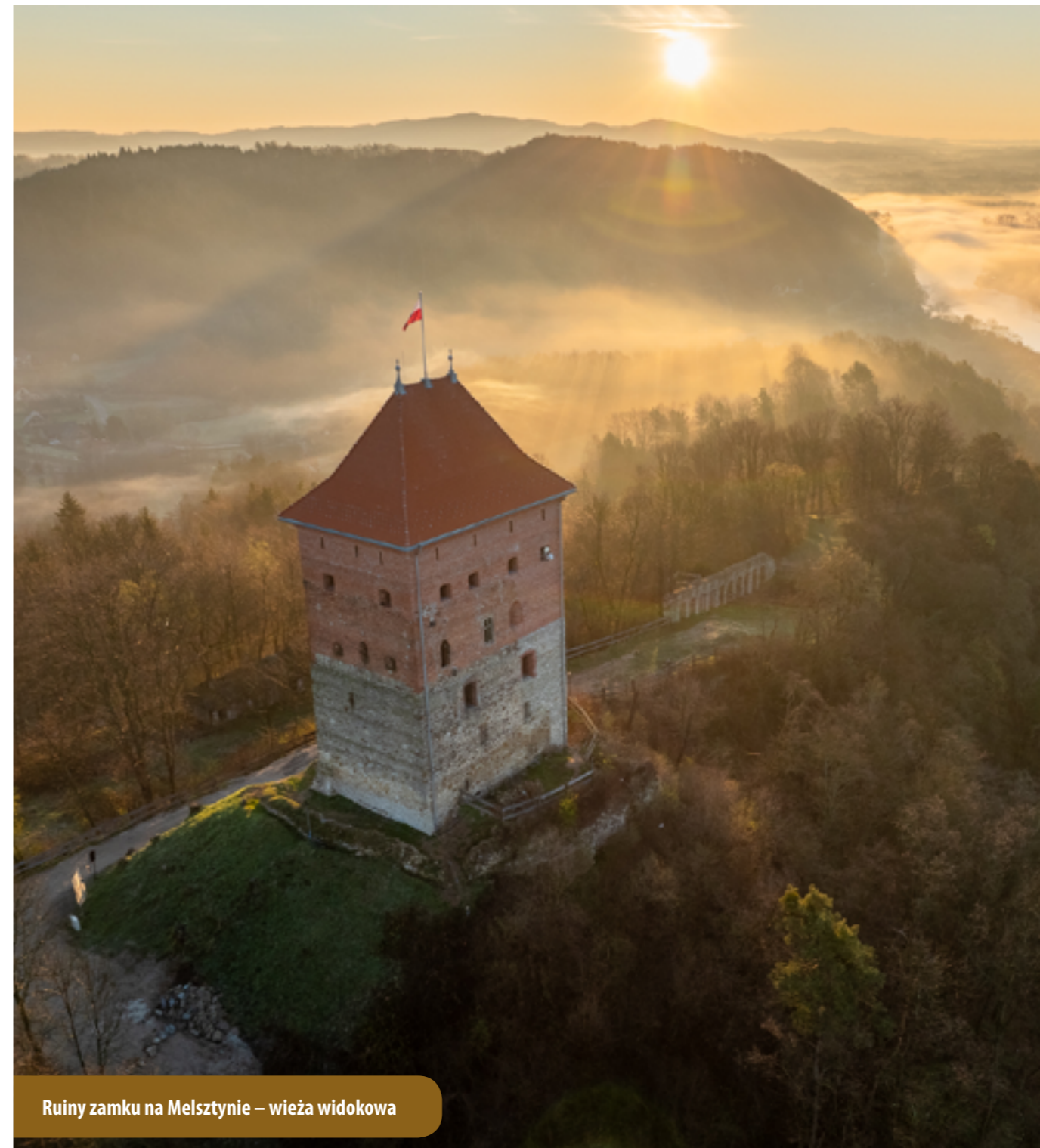
⁴ W gminie Zakliczyn..., s. 61, 62, 65, 67.

⁵ Tamże..., s. 46; R. Bogusz..., s. 86-88, 91, 96, 118-119, 126, 134, 137, 140-141; *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I..., s. 174, 200, 203.

⁶ R. Bogusz..., s. 48-49.

⁷ W gminie Zakliczyn..., s. 84, 88.

W 1347 r. kasztelan krakowski, Spycymir Leliwita, uzyskał, poprzez wymianę miejscowości Charzewice (w jej skład wchodził w tym czasie przysiółek, który stał się później miejscowością Melsztyn), Gwoździec, Zawadę, Gruszkę i Grodziszczę. Był on doradcą i dyplomatą Władysława Łokietka, a także wychowawcą Kazimierza Wielkiego, uczestnikiem bitwy pod Płowcami w 1331 r. oraz wyprawy przeciwko panom śląskim w 1332 r. W dyplomacji miał się dać poznać jako wielki zwolennik króla polskiego. Według listu Jana, biskupa Lutomyśla, do wielkiego mistrza krzyżackiego z 1357 r., Spycymir Leliwita miał powiedzieć o władcy rzeszy niemieckiej: *Gdzie jest Rzym i w czym znajduje się ręki, odpowiedz! Wasz cesarz stoi niżej od papieża i składa mu przysięgę, nasz król dzierży koronę i miecz od Boga, prawa swoje i tradycje przodków przenosi ponad prawa cesarstwa*. Posiadał wielką, jak na tamte czasy, ilość wsi i miast. Majątek rozwijał nierzadko w oparciu o szlaki handlowe dolin rzek: Dunajca i Białej. Wybudował zamek w Melsztynie w gminie Zakliczyn. Dzięki temu mógł kontrolować ruch na trakcie kupieckim. Warownia usytuowana na gruncie wsi Charzewice brała swą nazwę od młynów na rzece Dunajec. Synowie możnowładcy, Jan i Rafał stworzyli dwie gałęzie rodu. Pierwszy z osiadł w Melsztynie, drugi w Tarnowie. Powiększyli oni nieznacznie ojcowiznę. Dużą karierę polityczną zrobił wnuk Spycymira, Spytek, syn Jana. Sprawował, tak jak jego przodek, funkcję kasztelana krakowskiego. Był znakomitym dyplomatą i propagatorem unii polsko-litewskiej. Za działania te otrzymał powiat Samborski i zachodnie Podole. Niestety możnowładca zginął prawdopodobnie w 1399 r. w bitwie z Tatarami pod Worską. Po tym wydarzeniu Melsztyńscy już nigdy nie osiągnęli takiej potęgi. W późniejszych latach potomkowie byli przeciwnikami polityki władców, co odsuwało rodzinę od najważniejszych funkcji w kraju. Poza tym prowadzili własne spory na tle majątkowym. Jednak rodzina wciąż liczyła się w państwie. Powolny upadek rozpoczął się pod koniec XV w.

Ruiny zamku na Melsztynie – wieża widokowa

Jan Melsztyński postanowił oddać swój majątek i wyruszyć do Ziemi Świętej, a Wincenty roztrwonił ojcowiznę i skończył na wygnaniu. W 1511 r. majątek w Melsztynie zakupił Mikołaj Jordan herbu Trąby. Był kasztelanem bieckim i wojnickim oraz starostą spiskim. Zarządzał także zamkiem królewskim na Wawelu. Jego synowie, Jan i Wawrzyniec, w 1536 r. dokonali podziału dóbr, otrzymując po połowie zamku w Melsztynie i dochodów z majątku⁸.

Wyżej wymieniony zamek w Charzewicach (późniejszy Melsztyn), powstał po 1347 r. Naukowcy spierają się, którą część warowni utworzono najpierw: wyniosły donżon na zachodnim krańcu szczytu, czy zamek dolny od wschodniej strony wzgórza. Całość liczyła ponad 170 m długości. Wieża melsztyńskiego zamku na planie czworoboku o wymiarach 14×10,25 m miała przynajmniej kilkanaście metrów wysokości. Najgrubsze mury posiadała od strony północno-zachodniej. Widnieją w niej do dziś oryginalne okna strzelnicze oraz murarka okienna. Posiadała najprawdopodobniej 5 kondygnacji. Otoczona była murem zewnętrznym. Dalej, na południowo-wschodnim krańcu wzgórza, istniał tzw. *zamek stary* o rzucie w kształcie zbliżonym do trapezu. Obie części budowli połączone były murem o długości ok. 30 m, otaczającym od obu stron wzgórze. Ponadto na zamku istniała kaplica wybudowana za czasów Spycymira Leliwity lub jego syna, Jana⁹.

Budowlą związaną z zamkiem w Melsztynie, był kościół pw. św. Krzyża powstały przed 1364 r. Fundatorem był Jan Melsztyński, który uposażył parafię. Świątynia usytuowana na wzniesieniu, na zachód od

melsztyńskiego donżonu. Do jej budowy wykorzystano drewno jodłowe. Wokół niej powstał cmentarz. Wewnątrz świątyni znajdowały się trzy ołtarze, grupa ukrzyżowania na belce tęczowej, polichromia, a także pozytywa o 7 głosach usytuowana na chórze muzycznym. Obok budowli istniała drewniana plebania. W 1776 r. kościół był w bardzo złym stanie. Dwadzieścia lat później postanowiono go rozebrać, a jego deski posłużyły do budowy dworu w Domosławicach¹⁰.

Pod koniec XV w. dochodziło do zatargów pomiędzy benedyktynami a okolicznymi właścicielami ziemskimi. Aktywny w tej kwestii był w szczególności Spytek Melsztyński. Burzono m.in. kopce graniczne. Spór zażegnał król Kazimierz Jagiellończyk. Ustalono dokładny przebieg granic. W dokumentach widnieją nazwy miejscowości wchodzących w skład obecnej gminy Zakliczyn, takie jak Lusławice czy Kończyska. W 1498 r. Piotr Gniady z Zabierzowa herbu Ostoja wziął Opatkowice w tenutę. Był on m.in. marszałkiem dworu kardynała Fryderyka, burgrabią zamku na Wawelu i kasztelanem czchowskim. Jego syn, również Piotr, odziedziczył dzierżawę po ojcu. Po jego śmierci w 1514 r. wsie Opatkowice, Zdonia i Ujazd, będące częścią obecnej gminy Zakliczyn, wróciły na własność Benedyktynów z Tyńca¹¹.

Płynąca przez tereny dzisiejszej gminy Zakliczyn rzeka Dunajec była przez setki lat zarówno przekleństwem, jak i błogosławieństwem dla mieszkańców. Nierzadko zasilala okoliczne młyny. Jeden z nich

10 M. Smoleński, *Melsztyn. O zamku i jego panach, o kościele i plebanach, z dodatkiem o Domosławicach*, Kraków 1888, s. 104-107; K. Moskał, *Leliwici...*, s. 215-216.

11 R. Bogusz..., s. 32-33; *tenuta [wł.] w dawnej Polsce od XIV w. określenie starostwa niegrodowego; królewsczyzna w użytkowaniu (w dzierżawie, zastawie, w tzw. gołym dożywociu, tj. z prawem dożywotniego pobierania dochodów) starosty niegrodowego, zwane go tenutariuszem; z posiadaniem tenuty nie była związana jurysdykcja starościńska sprawowana w grodzie (w starostwie grodowym)*. (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/tenuta;3986434.html>, dostęp z dn. 07.08.2023 r., godz. 3:23).

wymieniany był w Faliszewicach, drugi w Lusławicach. Istniały także nieliczne brody i promy. Wylewy Dunajca notowane były już w średniowieczu. W 1270 r. rzeka zniszczyła pola uprawne, utonęło wiele ludzi i zwierząt hodowlanych¹².

W latach 40. XVI w. benedyktyni ponownie pozwolili na dziedziczną dzierżawę. W 1542 r. oficjalnie wprowadzono targ na bydło. W 1557 r. Opatkowice stały się własnością wojewody sandomierskiego, Wawrzyńca Spytka Jordana. Był on najznamienitszym z przedstawicieli rodu. Doradzał królowi Zygmuntowi Augustowi. Posiadał kilkadziesiąt wsi i miast. 17 lipca 1557 r. otrzymał zezwolenie od monarchy na lokację miasta na prawie magdeburskim. Miasteczko otrzymało nową nazwę, Zakliczyn – nadaną na pamiątkę wsi spod Myślenic, która była siedzibą rodową Jordanów. Utworzono nowy rynek na planie prostokąta, z ratuszem w punkcie centralnym. Nowi właściciele otrzymali parcele o długości 13 m, przylegające do rynku i 10-metrowe przy pozostałych ulicach. Uzyskali także zwolnienie z pańszczyzny i innych zobowiązań wobec pana. Mogli korzystać z dobrodziejstw okolicznych lasów i pastwisk. Warunkiem osiedlenia się było postawienie domu w przeciągu 1 roku. Jeśli nie udało im się tego dokonać, ich ziemia przechodziła na własność miasta. Wawrzyniec Spytek Jordan określił także powinności mieszczan. Zawarł je w 24 artykułach¹³.

W Zakliczynie przeważało rzemiosło. Według informacji z 1581 r. miejscowość zamieszkiwali: krawcy, kuśnierze, bednarze, kołodzieje, garnarze, itd. Mieszkańcy parali się głównie szewstwem. Z miejscowości pochodzi powiedzenie: Śpieszy się jak szewc z Zakliczyna. W okolicy istniały także dwa młyny, blech (warsztat tkacza), folusz (urządzenie w postaci koła przy młynie, pomagające w międleniu i ubijaniu tkaniny w wodzie ze specjalną substancją)

12 M. i P. Rochowscy..., s. 68, 70.

13 R. Bogusz..., s. 34-35, 45-46, 74, 87, 97-99.

oraz łaźnia. Powstały piwowarnie i szynki. Zakazaną praktyką było sprzedawanie gorzałki w niedzielę do południa i w święta. Groziła za to nieprzyjemna kara: *A kto by się śmiał w święto niż po Mszy będzie wystawił [gorzałkę] temu ją o łeb stłuc każdemu będzie wolno, za to z winy żadnej nie ma*. Prowadzono też handel (głównie zbożem i mięsem), drzewem, bydłem, śledziami, sukniem czy śliwami, po które jeżdżono na Węgry. Utrzymywano kontakty handlowe z innymi miastami. W 1608 r. działali także kupcy podróżujący do Koszyc, Skalbmierza i Wojnicza po wino. Wpływ na rozwój handlu miał także fakt, że pod Melsztynem, w 1550 r., istniał most, którym mogli przemieszczać się kupcy zdążający do Zakliczyna. Przeprawa przetrwała jedynie do 1570 r., ponieważ już w tym roku podróżni mogli przepływać jedynie łodziami¹⁴.

Pod koniec XVI w. w Opatkowicach odbyły się dwie wizytacje kościelne, w 1596 i 1602 r. Opisano w nich miejscową świątynię. Zbudowana była z drewna. Obok stała dzwonnica z trzema dzwonami. Pleban posiadał własny dom i sad owocowy. W pobliżu kościoła istniał szpital. Parafianie przekazywali na miejscową świątynię liczne datki. Wyposażano kapłanów w ornaty, opłacano intencje mszalne, a nawet dzwon, na który jedna z mieszczanek przeznaczyła niemalże równowartość zakupu domostwa¹⁵.

Po śmierci Wawrzyńca Spytka Jordana oraz jego żony, Anny Jordanowej, Zakliczyn przejęły córki: Magdalena, wdowa po Stanisławie Sobku i Barbara Jordan, która w 1574 r. wyszła za Andrzeja Zborowskiego. Szlachcic ten wprowadził w mieście szczegółowe przepisy. Dotyczyły np. wyszynku piwa, starania o pozyskanie księdza czy ćwiczenia w strzelectwie w celu ochrony w razie zagrożenia wojennego. W 1597 r. odnotowano, że miasto posiadało obwarowania miejskie w postaci wałów oraz palisady. Wyżej

14 *W gminie Zakliczyn...*, s. 46; R. Bogusz..., s. 86-88, 91, 96, 118-119, 126, 134, 137, 140-141; Tarnów. *Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I, s. 317.

15 R. Bogusz..., s. 51-52, 54-55.

wymienione siostry z domu Jordan dokonały podziału majątku, a Zakliczyn przeszedł w ręce Sobków. Dzięki temu wydarzeniu zachował się bardzo szczegółowy opis zamku w Melsztynie oraz jego otoczenia. W 1639 r., po kądzieli, wyżej wymienione włości uzyskali Tarłowie ze Szczekarzowic herbu Topór. W tym czasie w mieście istniały cechy, w których zrzeszeni byli przedstawiciele wszystkich rzemiosł¹⁶.

W I poł. XVII w. wikariuszem w Zakliczynie był Błażej Kukulczyk, który zapisał się na kartach historii wieloma niepocholebnyymi dokonaniem. W 1612 r. postrzelił mieszczanina Jana Majdę. W 1618 r., podczas wizytacji kościoła, 4 mieszczan wyznało, iż ksiądz pił alkohol z obywatelami Zakliczyna. Bywał widywany w domu żony szewca, gdzie raczył się ponoć gorzałką i winem mszalnym. Nauczyciel, Tomek, syn piekarza, wspomniał, iż wikariusz oddawał się żonatej kobiecie. W 1619 r. Błażej Kukulczyk wdał się w spór o majątek po zmarłym ojcu. W 1625 r. miał dokonać próby gwałtu na dwóch mieszczankach, Reginie Baryelównie i Reginie Garbarzowej¹⁷.

Właścicielem Zakliczyna w XVII w. był kasztelan sądecki, Zygmunt Tarło, który zapragnął sprowadzić do Zakliczyna franciszkanów reformatów, zapewne w celu zmniejszenia wpływów ariańskich. Zakonnicy otrzymali nową świątynię i klasztor. W latach 1641-1651 powstał nowy, murowany kościół w stylu barokowym. Istnieje on w miejscowości do dziś. Posiada jedną nawę i prostokątne prezbiterium, do którego od strony zachodniej dobudowano przedsionek. Wewnątrz znajdują się sklepienia kolebkowe i krzyżowe oraz lunety. Ściany zdobią liczne pilastry. Wyposażenie pochodzi z XVII i XIX w. Ściany pokryte są polichromiami z XIX w. Ponoć udział w pracach miał mieć Jacek Malczewski. Wewnątrz znajduje się także barokowy nagrobek fundatora, Zygmunta

Aleksandra Tarły w formie rycerza otoczonego niszą z czarnego marmuru. W świątyni zostali pochowani jego potomkowie. Kościół otaczają budynki klasztorne z XVII i XIX w. oraz mur z 1730 r. W jego otoczeniu postawiona została figura św. Jana Nepomucena z XVIII w¹⁸.

Gmina Zakliczyn przez pewien czas była prężnie działającym ośrodkiem ariańskim, zwłaszcza w XVI i XVII w. W 1570 r., w Lusławicach, Achacy Taszycki założył, dla przedstawicieli wyżej wymienionego wyznania, szkołę i drukarnię. W placówce oświatowej uczono teologii, metafizyki, logiki, dialektyki, anatomii i fizyki. W miejscowości działał pochodzący z Włoch filozof ariański, Faust Socyn. Uczony urodził się 5 grudnia 1539 r. w Siennie. W 1559 r. zamieszkiwał w Lyonie, a następnie w Zurychu. W 1562 r. stworzył dzieło filozoficzne pt. *Explicatio partis primi capituli Evang. Joannis*. W 1574 r. przebywał na dworze Medyceuszy we Florencji. Nie był jednak miłośnikiem życia dworskiego. W 1578 r. wyjechał do Bazylei, a następnie Siedmiogrodu i stamtąd, w 1579 r., do Polski. Zamieszkiwał w Krakowie, przedstawiając tezy socyanizmu. Bojąc się prześladowań, przeniósł się do Pawlikowic pod Wieliczką. W 1587 r. został pozbawiony majątności we Włoszech, a w kolejnych latach był nękany przez okolicznych mieszkańców. W 1589 r. trafił do Lusławic. Zmarł 3 marca 1604 r. Po śmierci postawiono mu skromny nagrobek w formie kamienia z inskrypcją w języku włoskim. Niestety w 1873 r. miejscowa ludność uznała, iż częste klęski żywiołowe są spowodowane przebywaniem w okolicy arian. Mieszkańcy postanowili rozkopać nagrobek Fausta Socyna i jego zięcia, Stanisława Wiszowatego, a zwłoki nieboszczyków wrzucili do Dunajca. Chłopi nie byli w stanie usunąć ciężkiej płyty nagrobnej, która po pewnym czasie zaczęła coraz bardziej niszczyć. W 1902 r. państwo austriackie nabyło ziemię

¹⁶ W gminie Zakliczyn..., s. 46-47; R. Bogusz..., s. 89-90, 95, 114, 116; K. Moskał, *Leliwici...*, s. 187-188.

¹⁷ R. Bogusz, s. 56-57, 157-158, 159-162.

¹⁸ W gminie Zakliczyn..., s. 47-53; K. Moskał, *Leliwici...*, | s. 199.

Kościół w Zakliczynie

z pomnikiem. Podjęto inicjatywę budowy nowego. Fundusze zbierano zarówno w Europie, jak i Ameryce. Nowe mauzoleum upamiętniające Fausta Socyna powstało już w wolnej Polsce, w 1933 r. Zaprojektowane zostało przez Adolfa Szyszko-Bohusza¹⁹.

Tragiczne wydarzenia spotkały mieszkańców Zakliczyna w XVII w. Pierwsza połowa stulecia była nacechowana stałym rozwojem miejscowości. W miasteczku istniały cechy: *wielki* oraz *mniejsze*, związane z piekarzami, rzeźnikami, płóciennikami oraz krawcami. Miały one za zadanie m.in. kontrolę swoich członków. Poza wyżej wymienionymi zawodami, mieszkańcy parali się sukiennictwem czy kowalstwem. Funkcjonowały targi. Niekiedy przybywali na nie kmiecie z regionu, wypełniający powinność wobec dworu w formie podróży służbowej. Obowiązek był nałożony np. na mieszkańców Zbylitowskiej Góry. Niekiedy jednak chłopci buntowali się przeciwko tej formie przymusu. Na targi nie chcieli przybywać mieszkańcy Rudki. Niestety rozwój miasta został zahamowany. W tym samym wieku Zakliczyn nawiedziła epidemia, na którą w latach 1652-1653 zmarło aż 45 rzemieślników. Kolejne tragiczne wydarzenia miały miejsce w 1656 r., gdy miejscowość spalili Szwedzi. W 1675 r. król Jan III Sobieski starał się pomóc mieszkańcom, nadając w 1676 r. kolejnych 5 jarmarków. Pięć lat później w Zakliczynie odnotowano zaledwie 27 rzemieślników. Sytuacja nie zmieniła się także w 1712 r.²⁰.

¹⁹ W *gminie Zakliczyn...*, s. 75-76; M. Smoleński..., s. 27; <https://pbc.biaman.pl/dlibra/doccontent?id=23248>, dostęp z dn. 17.08.2023 r., godz. 4:17; *Ziemia. Tygodnik Krajoznawczy Ilustrowany*, R.3, nr 21, Warszawa 1912, s. 336-338; www.zabytek.pl/pl/obiekty/g-252910, dostęp z dn. 17.08.2023 r., godz. 5:31; M. i P. Rochowscy..., s. 45.

²⁰ W *gminie Zakliczyn...*, s. 47; *Cech Wielki nazywany również "Zbiorowym". Zrzeszał on stolarzy, tokarzy, bednarzy, kowali, blacharzy, zegarmistrzów, kotlarzy, drukarzy, murarzy, introligatorów, cieśli, złotników, pozłotników, brązowników, mosiężników, fryzjerów etc.* (<http://www.cech.nowysacz.com.pl/s2-historia.html>, dostęp z dn. 05.08.2023 r., godz. 22:14); R. Bogusz..., s. 91, 111-113; *Tarnów*.

Plebania w Zakliczynie

Według relacji księdza Macieja Smoleńskiego, w Zakliczynie miały stacjonować wojska polskie wracające w 1663 r. spod Wiednia. Jeden z rycerzy, Stanisław Wielopolski, został pochowany w krypcie klasztoru ojców franciszkanów w Zakliczynie w 1683 r. Wyżej wymieniony duchowny opisuje krzyż stojący na kopcu, gdzie mieli być pochowani husarze, mającym znajdować się przy rogatce miejskiej. Obecnie w miejscu tym znajduje się figura Matki Boskiej stojąca na kolumnie. Na jej podstawie wyryto datę 1863²¹.

W XVIII w. zamkiem w Melsztynie władał jeden z najznamienitszych rycerzy polskich tamtego okresu. Był nim Adam Tarło, starosta jasielski i wojewoda lubelski. W 1734 r. wstąpił się jako jeden z twórców konfederacji przeciwko wpływom saskim i rosyjskim, która zakończyła się klęską. Wkrótce król Rzeczypospolitej Obojgu Narodów abdykował i udał się do Francji, a wyżej wymieniony szlachcic gościł na jego dworze w Lotaryngii. Po powrocie do kraju, Tarło stał się jednym z najbardziej wpływowych osób. Był również nieszczęśliwie zakochany w Anusi Lubomirskiej. Znajomość ta doprowadziła do skandalu. W 1742 r. Kazimierz Poniatowski, starszy brat Stanisława, sprowokował Tarłę, prosząc do tańca jego ukochaną. W wyniku tych wydarzeń doszło w 1744 r. do pojedynku, w którym śmierć poniósł właściciel wyżej wymienionej warowni²².

Ostatnim panem mieszkającym na zamku w Melsztynie był Maciej Lanckoroński, kasztelan kijowski i wojewoda braclawski. Miał dobrze zarządzać swoimi dobrami. Kazał zasadzić na stokach wzgórza w Melsztynie swoją winnicę ze szczepów węgierskich. Ponoć pozyskiwano z niej niekiedy nawet kilkanaście beczek wina. Za czasów wyżej wymienio-

Dzieje miasta i regionu, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I..., s. 453, 456, 494.

²¹ M. Smoleński..., s. 26; www.vanyaambar.blogspot.com/2019/03/zakliczyn-cz-i-projekt-365-nocy.html, dostęp z dn. 17.08.2023 r., godz. 3:43.

²² K. Moskal, *Leliwici...*, s. 208-210.

Klasztor franciszkanów w Zakliczynie

Kaplica cmentarna w Dzierzaniach (były kościół w Janowicach)

nego szlachcica doszło jednak do dewastacji zamku. W związku z tym, iż Lanckoroński był zwolennikiem króla, w 1770 r., konfederaci barscy spustoszyli warownię. Dzieła zniszczenia dokończyli ponoć Kozacy. W związku z tym budowla opustoszała, a za czasów kolejnych właścicieli poddawana była mniej lub bardziej legalnej rozbiórce²³.

Od 1748 r. w Zakliczynie wprowadzono 7 nowych jarmarków. W tym samym roku miasto przeszło we władanie rodu Lanckorońskich herbu Zadora. W latach 1739-1768 powstał nowy kościół, który postawiono w miejscu starej, drewnianej świątyni z poł. XVII w., która spłonęła w 1735 r. Budowla stoi do dziś. Posiada styl późno i wczesnobarokowy z licznymi zdobieniami w postaci pilastrów. Posiada jedną nawę i prostokątne prezbiterium oraz wieżę ze sklepieniem kolebkowym. Częściowo zachowały się murowane elementy z dawnej świątyni, takie jak kaplica renesansowa z przełomu XVI i XVII w., założona na planie kwadratu. Wnętrza zdobią sklepienia kolebkowe i pilastry z lunetami oraz ołtarze z XVII w. Na wyjątkową uwagę zasługuje jeden z nich. Wykonany został z czarnego marmuru i pochodzi z kaplicy na zamku melsztyńskim. Trafił do świątyni na prośbę proboszcza, księdza Macieja Krupskiego²⁴.

Stolica gminy słynie do dziś z wielu zabytkowych domów pochodzących z XVIII w., o konstrukcji szkieletowej. Dach budowli wysuwano przed ścianę frontową (podcienia), wspierano go na 9 słupach z zastrzałami. Dzięki temu rozwiązaniu ściany mogły być poddawane modyfikacjom. Powodem tych rozwiązań architektonicznych był jeden z zapisów z czasów lokacji miasta, w ramach którego nowy mieszkaniec musiał postawić dom w przeciągu jednego roku. Do niedawna, w dobrym stanie technicznym, był tzw. *Dom pod Wagą* pochodzący z 1793 r. Mieściło się w nim

²³ Tamże, s. 213; M. Smoleński..., s. 17-18.

²⁴ W gminie Zakliczyn..., s. 47-50; R. Bogusz..., s. 91; K. Moskal, *Leliwici...*, s. 202, 215.

Muzeum Grodzkie utworzone w 1970 r. przez Stefana Ściborowicza, dyrektora Gminnego Ośrodka Kultury. Wewnątrz gromadzono zbiory ukazujące dawne gospodarstwo domowe i wyposażenie miejscowych warsztatów rzemieślniczych, a także pamiątki z czasów II wojny światowej, kiedy w budynku ukrywali się partyzanci²⁵. Od paru ostatnich lat budynek jest w złym stanie technicznym, więc gmina podjęła decyzję o przeniesieniu zbiorów do nowej placówki, która ma mieścić się w dawnym budynku przedszkola²⁶.

W gminie Zakliczyn do dzisiejszych czasów zachowało się kilka posiadłości szlacheckich. W XVIII w. powstały dwory w Paleśnicy i Olszowej. Zostały przebudowane w XX w. Kolejny dwór postawiony został w XVIII-XIX w. w miejscowości Stróże. W 1930 r. został przebudowany. Obecnie jest to budowla na planie prostokąta w stylu pseudobarokowym, z sześciokolumnowym portykiem na froncie, zwieńczonym kamienną balustradą z tarasem. W I poł. XX w., w otoczeniu, powstało założenie parkowe. Kolejna budowla szlachecka została utworzona na pocz. XIX w. w Lusławicach. Ma charakter klasycystyczny. Założono ją na planie prostokąta z dwutraktowym układem wewnątrz i czterokolumnowym portykiem z trójkątnym przyczółkiem na fasadzie frontowej. Wewnątrz zachowały się piece kaflowe z XVIII i XIX w. i liczne zdobienia. Obok dworu zachował się lamus z pocz. XVII w. Być może w tym miejscu znajdował się zbór ariański z czasów właściciela posiadłości – Achacego Taszyckiego. W otoczeniu znajduje się kilkukhektarowy park z końca XVIII w. Kolejna posiadłość powstała w II poł. XIX w. w Zdoni. W 1902 r. została poddana przebudowie. Obecnie posiada charakter eklektyczny. Zaprojektowana została na planie prostokąta z dwutraktowym układem

²⁵ Tamże, s. 57-60, 45-46; *Powiat tarnowski...*, s. 272-273.

²⁶ <https://tarnow.naszemiasto.pl/trwa-budowa-nowego-muzeum-kolo-tarnowa-ministerstwo-kultury/ar/c1-9308239>, dostęp z dn. 06.08.2023 r., godz. 1:34.

wewnątrz. Całość wieńczy czterokolumnowy portyk na fasadzie frontowej, a ściany zdobi pseudoboniowanie i elementy murarki okiennej. Wokół budowli znajdują się pozostałości ogrodu. W 1895 r. we Wróblowicach wybudowano murowany dwór na planie prostokąta. Wewnątrz zachowały się sklepienia kolebkowe, resztki stiuków i piwnice, do których wejście zdobi kamienny portal renesansowy pochodzący najprawdopodobniej z zamku w Melsztynie²⁷.

Kolejnym znaczącym zabytkiem powstałym na terenie dzisiejszej gminy jest kościół w Paleśnicy pw. św. Justyny. Wcześniej w miejscowości istniała budowla drewniana pw. św. Klemensa, która była w złym stanie technicznym. Nową świątynię wybudowano w 1809 r. Ufundowana została przez Justynę Lanckorońską, wdowę po Stefanie Lanckorońskim, właścicielkę okolicznych dóbr i mieszkankę Lusławic. Świątynia posiada jedną nawę ze zwężonym, zakończonym trójbocznie prezbiterium i wieżą na planie kwadratu. Ołtarz główny pochodzi z 1895 r. Pozostałe dwa, eklektyczne, powstały w XIX w. W świątyni znajduje się także ambona neobarokowa. Wyposażenie pochodzi z XVIII i XIX w.²⁸

W XIX w. na znaczeniu zaczęły tracić okoliczne szlaki handlowe. W związku z tym Zakliczyn podupadł gospodarczo. Ciągłe spławny był jednak Dunajec, na co wskazują zapiski ze *Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego*. Rzeką transportowano głównie drewno, żelazo i wino. Miejscowość licznie zasiedlały rodziny żydowskie. W 1888 r. blisko połowa domów miała być w ich posiadaniu. W 1846 r., w pobliżu Zakliczyna, prowadzono działalność narodowościową. Spiskowcy posiadali w okolicach licznych agentów. Działania w tym rejonie prowadzili m.in. Henryk Rogaliński, Edward Dembowski oraz Franciszek

²⁷ *W gminie Zakliczyn...*, s. 84, 90-91, 93, 94; A. B. Krupiński..., s. 41, 76.

²⁸ Tamże..., s. 84-86; M. Smoleński..., s. 91-92.

Kościół w Paleśnicy

Wiesiołowski. Ostatni z wymienionych, w swoim pamiętniku z lat 1845-1846, wspominał, iż w czasie przejazdu przez miejscowość natknął się ze swoim kompanem na patrol austriacki. Żołnierze szczęśliwie nie poznali spiskowców i po przeprowadzeniu rewizji bryczki ukarali przejezdnych grzywną za przewóz francuskich publikacji²⁹.

W 1846 r. doszło do tragicznych wydarzeń rabacji galicyjskiej. Zginęli Antoni Horodyński, jeden z właścicieli dóbr w Wesołowie oraz Paweł Gołdynia, sędzia wiejski³⁰. Według zapisków Jędrzeja Mytnika z Filipowic, chłopci mieli zniszczyć dwór w Rudzie Kameralnej³¹. Rabacja nie ominęła także majątków w miejscowości Gwoździec, w tym posiadłości Trembeckiego, który miał dobrze traktować swych poddanych i nigdy nie uczestniczył w spiskach niepodległościowych. Został złapany w Olszynach przez grupę chłopów i zamordowany z okrucieństwem. Splądrowano również dwór i wypędzono bydło. W miejscowości skatowano ekonomę, Józefa Żubka, który został przewieziony do więzienia w Bochni, gdzie zmarł z odniesionych ran. Otoczono również plebanię księdza Jana Hochrowskiego, który został związany i dokonano rabunku jego gospodarstwa. Następnie wrzuciono duchownego na wóz, a jego służącą obito. Księża Hochrowskiego zawieziono do więzienia w Bochni, gdzie zachorował, a po wypuszczeniu, wkrótce zmarł. Chwalebny przykładem, wśród włościan, wykazali się mieszkańcy Stróż. Przybyli oni do państwa Niemyskich, aby zabrać ich wozem do Tarnowa, broniąc po drodze przed napaścią.

29 Tamże, s. 47; M. Smoleński..., s. 26; F. Wiesiołowski, *Franciszka hr. Wiesiołowskiego Pamiętnik z r. 1845-1846.*, Lwów 1868, s. 43, 49.

30 W. Łopatka, *W zaciśku Zakliczyna. Wspomnienia z okresu walk o wyzwolenie ziem w dorzeczu Dunajca i lat powojennych*, Zakliczyn 2007, s. 27; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Sulimierski F., Chlebowski B., Walewski W. (red.), Warszawa 1881, s. 223.

31 M. i P. Rochowscy..., s. 86.

W międzyczasie w dworze przebywała Erazmowa Bzowska, która ocalała wraz z dziećmi dzięki pomocy służących oraz wezwanych przez krewnych z Tarnowa żołnierzy. Zginął także służący rodziny. Duża banda chłopów zabiła w Biskupicach melsztyńskich rządcę, Jana Galana z Charzewic. W Lusławicach agresorzy zniszczyli i zrabowali dwór. Usłyszeli również, że kasjer Biliński ukrył w klasztorze ojców reformatów dworską kasę. Dopadli go, gdy wracał i zamordowali w okolicy kapliczki św. Jana Nepomucena. Podobnie postąpili z chroniącym się w budowli Antonim Pileckim, którego wywleczono za bramę i zabito. Następnie wdarli się do kościoła oraz krypt i zdewastowali wiele elementów świątyni. Ukradli ornaty i drogie przedmioty. Następnie związali i doprowadzili do Zakliczyna przełożonego, ojca Wincentego Łatyńskiego. Zamordowano także brata Rafała Ślósarczyka. Do kolejnych mordów doszło pomiędzy Paleśnicą, a Zakliczynem, które uciekali niedoszli powstańcy, Nikodem Marynowski, Władysław Fox i Julian Niemyski. 21 lutego 1846 r. w Paleśnicy zginął dzierżawca majątku, Adolf Uhma. Okrutnie rozprawiono się z Marcinem Reczyńskim, dzierżawcą dworu we Wróblowicach, który został ostrzeżony przez chłopów ze swojej gromady. Stwierdził jednak, że nie widzi powodu, dla którego obce bandy miałyby napadać na jego posiadłość. Postanowił pozostać w miejscu zamieszkania, co skończyło się dla niego śmiercią. Dwór splądrowano, a wdowę i dzieci pognano ubranych nieodpowiednio śniegami do Zakliczyna³².

Mieszkańcy pochodzący z terenów dzisiejszej gminy Zakliczyn brali udział w powstaniach narodowych. Jednym z uczestników insurekcji listopadowej był Antoni Horodyński, właściciel dworu

32 S. Dembiński, *Rok 1846: kronika dworów szlacheckich zebrana na pięćdziesięcioletnią rocznicę smutnych wypadków lutego*, Jasło 1896, s. 163-164, 210-211, 231-233, 271-272, 371, 396-397.

Bacówka w Jamnej

w Wesołowie³³. W tym samym zrywie niepodległościowym brał udział Ksawery Pragłowski, który został pochowany na cmentarzu w Zakliczynie. Zmarł 14 maja 1828 r. w ubóstwie. W pogrzebie wzięło udział wielu miejscowych obywateli³⁴. W 1863 r. z Galicji, do powstania, wyruszyło wielu obywateli z okolic Tarnowa. Udział w nim wzięli m.in. Antoni Przybyłowicz, urodzony w 1837 r. w Zakliczynie, z zawodu czeladnik powroźniczy. Walczył w oddziałach pułkownika Karola Kality, ps. *Rębajło*. Wziął udział w bitwach pod Opatowem (28 luty

33 Tamże, s. 370.

34 H. Kunaszowski, *Życiorysy uczestników Powstania Listopadowego: zebrane na pamiątkę obchodu jubileuszowego pięćdziesięcioletniej rocznicy tego powstania*, Lwów 1880, s. 53.

1864 r.) czy Ociesękami (28 listopad 1863 r.)³⁵. W latach 1907-1912 właścicielem pałacu w Lusławicach był Adolf Vayhinger, notariusz, działacz niepodległościowy, powstaniec styczniowy, więzień stanu i poseł na Sejm Krajowy³⁶.

35 <https://bip.uksw.edu.pl/sites/default/files/rozprawa%20doktorska.pdf>, dostęp z dn. 22.08.2023 r., godz. 24:19; <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/533534/edition/476523/content>, dostęp z dn. 22.08.2023 r., godz. 00:20; J. Białynia-Chołoddecki, *Pamiętnik powstania styczniowego w pięćdziesiątą rocznicę wypadków*, Lwów 1913, s. 338.

36 https://bochniaci.pl/wpcontent/uploads/2013/12/images_WB%204%20%2895%29%20zima_2012_2013.pdf, dostęp z dn. 22.08.2023 r., godz. 24:53; <https://niezlasztuka.net/o-sztuce/luslawice-malczewski-i-penderecki/>, dostęp z dn. 22.08.2023 r., godz. 00:54.

W XIX w. gminę odwiedzali podróżnicy i turyści. 28 kwietnia 1832 r. w Lusławicach przebywał Seweryn Goszczyński. Podał kilka informacji o mieszkających niegdyś w miejscowości arianach, Zakliczynie oraz o zamku w Melsztynie. Opisał także dawną warownię na podstawie opowieści jednego z mieszkańców, Wojciecha Kareckiego³⁷. Informacje na temat okolicy odnaleźć można również w publikacji pt. *Okolice Galicyi* Macieja Bogusza Stęczyńskiego. Podobnie, jak poprzednik, odwiedził Lusławice, Melsztyn i Zakliczyn. Opisał widok z klasztoru ojców reformatów oraz miejscowość, z górującym nad nią kościołem parafialnym. Zawarł w swojej publikacji krótki rys historyczny Zakliczyna i grafiki przedstawiające każde z miejsc, które odwiedził na terenie gminy³⁸. Wśród ruin zamku w Melsztynie przebywało, prowadziło badania i wykonywało rysunki wiele znanych osób, m.in. Napoleon Orda, Michał Baliński, Szczęsny Morawski, Marcel Turkawski, Jan Matejko, itd³⁹. W 1829 r. do miejscowości przybył proboszcz z Lisiej Góry, ksiądz Wincenty Balicki. Podziwiał on w swoim

opisie widoki ze wzgórza z panoramą na Zakliczyn, Czchów, czy Tatry. Wspominał, iż w ruinach niegdyś poszukiwano skarbów, przez co dokonano licznych zniszczeń. W 1879 r. Karol Lanckoroński, mecenas sztuki i kolekcjoner, zabezpieczył część murów warowni i wybudował schronisko. Obiekt nakazał wykonać z ciosanego kamienia i drewna. Powstała drewniana wieżyczka i balkon. W ceremonii otwarcia uczestniczyli liczni goście, którzy brali udział w hucznej zabawie. Schronisko przetrwało do 1915 r., gdy uległo zniszczeniu w wyniku działań w czasie I wojny światowej⁴⁰.

Pod koniec XIX w., w Kończyskach w gminie Zakliczyn, powstał klasztor sióstr Bernardynek. Wybudowano go w 1890 r. W ramach założenia powstał neogotycki kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa z fundacji hrabiny E. Ostrowskiej oraz Marii Jadwigi Jurkiewicz. Istnieje w miejscowości do dziś. Posiada jedną nawę oraz trójboczne prezbiterium. Do elewacji zewnętrznej przylegają szkarpy. Wnętrza pokrywają sklepienia krzyżowe, kończące się na pilastrach. Wyposażenie stanowią ołtarz główny z ok. 1900 r. i dwa ołtarze z 1880 r. Budynki klasztorne przylegają do świątyni⁴¹.

W tym samym wieku powstały kaplice w Rudzie Kameralnej pw. św. Trójcy oraz w Filipowicach pw. Matki Boskiej Śnieżnej. Pierwszą strawił pożar. Odbudowana została w 1971 r. Drugą wybudowano w 1888 r. Fundatorem był Karol Lipowski. Budowla stanowi prezbiterium obecnej świątyni, posiada jedną nawę dobudowaną w 1923 r., częściowo w konstrukcji zrębowej, z szalunkiem⁴².

W wyżej wymienionym okresie występowały liczne powodzie. Poza tym, w latach 1873 i 1881, w okolicznych miejscowościach panowały epidemie cholery i ospy. Nastała bieda. Widywano

40 K. Moskal, *Leliwici...*, s. 216; M. Smoleński..., s. 18-21, 24.

41 Tamże, s. 54; <http://www.zakliczyn.com/wioski/konczynska.php>; dostęp z dn. 06.08.2023 r., godz. 24:22.

42 Tamże, s. 67.

często wędrownych żebraków, a dzieci pracowały w folwarkach ziemiaństwa. Wielu młodych ludzi uciekało przed przymusową służbą wojskową (tzw. asenterunek). Wpływ na rozwój handlu i poprawę sytuacji materialnej mieszkańców miała budowa mostu w Melsztynie w 1886 r. Dzięki tej inwestycji na znaczeniu zyskała droga Zakliczyn-Tarnów. W 1891 r. na cmentarzu parafialnym w Zakliczynie powstała kaplica rodziny Szymanowiczów. Jednym z przedstawicieli rodziny był Karol Szymanowicz, prezes Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego oraz burmistrz Bochni. Był on, wraz ze swoją siostrą Marią, fundatorem Ochronki pw. św. Rodziny dla dzieci w wieku przedszkolnym. Ciekawostką stanowi fakt, iż jedna z sióstr zakonnych, opiekujących się dziećmi, ocalała z katastrofy *Titanica*⁴³.

Na początku XX w. w gminie działali członkowie Polskiego Stronnictwa Ludowego, którzy czynili starania na rzecz zmiany ordynacji wyborczej. W 1906 r. w Zakliczynie odbył się wiec polityczny, w którym uczestniczyło kilkaset osób⁴⁴. W tym samym okresie w miejscowości Słona na świat przyszła jedna z najbardziej znanych osobistości w historii gminy. 6 kwietnia 1909 r. urodził się Krystyn Gondek. Był synem Jana i Julii z domu Cichy. Uczęszczał do szkoły w Zakliczynie, a następnie we Lwowie. W czasie nauki w VI klasie gimnazjum, postanowił wstąpić do Seminarium Duchownego, gdzie pobierał nauki w latach 1925-1928. 16 lipca 1928 r. został przyjęty, jako nowicjusz do Zakonu Braci Mniejszych w Wieliczce. Święcenia kapłańskie otrzymał 21 czerwca 1936 r. w Przemyślu. Następnie trafił do miejscowości Chełm Lubelski, a stamtąd do Włocławka, gdzie został wikariuszem klasztoru. 26 sierpnia 1940 r. został aresztowany przez gestapo i trafił do obozu Szczeglin koło Poznania, a następnie Sachsenhausen w III Rzeszy. Wkrótce, z powodów zdrowotnych, trafił do

43 W. Łopatka..., s. 9, 10, 26-27.

44 *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. II, Tarnów 1987, s. 241.

rewiru dla chorych. Zmarł 23 lipca 1942 r. Niemcy spalili jego ciało w krematorium. 13 czerwca 1999 r. został beatyfikowany, wraz z 108 męczennikami z czasów II wojny światowej⁴⁵.

W 1912 r. urodziły się dwie znane osobistości, które w przyszłości miały zasłynąć jako uzdolnieni żołnierze. Byli nimi: Mieczysław Jakub Ulanecki i Jan Karol Dubaniowski Pierwszy z wymienionych przyszedł na świat 26 lutego 1912 r. we Wróblowicach. Od najmłodszych lat marzyła mu się kariera wojskowa. Po ukończeniu nauki szkolnej wstąpił w szeregi Wojska Polskiego. W 1939 r. brał udział w kampanii wrześniowej. Był członkiem Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Walczył w Afryce. Zmarł 17 maja 1944 r. w bitwie pod Monte Cassino. Drugi z wyżej wymienionych, urodził się 21 września 1912 r. w Krakowie. Od lat młodzieńczych szkolony był na przyszłego żołnierza. W 1939 r. brał udział w kampanii wrześniowej. Potem działał w Armii Krajowej. Współtworzył oddziały partyzantki antykomunistycznej, z którą po wielu wcześniejszych działaniach, trafił do Rudy Kameralnej w gminie Zakliczyn. Partyzanci dokonali konfiskaty na ciężarówce Spółdzielni Rolniczo-Handlowej. Urząd Bezpieczeństwa szybko dotarł do sprawców. Odnaleziono ich kwaterę. Doszło do walki. Poległ dowódca, Jan Dubaniowski. Pozostali postanowili wycofać się w okolice Kłaja. Zwłoki wyżej wymienionego wojskowego spoczęły na cmentarzu parafialnym w Zakliczynie. Obecnie w Rudzie Kameralnej istnieje pomnik oraz tablica związana z tragicznymi wydarzeniami⁴⁶.

45 *Poczet wybitnych zakliczynień i ludzi związanych z regionem 1518-2020*, Antosz D., Michalik J., Rosiek J. (red.), Zakliczyn 2020, s. 27-32; <https://diecezja.tarnow.pl/index.php/instytucje/media/106-swieci/6029-bl-krystyn-gondek>, dostęp z dn. 22.08.2023 r., godz. 1:51; <https://zbawiciel.ostroleka.pl/swieci/blogslawiona-maria-teresa-kowalskabrdziewica-i-meczennica-621.html>, dostęp z dn. 22.08.2023 r., godz. 1:53.

46 *Poczet...*, s. 33-35, 44-45; <https://podziemiezbrojne.ipn.gov.pl/zol/biogramy/88113,Kpt-Jan-Dubaniowski-Salwa-i-Odd->

Klasztor bernardynek w Kończyskach

23 stycznia 1917 r. w Faściszowej urodził się Jan Boczek. W wieku 7 lat uczęszczał do szkoły w swojej rodzinnej miejscowości, a następnie, w czasie II wojny światowej, do placówki w Zakliczynie. W 1942 r. pobierał nauki w Szkole Handlowej w Tarnowie, którą ukończył w 1944 r., a następnie w III Liceum. W 1946 r. zdał małą i dużą maturę. Kolejno udał się na studia na Uniwersytet Jagielloński na kierunek biologia, a po ich ukończeniu pracował w Instytucie Ochrony Roślin w Puławach. Dzięki uzyskaniu stypendium Rockefellera, mógł wyjechać do Stanów Zjednoczonych. W 1960 r. pracował w Głównej Szkole Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Głównym tematem badawczym, którego podjął się naukowiec, były roztocza. Odkrył wiele nowych gatunków. Starał się wykorzystać swoją wiedzę w celu zwalczania chwastów. Opublikował ponad 350 prac. Pod jego patronatem pracowali przyszli doktorzy z całego świata. Jego nazwisko zostało uwiecznione w nazwach dwóch nowych gatunków pajęczaków: Boczekella i Boczekiana. Naukowiec otrzymał wiele nagród i odznaczeń. Zmarł 20 listopada 2019 r. w Warszawie⁴⁷.

Osobnym rozdziałem w dziejach gminy była I wojna światowa. Na rynku w Zakliczynie zorganizowano szpital polowy. Gospodarka w mieście podupadła. Rolnictwo było mało wydajne. Wiele osób udawało się na emigrację. Niektórzy powoływani byli do wojska. W Księdze rejestracyjnej 57. pułku piechoty z Tarnowa widnieją nazwiska np.: Władysława Boczka z Faściszowej, Józefa Lipskiego z Gwoźdźca, czy Franciszek Łopatki i Michał Wszółka z Zakliczyna. W czasie działań wojennych zniszczony został przez Austriaków most w Melsztynie. Odbudowali go Rosjanie, którzy uporali się z pracą w dwie noce i jeden dzień⁴⁸. Na linii rzek

zial-Partyzancki-Zandarmeria.html, dostęp z dn. 22.08.2023 r., godz. 3:16.

⁴⁷ *Poczet...*, s. 53-54.

⁴⁸ W. Łopatka..., s. 10; Akta miasta Tarnowa, Księga

Biała i Dunajec przebiegała linia frontu. Od grudnia 1914 do maja 1915 r. trwała wojna pozycyjna. Zimą w okolicach Zakliczyna toczono ciężkie walki⁴⁹. Pozostałością po nich są liczne cmentarze, np. nekropolia w Roztoce nr 287. Pochowani na niej żołnierze walczyli w rejonie Dunajca i bronili przyczółku mostowego. Wyjątkowy cmentarz mieści się w Zakliczynie (nr 293). Pochowano na nim jedynie osoby pochodzenia żydowskiego⁵⁰.

Udział w walkach w czasie I wojny światowej wzięła spora grupa żołnierzy pochodzących z gminy Zakliczyn. Wielu z nich przyłączyło się do Legionów Polskich. O niektórych zachowały się obszerniejsze informacje. Jedną nich był Czesław Władysław Stypulski. Urodził się 8 czerwca 1893 r. w Zakliczynie. Przed wojną pracował jako urzędnik asekuracyjny. Był Członkiem Drużyny Strzeleckiej we Lwowie. Walczył w Legionach Polskich oraz wojnie polsko-bolszewickiej. W dwudziestolecium międzywojennym pracował jako sekretarz w Zakładzie Ubezpieczeń Społecznych w Królewskiej Hucie. 4 sierpnia 1895 r. w Lusławicach urodził się Wiesław Olszewski. W czasie wybuchu wojny był uczniem. Uczęszczał do szkoły agronomicznej. W 1914 r. zasilił Legiony Polskie. Odznaczał się dużą walecznością. Brał udział w bitwach pod Styrem oraz Kostiuchnowką w 1915 r. W 1916 r. dostał się do niewoli rosyjskiej, z której został zwolniony. W 1918 r. organizował Pułk Strzelców Polskich im. T. Kościuszki. Poległ 25 sierpnia 1918 r. pod Kołtówką, walcząc przeciwko bolszewikom. Był żonaty z Martą z domu Janikowską, z którą doczekał się córki Mirosławy. Małżeństwo nie długo mogło nacieszyć się powiększeniem swojej rodziny, ponieważ córka urodziła się w roku śmierci ojca. Wielu

rejestracyjna 57 pułku piechoty w Tarnowie, Tarnów 1914, ze zb. Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Tarnowie, sygn. 33/1/0/-/50, s. 120, 426, 427, 794; M. i P. Rochowscy..., s. 69.

49 A. Mężyk..., s. 432-434.

50 R. Frodyma..., s. 319, 330.

Legionistów w 1917 r., podczas kryzysu przysięgowego, przeciwstawiało się władzy austriackiej. Jedną z nich był urodzony 20 kwietnia 1880 w Zakliczynie Władysław Smagowicz, który 20 czerwca 1917 r. wystąpił do cesarza Karola I o zwolnienie z obywatelstwa austriackiego. We wrześniu 1917 r. został aresztowany przez Austriaków i osadzony w Twierdzy Przemyśl. Niektórzy swój sprzeciw wyrazili walką zbrojną przeciwko zaborcy, próbując w dniach 15-16 lutego 1918 r. przejść wraz z innymi żołnierzami przez front pod Rarańczą, za co trafiali do obozów internowania. Takimi osobami byli: Stanisław Migdał z Lusławic czy Kazimierz Łąsko z Gwoźdźca. Spośród osób z gminy Zakliczyn, które wspomagały żołnierzy, była także Katarzyna Nowakówna, ps. *Kazik*. Urodziła się 20 października 1888 r. w Filipowicach. Przed wybuchem wojny zajmowała się pielęgniarstwem. Po wstąpieniu do Legionów Polskich została przydzielona, w roli sanitariuszki, do 3. Kompanii IV baonu. Służbę pełniła do listopada 1915 r., a od sierpnia 1917 r. pracowała, jako siostra Czerwonego Krzyża. Od 1918 r., w czynie społecznym, pomagała w czasie epidemii. Za swoje zasługi została odznaczona Krzyżem Niepodległości⁵¹.

Po zakończonej Bitwie pod Łowczówkiem żołnierze I Brygady Legionów Polskich odpoczywali pod dworem we Wróblowicach, o czym w swoim

51 <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/225184/>, dostęp z dn. 22.08.2023 r., godz. 18:26; <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/212531/>, dostęp z dn. 22.08.2023 r., godz. 18:33; <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/211808/>, dostęp z dn. 22.08.2023 r., godz. 19:06; <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/222623/>, dostęp z dn. 22.08.2023 r., godz. 19:11; <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/183141/>, dostęp z dn. 22.08.2023 r., godz. 19:12; <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/209203/>, dostęp z dn. 22.08.2023 r., godz. 19:15; <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/205757/>, dostęp z dn. 22.08.2023 r., godz. 19:15; <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/211808/>, dostęp z dn. 22.08.2023 r., godz. 19:16.

pamiętniku wspominał Felicjan Sławoj Składowski⁵². W czasie tej potyczki zginął kapitan Kazimierz Paweł Bojarski ps. *Kuba*. Przed wojną był działaczem PPS. Walczył w Legionach Polskich. Uczestniczył w wyprawie kieleckiej. 23 grudnia 1914 r. otrzymał ranę śmiertelną. Został przewieziony do Zakliczyna, gdzie na drugi dzień zmarł. Został pochowany z honorami na miejscowym cmentarzu⁵³. W 1924 r. poświęcony został ku czci legionisty okazały pomnik nagrobny projektu W. Błasiaka⁵⁴.

Podczas dwudziestolecia międzywojennego Zakliczyn wkroczył w okres rozwoju. Prowadzono handel bydłem, żywnością, wyrobami z drewna i skóry. Kupcy przyjeżdżali do na słynne w całej okolicy jarmarki. Mieszkańcy parali się rzemiosłem. Działali szewcy i masarze. Wyjątkową nowinką, jak na owe czasy, była komunikacja międzymiastowa. Autobusy jeździły do Krakowa i Tarnowa. Rozwój nie trwał zbyt długo. W okolicy rozprzestrzeniła się choroba bydła (tzw. *pryszczycza*), a w 1934 r. wiele gospodarstw i pól uprawnych nawiedziła katastrofalna w skutkach powódź. Wspominał o tym ksiądz Jan Szczerbiński z Zakliczyna. Opowiadał on o niezwyklej historii chłopca, który nie chcąc opuścić swojego miejsca zamieszkania miał przypląć na dachu domu, aż do przęsła mostu na Dunajcu, skąd ściągnięto go ponoć dopiero po 3 dniach. Ciosem dla Zakliczyna była także reforma administracyjna z lat 1933-34, w ramach której miejscowość utraciła prawa miejskie i ponownie podupadła. Malownicza okolica przyciągała jednak do siebie znane osobistości. W latach 1923-1927 w dworze w Lusławicach

52 F. Sławoj-Składowski, *Moja służba w Brygadzie. Pamiętnik polowy*, T. I, Warszawa 1990, s. 63.

53 L. A. Nowak, *Słownik żołnierzy Armii Krajowej i opozycji niepodległościowej, działającej na terenie gminy Zakliczyn w latach 1939-1989*, Zakliczyn 2020, s. 15-16; <http://www.zakliczyninfo.pl/index.php/historia/1829-pamieci-mlodego-legionisty>, dostęp z dn. 22.08.2023 r., godz. 5:43.

54 *Nowości Ilustrowane*, R. XXI, nr 45, Kraków 1924, s. 4.

mieszkał Jacek Malczewski. Przy budynku mieściła się pracownia letnia, gdzie powstał cykl 20. obrazów, m.in. słynna *Ogrodniczka*⁵⁵. W wyżej wymieniony okresie, w okolicy, działali także ludowcy. W 1927 r. na terenie Wróblowic odbył się wiec, w którym uczestniczył Wincenty Witos⁵⁶.

Na początku września 1939 r., w dolinie Dunajca, trwały walki Armii *Kraków* z Niemcami. W czasie ich trwania, we Wróblowicach, Niemcy zniszczyli 41 gospodarstw. Podczas II wojny światowej mieszkańcy powoływani byli do wojska, jak m.in. Franciszek Grabek, którego oddziały zostały rozbite pod Lwowem, gdzie jako młody chłopak musiał udać się piechotą. Później działał w konspiracji, w oddziale zorganizowanym pod dowództwem Jana Nadolnika ps. *Mars* z Wesołowa. Działała również Wojskowa Służba Kobiet, której komendantką była Wanda Saładykowska-Chrapustowa. Zorganizowano wiele punktów konspiracyjnych. Prowadzono różnego rodzaju akcje przeciwko okupantowi. Organizowano tajne nauczanie. Dzieci uczęszczały na nie w Zakliczynie, a po wojnie mogły otrzymać zaświadczenie wydawane przez Komisję Weryfikacyjną o jego ukończeniu. Dochodziło do represji na miejscowej ludności. Za działalność w partyzantce Franciszka Pyrka z Wesołowa, zginęła jego ciężarna żona, Irena. Niektóre z osób wywożone były na przymusowe prace, np. Alfred Luther do obozu w Prokocimiu czy Agnieszka Łopatkowa do fabryki w Niemczech. W zalesionych wzgórzach Jamnej

55 *W gminie Zakliczyn...*, s. 47-48; LUSŁAWICE - dwór z gankiem w typie portyku - wówczas własność Jacka Malczewskiego [dostrzegalny siedzi na ganku], 1925 r., ze zb. Muzeum Narodowego w Krakowie, MNK XX-f-3147; J. Malczewski, *Motyw z Lusławic*, Lusławice 1918 r., ze zb. Muzeum Narodowego w Krakowie, MNK III-r-a-9930; www.cyfrowe.mnw.art.pl/pl/wyniki-wyszukiwania?phrase=Lus%25C5%2582awice, dostęp z dn. 17.08.2023 r., godz. 17:39; *Powiat tarnowski...*, s. 268, 280-281; W. Łopatka..., s. 11, 15, 18, M. i P. Rochowscy..., s. 45, 71-72.

56 *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. II..., s. 488-489.

działali partyzanci Batalionu *Barbara* dowodzeni przez kapitana Eugeniusza Borowskiego ps. *Leliwa*. Organizowali zasadzki, a 25 września 1944 r. stoczyli bitwę z Niemcami. Członkom ruchu oporu udało się wydostać z okrażeń. Przed walką stan osobowy batalionu wynosił 685 osób. Przeciwnik dysponował ok. 4,8 tys. żołnierzy. Straty Niemców, w porównaniu do oddziałów partyzanckich, były nieporównywalnie większe. Według wspomnień z 1965 r., byłego oficera SS-Galizien, zginęło ok. 60 Niemców, a 100 odniosło rany. Tymczasem, w oddziałach kapitana *Leliwy*, poległo 4 żołnierzy, a 1 zginął. Kilku było rannych. W dniu bitwy oraz nazajutrz doszło do pacyfikacji miejscowości. Niemcy spalili wieś. Zginęło 27 mieszkańców. W czasie wojny walki toczyły się także na wzgórzu Mogiła. W miejscu tym, w 1944 r., powstał szpital partyzancki Batalionu *Barbara*. Jeden z okolicznych mieszkańców zdradził położenie placówki. Niemcy otoczyli szpital, przez co zginęło 10 członków ruchu oporu. Kolejne miejsce pamięci znajduje się w Słonej. W miejscowości tej zakwaterowany był w październiku 1944 r. pluton porucznika Zbigniewa Matuli ps. *Radomyśl*. Oddział został rozbity przez Niemców. Tragiczny los spotkał także Żydów z gminy. W Zakliczynie Niemcy założyli getto, do którego zwożeni byli mieszkańcy Krakowa i okolic. Przetrzymano w nim ok. 1500 osób w 40 domach. W 1942 r. zostali wywiezieni do obozu zagłady w Bełżcu, a placówkę zlikwidowano. Na miejscu pozostało 70 osób w celu pomocy w uprzątnięciu pozostałości po getcie. Później zostali zamordowani. Wśród mieszkańców było także wiele osób dobrej woli, którzy ratowali Polaków wyznania mojżeszowego. Dzięki Andrzejowi Kornhauserowi wojnę przeżyła Róża Finder z Wojnicza. U mieszkańca Kończysk, niejakiego Gaca, ukrywał się Żyd, Szlomo Halberstam, rabin ze słynnej rodziny z Bobowej. Ocalały także dwie kobiety, które wydostano z zakliczyńskiego getta. W miejscowości powstały liczne pomniki ku czci poległych

i zamordowanych mieszkańców. Część z nich zginęła w lasach w okolicy Zakliczyna. Tragiczny los w czasie II wojny spotkał także obywateli Zawady Lanckorońskiej. Niemcy, w odwecie za napad na żołnierzy, spalili liczne gospodarstwa. Oprawcy pozbawili życia wielu mieszkańców miejscowości. Zniszczeniom ulegały także budowle. Niemcy zbombardowali na przykład most w Melsztynie⁵⁷.

Mieszkańców gminy nie ominęły wywózki do Katynia i Ostaszkowa, gdzie ponieśli śmierć z rąk NKWD. Zamordowani zostali: kapitan Stefan Dunikowski (ziemianin, dziedzic Stróż), porucznik Julian Budzyn (lekarz weterynarii), porucznik Adolf Stachyra (lekarz medycyny), porucznik Jan Musiał (nauczyciel), Stanisław Bukry i Adam Spień (policjani), Jan Musiał (porucznik, legionista, uczestnik wojny z bolszewikami i kampanii wrześniowej)⁵⁸.

Wraz z przesunięciem się linii frontu na niekorzyść Niemców, w gminie pojawili się Rosjanie. Kwaterowali nierzadko u mieszkańców. Nie stronili oni od alkoholu, a ich zachowanie pozostawiało wiele do życzenia⁵⁹.

Po II wojnie światowej okolica zasłynęła jako miejsce pobytu letników. Turyści odwiedzali w szczególności miejscowość Jamną, w której ojcowie dominikanie zorganizowali Duszpasterski Ośrodek Akademicki. Powstała także baczka z miejscami noclegowymi. Stawiano liczne budynki użyteczności

57 Tamże, s. 39-42, 51, 56, 63-66, 95-96, 108-112, 113-114; *W gminie Zakliczyn...*, s. 48, 70-72; S. Derus, *Szli Partyzanci. Zarys działalności I Batalionu 16 pp. Armii Krajowej Ziemi tarnowskiej kryptonim "Barbara" w 1944 r.*, Lubaszowa 1996, s. 256, 258, 271, 277, 283; <http://miejscapamiecinarodowej.pl/index.php/malopolskie/1373-slon-pomnik-poleglych-partyzantow>, dostęp z dn. 19.08.2023 r., godz. 7:24; <http://www.miejscapamiecinarodowej.pl/index.php/malopolskie/1368-wola-stroska-upamietnienie-poleglych-partyzantow>, dostęp z dn. 19.08.2023 r., godz. 7:32; *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. III, Tarnów 1987, s. 14-15, 44; M. i P. Rochowscy..., s. 69; L.A. Nowak..., s. 36-38, 45.

58 W. Łopata..., s. 118.

59 Tamże..., s. 65.

publicznej i prowadzono inwestycje, takie jak modernizacja drogi Gromnik-Zakliczyn. Odbudowano most w Melsztynie, który funkcjonował do lat. 70., kiedy to został zastąpiony przez nowy, usytuowany pomiędzy Zakliczynie a Roztoką. W 1975 r. dwór w Lusławicach zakupił polski kompozytor, profesor Krzysztof Penderecki. Budynek został poddany renowacji. Wokół rezydencji zorganizowano arboretum. Obecnie rośnie w nim 1500 gatunków drzew i krzewów. W 2013 r., w pobliżu majątku, powstało Europejskie Centrum Muzyki Krzysztofa Pendereckiego w Lusławicach. Wewnątrz powstała sala koncertowa mogąca pomieścić 650 osób, a także pomieszczenie do prób dla grup artystycznych i miejsca noclegowe. W instytucji szkoli się przede wszystkim młode talenty muzyczne⁶⁰. W 2006 r. doszło do bardzo ważnego wydarzenia. Zakliczyn odzyskał prawa miejskie⁶¹.

Gmina Zakliczyn słynie z wielu osób, które walczyły o wolność kraju. Nie inaczej było w czasach reżimu komunistycznego. 24 września 1950 r. w małej miejscowości, w Paleśnicy, przyszedł na świat Stanisław Chrobak. Nauki pobierał m.in. w Liceum Ogólnokształcącym w Starym Sączu i na Uniwersytecie Jagiellońskim, a następnie Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Po studiach powrócił do Paleśnicy, gdzie zajął się gospodarstwem. Rozpoczął działania w podziemiu antykomunistycznym. Pod koniec lat 70., w klasztorze w Zakliczynie, powstał związek *Solidarność Wiejska*. Głównymi założycielami byli Władysław Żabiński i Stanisław Chrobak. Później nazwę zmieniono na *NSZZ Solidarność Rolników Indywidualnych*. Od 13 grudnia 1981 do 24 lipca 1982 r. Stanisław Chrobak ukrywał się przed bezpieką. Jednak musiał się ujawnić, co spowodowało szykany ze strony SB. Działał nadal w ukryciu. W 1889 r. został wybrany na senatora RP. W kolejnych latach kontynuował działalność jako członek *Solidarności*.

60 *W gminie Zakliczyn...*, s. 48, 73-74, 93; M. i P. Rochowscy..., s. 46.

61 *Powiat tarnowski...*, s. 268; M. i P. Rochowscy..., s. 69.

W latach 1991-1998 sprawował funkcję wójta gminy Zakliczyn. W czasie jego kadencji w miejscowości powstało wiele nowych budynków, instytucji i organizacji. Zmarł 15 lutego 2006 r. Został pośmiertnie odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski oraz Krzyżem Wolności i Solidarności. Warto nadmienić, iż obecnie burmistrzem Zakliczyna jest jego syn, Dawid Chrobak⁶².

Z historią współczesną gminy Zakliczyn wiąże się wyjątkowe wydarzenie. 24 kwietnia 1992 r. radni postanowili przekazać ziemię i budynek szkoły na Jamnej ojcom dominikanom z Poznania, którzy zorganizowali Ośrodek Duszpasterstwa Akademickiego. Rozrastał się on dzięki energicznej pracy ojca Jana Góry. Starania duchownego doprowadziły do powstania kościoła, w którym umieszczono ikonę Matki Bożej Niezawodnej Nadziei. Świątynię poświęcono 3 maja 2001 r. W uroczystości uczestniczył prymas Polski, Józef Glemp. W 2015 r. niespodziewanie zmarł ojciec Jan Góra. W 2019 r. dominikanie zorganizowali nowy dom zakonny, który funkcjonuje do dziś. Warto wspomnieć, iż ojciec Jan Góra był przyjacielem Jana Pawła II, zbierał pamiątki związane ze świętym. Pisywał z nim również listy odznaczające się barwnym językiem:

Kochany Ojczy Świąty!

Błogosławieństwo Twoje, Najdroższy Ojczy przynosi nam skutki nie tylko duchowne ale i materialne.[...] Jesteśmy gotowi na przyjęcie Ojca Świętego. Wokół domu wysypane 200 ton tłoczonego kamienia, żeby nie było błota, dalej trawnik, ołtarz polowy i balkon do przemówienia. [...] gdyby tak zboczył Ojciec na kilka kroków i powtórzył gest z Hermanic, to Jamna by zakwitła. Gdyby tak

62 *Poczet...*, s. 67-69; <https://encysol.pl/es/encyklopedia/biogramy/21454,Chrobak-Stanislaw.html>, dostęp z dn. 22.08.2023 r., godz. 3:51; <http://zakliczyninfo.pl/index.php/historia/1515-solidarnosc-wiejska-powstala-w-klasztorze>, dostęp z dn. 22.08.2023 r., godz. 4:06; <http://www.senat.pl/k1/senat/Senator/pdf/chrobak.pdf>, dostęp z dn. 22.08.2023 r., godz. 4:27.

Europejskie Centrum Muzyki w Lusławicach Krzysztofa Pendereckiego

postawił Ojciec stopę na tamtej ziemi, to wyrosłoby tam złoto. Gdyby Ojciec tam się pokazał... codziennie się o to modłę.

+ Drogi Ojczy Janie!

Przyszedł list z Poznania, sążnisty, i z wielu załącznikami. Góra „szaleje” (kiedyś powiedziano „szalejesz Pawle...”) – ale to wszystko trzyma się kupy: myśli o ludziach, ale i pieniądzach [...] Cóż, ja bym się bardzo chętnie tam wybrał, i na Jamną i do Hermanic, ale dadzą to? Dadzą to?⁶³

⁶³ Tamże, s. 286; www.jamna.dominikanie.pl, dostęp z dn. 17.08.2023 r., godz. 18:16, *JP II J. Góra listy*, Koźmińska H. (red.), Poznań 2011, s. 102, 107, 207.

Park Zdrojowy im. Z. Jurkiewicza w Ciężkowicach

Ciężkowice

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie gminy Ciężkowice sięgają okresu neolitu. Odkrywano je podczas badań archeologicznych w 1972 r. Poza stolicą gminy, na znaleziska natrafiono w Bogoniewiczach. Były to pozostałości kultur pochodzących z terenów naddunajskich¹. W epoce brązu okolice zamieszkiwała ludność kultury łużyckiej (ok. 1200 r. p.n.e.), która trudniła się hodowlą bydła i uprawą roli. Zmarłych poddawano kremacji, a szczątki wkładano do popielnic i zakopywano. W V w. n. e., teren obecnej gminy Ciężkowice, zamieszkiwała ludność kultury przeworskiej. Produkowali oni żelazo, wyroby ze złota i gliny. Parali się też tkactwem. Kultura ta została jednak wyparta. Najprawdopodobniej z powodu najazdu Hunów. W VI w. w okolicach pojawiła się ludność związana z plemieniem Wiślan². Pierwsza pisana wzmianka na temat

¹ Tarnów. *Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I..., s. 46.

² G. Kubal, *Ciężkowice w gminie i okolicy*, Krosno 1999, s. 10-11; *skojec [staropol. skot 'bydło'], polska jednostka wagowo-pięniężna i obrachunkowa; w obu przypadkach równy 1/24 grzywny; jako moneta wybita tylko w państwie krzyżackim ok. 1360 i 1416 w postaci groszy, zwanych półskojcami*. (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/skojec;3975985.html>, dostęp z dn. 06.08.2023 r., godz. 11:27); *wiardunek [niem. Vierding 'ćwierć marki']*, średniowieczna jednostka wagowo-pięniężna, równa 4/1 grzywny (marki); *także obrachunkowa jednostka (1/4 grzywny) w środkowej Europie w XII–XV*

Ciężkowic pochodzi z lat 1123-1125. Pochodzi z aktu biskupa Idziego, który był legatem papieża Kaliksta II. Dostojnik odwiedził Polskę i Węgry. Duchowny wymienił w dokumencie miejscowość Cecouici, będącą własnością Benedyktynów z Tyńca, przekazaną im w 1105 r. przez Judytę Salijską, wdowę po księciu Władysławie Hermanie. W dokumencie pojawiają się imiona chłopów zamieszkujących miejscowość: Gniewan, Grąż, Malchin i Zdziwuj. Ciężkowice powstały zapewne w XI w. Dwa wieki później lokowane były prawdopodobnie na prawie średzkim (polskim)³.

Duże zmiany w miejscowości nastąpiły w XIV w. Za panowania króla Kazimierza Wielkiego uznano, iż trafiła w ręce Benedyktynów bezprawnie. Z tego powodu przekazano ją władcy. 29 lutego 1348 r. monarcha lokował osadę na prawie magdeburskim. Miasteczko otrzymało 150 łanów frankońskich (6000 morg), co w praktyce oznaczało, że obszar,

w; moneta bita w Inflantach w XVI–XVII w. (ferding). (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/wiardunek;3995316.html>, dostęp z dn. 06.07.2023 r., godz. 11:29).

³ G. Kubal..., s. 10-12; Ł. Kossacki-Lytwyn, *W dawnych Ciężkowicach. Krótkie szkice do portretu miasta i jego mieszkańców*, Ciężkowice 2018, s. 9; Dowody na powstanie osady w tym okresie wyjaśnia F. Kiryk (*Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I..., s. 103-105).

Kościół w Bruśniku

który podlegał osiedleniu, rozciągał się na tereny kilku innych miejscowości i był na tyle duży, że nigdy nie udało się zabudować całości. Reorganizację Ciężkowic przeprowadzali bracia Minard i Mikołaj ze Starego Sącza, którzy zostali jej pierwszymi wójtami dziedzicznymi, z ewentualną możliwością sprzedaży, dzierżąc w swoich rękach władzę sędziowską. Nałożono na nich obowiązki, a najważniejszym z nich był nakaz stawiania się na wojnę, wraz z jednym zbrojnym. Otrzymali także szereg przywilejów oraz karczmy w Bogoniowicach i Ostruszy. Niektóre z zarządzeń dotyczyły możliwości tworzenia jatek rzeźniczych, szewskich oraz łaźni. Mieszkańcy uzyskali 20-letnią wolność, a po upływie tego

czasu musieli płacić rocznie 8 skojców oraz 1 wiardunek dziesięciny. Rozwijał się handel. Mieszkańcy w dokumencie lokacyjnym otrzymali zwolnienie z ceł na terenie całego Królestwa. Szlak, którym podróżowano, rozwił się. Część kupców wędrowała w stronę Biecha i dalej na Ruś lub w drugą stronę, na Węgry, a jeszcze inni przez Bobową, do Nowego Sącza. Miasto zorganizowane zostało w pobliżu istniejących wsi, które stały się jego przedmieściem. Wytyczono rynek. Od XV w. utworzono na nim brukowane rynsztoki (co nie było w tym czasie rzeczą oczywistą). W XIV w. powstał drewniany ratusz. Pierwsza wzmianka o budowlu pochodzi z 1564 r. Wewnątrz umiejscowiono wagę miejską

i więzienie. Budowla była kilkakrotnie dzierżawiona przez rajców miejskich. W 1336 r. rozpoczęto budowę kościoła. W tym samym stuleciu, w mieście istniały dwie świątynie, pw. św. Krzyża oraz pw. św. Andrzeja. Pierwsza z wymienionych powstała z pewnością przed 1454 r., ponieważ wówczas mieszczanie przeprowadzili jej remont. Z końcowych lat XIV w. istnieje wzmianka, iż w tamtym okresie parafia przyporządkowana była do drugiej z wymienionych. Świątynia pod wezwaniem św. Andrzeja została przebudowana w 1528 r. Być może dodano do niej wieżę. Wnętrze zdobiło 6 muryowanych ołtarzy. W 1443 r. w Ciężkowicach istniała także szkoła parafialna, choć powstała zapewne wcześniej. Przy parafii zorganizowano szpital dla ubogich pod wezwaniem św. Ducha, który został zniszczony w XVI w., a następnie w 1585 r. odbudowany w pobliżu kościoła, pod tym samym wezwaniem. Funkcjonował do okresu zaborów, w XVIII w. znacznie podupadł. Należy zaznaczyć, że szpitale w średniowieczu funkcjonowały w nieco inny sposób niż obecnie. Pełniły funkcję przytułku⁴.

Poza Ciężkowicami w gminie powstawały także świątynie w Bruśniku, Zborowicach i Jastrzębi. Pierwszą z wymienionych wybudowano przed 1357 r. Nie zachowała się do dzisiaj. Zbudowana była z drewna. W miejscu, w którym została postawiona, utworzono w 1555 r. nową. W 1871 r. zrabowali ją i spalili nieznani sprawcy. W 1903 r. w jej miejscu powstał neogotycki kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, zaprojektowany przez Jana Sasa Zubrzyckiego. Wewnątrz do dziś znajdują się elementy wyposażenia z poprzednich świątyń. Najstarszy obraz, Matki Boskiej Śnieżnej z XV w., słynie łaskami. W XVIII w., w inwentarzach parafii, wspomniane były liczne dary, które zostały skonfiskowane przez Austriaków w 1797 r. Obok budowli

⁴ G. Kubal..., s. 13-17, 27, 49, 50; L. Kossacki-Lytwyn..., s. 11-15, 17-18; *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I..., s. 46, 90-91.

znajduje się zabytkowa plebania o konstrukcji zrębowej z 1860 r. Kolejna ze świątyń, w Zborowicach, zachowała się do dziś. Konsekracji dokonano w 1530 r. Jest to budowla jednonawowa ze zwężonym prezbiterium i wieżą od strony zachodniej. Do zewnętrznej ściany prezbiterium przylega ossarium, w którym złożono szczątki mieszkańców znalezione w czasie remontu. Wewnątrz podziwiać można sklepienie pseudokolebkowe z XVIII w. Wyposażenie pochodzi głównie z XVII i XVIII w. Na uwagę zasługuje rokokowy ołtarz główny. Przed 1529 r. powstał drewniany kościół w Jastrzębi. W latach 1561-1595 pełnił funkcję zboru arianckiego. Od 1606 r. ponownie zarządzali nim katolicy. W tym czasie dokonano jego rozbudowy, a kolejnej w 1902 r. Obecne wyposażenie stanowią elementy z różnych epok⁵.

W XV w. Ciężkowice zaczęły się rozwijać. Mieszkańcy parali się rzemiosłem. W latach 1436-1463 w miejscowości występowało 14 różnych profesji.

Już przed lokacją miejscowości zajmowano się szewstwem, piekarstwem i sukiennictwem. Na kolejne lata przypada pojawienie się w miasteczku nad Białą krawców, tkaczy, piwowarów, kozuszników, kuśnierzy, itd. Miasto stało się znanym ośrodkiem tkackim, płócienniczym oraz sukienniczym. Zaczęły się rozwijać cechy rzemieślnicze. Organizowano targi, które odbywały się co poniedziałek. W XV w. rozwijał się handel, m.in. z Krakowem. Do miasta przywożono sól bocheńską. Popytem cieszyły się ciężkowickie sukna, z którymi jeżdżono często do Bardiowa na Węgrzech. Przewoził je m.in. Stanisław Palaszek. Do miasta trafiało wino węgierskie oraz konie. Do południowych sąsiadów wybierali się także: Piotr Miczul, Wojciech Rząca, Mikołaj Słota, Jakub Wanchawys i Jakub Wiech. Kontakty z innymi miastami na szlakach kupieckich były na tyle silne, że w 1472 r. miejscowości

⁵ G. Kubal..., s. 55-56, 59; <https://www.encyklopedia.ciezkowice.pl/pl/haslo,132,00134,inne>, dostęp z dn. 07.08.2023 r., godz. 2:08; M. i P. Rochowscy..., s. 32-33.

Kościół w Jastrzębi

niemalże całkowicie wyłączyły z handlu Biecz. O zamożności mieszczan stanowi fakt, iż dwójka z nich, Agnieszka Chałówna i jej opiekun, szewc Andrzej, sfinansowali remont kościoła pw. św. Krzyża. Miejscowość mogła liczyć na patronat polskich władców. W 1475 r. Kazimierz Jagiellończyk zwolnił mieszkańców z opłat celnych, co utrzymywali kolejni królowie. W mieście panował porządek prawny. Funkcjonował samorząd (wójt), który z czasem stał się jedynie reprezentantem woli właściciela miejscowości. Istniał sąd (ławnicy)⁶.

Obecna stolica gminy w XV w. była dzierżawiona przez rodziny szlacheckie. Byli to m.in. Pieniążkowie, Piotr Korczyn czy Klemens z Przybysławic. Zdarzało się, iż wójtowie nie zawsze potrafili współpracować z mieszczanami. W 1441 r. królowa Zofia Holszańska musiała wyznaczyć specjalnych sędziów, którzy mieli rozstrzygnąć spór. Prowodzyrem był wójt, Klemens Melnak, który dopuścił się takich przewinień, jak: zabieranie miastu lasów, pastwisk i ziemi uprawnej, zmuszanie do pracy w folwarku czy nakazywanie rzemieślnikom produkcji z zakupionego przez siebie surowca. Sprawę rozstrzygnięto z korzyścią dla mieszkańców. Dzięki temu wydarzeniu, miejscowa ludność mogła również wybierać

⁶ G. Kubal..., s. 17-20; Ł. Kossacki-Lytwyn..., s. 18-21; *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I..., s. 310.

dwóch rajców miejskich. Jednego król, a jednego wójt. Od tego momentu sądy sprawowali głównie ławnicy, a rola dzierżawcy została ograniczona. W 1501 r. tenutariuszem ciężkowickim został Krzysztof Taslik Nuhorski, rycerz jerozolimski. Swoją tytuł uzyskał w czasie podróży do Ziemi Świętej. Za jego czasów, król Kazimierz Jagiellończyk, umożliwił mieszkańcom organizację nieopodatkowanego targu na mięso. W XVI w. miejscowość trafiła w ręce Bonerów, a kolejno Ligęzów. Potem jeszcze kilkakrotnie zmieniała dzierżawców. Ostatnim był Jacek Święcicki⁷.

Z Ciężkowic pochodzili studenci Akademii Krakowskiej. Zachowała się wzmianka o tym, iż w 1456 r. Mikołaj z Ciężkowic uzyskał stopień magistra sztuk wyzwolonych. Zasłynął traktatem astrologicznym o komecie z 1472 r., która w owym czasie wywołała poruszenie wśród uczonych. Tego typu ciała niebieskie miały być zapowiedzią klęsk żywiołowych. W latach 1503-1600, na krakowskiej uczelni, studiowało 12 osób z Ciężkowic. Znaczny wpływ na to miała miejscowa szkoła parafialna, którą prowadzili często absolwenci wyżej wymienionej uczelni. Jeden z nich, Marcin z Ciężkowic, uzyskał w Krakowie stopień bakałarza (1511 r.), a następnie magistra (1517 r.). W latach 1517-1525 sprawował funkcję rektora szkoły św. Ducha. Pracował także na Uniwersytecie Krakowskim, sprawując przez 2 lata stanowisko dziekana Wydziału Filozoficznego. W 1534 r. został proboszczem i kanonikiem kolegiaty św. Anny. Uzyskał także stopień profesora teologii. Zmarł w 1539 r.⁸. Nie byli to jedyni światli

⁷ G. Kubal..., s. 20, Ł. Kossacki-Lytwyn..., s. 19-20, 58; *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I..., s. 304-305.

⁸ G. Kubal..., s. 17, 26-27; K. Kryńska, *Traktaty „Postliminium cometarum oraz Quaestio meteorologica de cometis” Stanisława Słowakowica na tle piśmiennictwa astronomicznego XVII wieku*, Warszawa 2022, s. 26; M. Derwich, *O zjawiskach przyrodniczych i ich recepcji w średniowiecznym dziejopisarstwie polskim* [w:] *Kwartalnik Historyczny*, T. 91, Nr 4 (1984), s. 984; *Tarnów. Dzieje miasta*

obywatele. Piotr, syn Stanisława, pomagał w pracach rady i ławy miejskiej w Przemyślu, a od 1424 r. był pisarzem miejskim⁹. Mieszkańcy Ciężkowic odnotowywani są we wzmiankach z innych miejscowości z regionu. Krzysztof Kazimierski sprawował pod koniec XVI w. funkcję kierownika szkoły w Tuchowie i pracował jako pisarz miejski. Kolejno edukował młodzież w: Ptaszkowej, Gromniku, Sękowej i Stopnicy¹⁰.

Wiek XVI, to okres rozkwitu handlu. Ciężkowice stały się na tyle znaną miejscowością, że istniała przyporządkowana miejscowości miara zboża. Handlarze podróżowali szlakiem kupieckim przez Nowy Sącz do Bardiowa, Koszyc i Preszowa oraz w drugą stronę, do Czchowa, Bochni, Przemyśla, Wrocławia, Augsburga czy Sandomierza. W Krakowie często bywał Wojciech Gliński, a w Proszowicach Walenty Gierałt. Ciężkowice odwiedzali znani handlarze, np. Stefan Haller, radca krakowski. W 1556 r. podróż ułatwiła budowa mostu na rzece Białej. Miejscowi kupcy pojawiali się w Bieczu. Z obywatelami tej miejscowości doszło do sporu o przymus drogowy. W 1556 r. oba miasta zawarły umowę, według której Ciężkowianie mogli swobodnie poruszać się ze swoimi towarami, dowolną drogą. Wzrost zamożności zauważalny był także wśród rzemieślników, których liczbę w 1579 r. notowano na 112 osób. Jednak od 1581 r. spadła ona o ponad połowę. Sytuacja utrzymywała się do lat 50. XVII w. Niektórzy zaczęli tworzyć znacznie bardziej zaawansowane zakłady, jak np. Jan Kowal, właściciel hamerni, gdzie wytwarzano wyroby z żelaza i miedzi. Najwięcej było sukienników. Posiadali własny cech, ziemię uprawną i ogrody. Odnotowano dużą

i regionu, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I..., s. 484; *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I..., s. 536

⁹ Ł. Kossacki-Lytwyn..., s. 23.

¹⁰ *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I..., s. 484; *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I..., s. 316, 536.

liczbę szewców i piekarzy. Popularnością cieszyły się produkty piwowarów. Miasto rozwijało się na tyle dobrze, że w 1540 r. powstały wodociągi projektu Walentego z Bydgoszczy, określanego jako *magister cannalium*. Od 1581 r., poza mieszkaniem, woda doprowadzana była do browaru. Rzemieślnicy byli majętni. Jeden z nich, mistrz kuśnierski Jakub, ufundował podróż dla mieszczan do Wilna, w celu spotkania z królem Zygmuntem Augustem. Inwentarz ruchomości, które pozostały po mistrzu zawodu wyniósł 400 zł. p. Była to równowartość ceny za kamienicę w Tarnowie¹¹.

Druga połowa XVI w., to okres coraz częstszych nadużyć tenentariuszy wobec kmieci. W 1554 r. upominany przez króla był Stanisław Boner, który usuwał, według własnego uznania, rajców miejskich, skupywał ciężkowickie grunty i wydalął niewygodne mu osoby. W późniejszych latach sytuacja była równie trudna. W 1564 r., na zachowanie wójtostwa, skarżyli się obywatele Ciężkowic, Kipsznej i Bogoniowic. Sytuacja powtórzyła się w 1574 r., gdy zażalenia trafiły do króla Henryka Walezego. Tenentariusz Mikołaja Ligeza zobowiązywał ludność Kipsznej, Bogoniowic i Ostruszy do pracy częściej niż dwa dni tygodniowo, nakazywał powozić uciążliwe ilości produktów, a także zakazywał korzystania z lasów. Wobec nieposłusznych osób stosował przemoc. Król zobowiązał chłopów do wożenia takich ładunków, które mogą uciągnąć konie, uiszczając opłatę jedynie z tytułu uprawiania własnej ziemi i pozwolił na wypas bydła na pastwiskach bez przeszkód. Mieszkańcy Kipsznej ponownie mogli korzystać z lasów, a obywatele Ostruszy uzyskali zwolnienie z pracy na polach plebańskich. Spór z Bonerem trwał jednak do 1592 r. Zmiany nastąpiły po zarządzeniu króla Zygmunta III. Władca wprowadził kompromisowe rozwiązanie. Kmiecie mieli

nie przynależć do miasta Ciężkowice, a tenentariusz nie mógł obciążać ich robocizną większą niż 2 dni w tygodniu, z dwugodzinną przerwą w południe¹².

Najbardziej rozwiniętą gałęzią rzemiosła w Ciężkowicach było sukiennictwo. Dowodziły tego m.in. podróże krakowskich czeladników na nauki do miasta nad Białą. Z myślą o tych osobach powstała przeznaczona dla nich gospoda. Młodzi adepci nie stronili tam od alkoholu. Nierzadko dochodziło do różnego rodzaju niesnasek. Sukiennicy ciężkowicy postanowili także założyć swój cech. Zrzeszeni w nim byli tacy mistrzowie, jak Feliks Opoczka, który był rozpoznawalną osobistością na Węgrzech. Dzięki produktowi, z którego słynęły Ciężkowice, bogacili się liczni kupcy. Najbardziej znaną rodzinę handlarzy stanowili Pietrzykowie. Przedstawiciel tego rodu, Benedykt, jeździł z sukniem i skórą na Węgry, gdzie bywał na targach i jarmarkach w Bardiowie, Preszowie i Koszycach. Od południowych sąsiadów sprowadzał wino. Kupował je od Gawła Sonnebrotha. Najbardziej znaną postacią był Jan Pietrzyk. Posługiwał się pismem i znał język łaciński. Zajmował się głównie handlem sukniem i winem. W 1545 r. dostarczał trunek na Wawel w Krakowie. Prowadził transakcje z mieszkańcami Bardiowa, Preszowa i Koszyc na Węgrzech oraz Biecza, Nowego Sącza i Wieliczki. W 1555 r. został wydelegowany przez mieszkańców swojego rodzinnego miasta do króla w sprawie przywileju handlowego. W 1563 r. wytoczono mu proces z powodu zaległej należności za wino nabyte u Piotra Zewceiego z Koszyc na Węgrzech. W 1565 r. Pietrzyk wydzierżawił swój folwark i został uwięziony w Slivniku koło Koszyc. W późniejszych latach sprawował funkcję rajcy miejskiego i związał się z grupą bogatych mieszczan, którzy zostali wyparci przez innych mieszkańców Ciężkowic. W 1580 r.

zrzekł się majątku na rzecz żony, Doroty z Tuchowa. Był zwolennikiem reformacji. Pisywał z kalwinistami. Zmarł przed 1595 r. W Ciężkowicach pojawiali się także kupcy z innymi produktami, np. winem. Jednym z nich był Adam Jarosławczyk, związany z księżniczką Anną Mazowiecką. Handel trunkiem był dla Ciężkowic na tyle intratny, że w miejscowości powstał jego skład, prowadzony przez Błażeja Żurowskiego¹³.

Nierzadko znamienicy rzemieślnicy zasiadali w radzie miejskiej. Jednym z burmistrzów był wyżej wymieniony Benedykt Pietrzyk. Z 1555 r. zachowała się interesująca informacja dotycząca zamykanej na trzy klucze lady, czyli skrzyni przechowywanej w zakrystii kościoła parafialnego. Jeden posiadał burmistrz, drugi starszy wiekiem rajca, a trzeci cechmistrz sukienniczy. W 1565 r. wewnątrz znajdowało się 25 najważniejszych przywilejów miejskich, a w tym najważniejszy, akt lokacyjny z 1348 r.¹⁴

W XVII w. Ciężkowice zaczęły podupadać. Zanim jednak do tego doszło, miasto przeżywało swój złoty okres. Niektórzy mieszkańcy byli w tym czasie bardzo majętni. Informacje na ten temat pojawiają się jeszcze w 1559 r. i znajdują odzwierciedlenie w testamentach. W jednym z nich Jan, będący kuśnierzem, zapisał m.in. sporo gotówki, bogato zdobione ubrania i kosztowności. W 1620 r. Jadwiga Zupkowa skarżyła się, że zrabowano jej srebro ze szkatułu. Liczne były darowizny na kościół. W miejscowości rozwijano kulturę i naukę. Problemy rozpoczęły się w 1622 r. W Ciężkowicach szerzyła się epidemia, która pochłonęła 1500 mieszkańców. W miejscowości miało pozostać zaledwie 30 mieszczan. Liczba zmarłych była zapewne zawyżona,

13 Ł. Kossacki-Lytwyn..., s. 31, 34-36, 38; <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/jan-pietrzyk-petricovius-golab-swider>, dostęp z dn. 25.08.2023 r., godz. 23:14; *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I..., s. 312, 314.

14 *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I..., s. 306.

Kościół w Ciężkowicach

jednak choroba musiała odebrać życie znacznej ilości społeczeństwa. Spowodowało to kryzys ekonomiczny. Rajcy miejscy musieli wydzierżawić ratusz. Miasto popadło w długi. W II poł. XVII w. ilość mieszczan ponownie zmniejszyła się (liczonych wśród osób powyżej 12 roku życia) z 497 w 1629 do 374 w 1662 i 176 w 1674 r. Ponadto, w 1556 r., doszło do pożaru, który strawił tak dużą ilość budynków, że król Zygmunt August zwolnił miasto z opłaty czołpowego na okres ośmiu lat. Na niedomiar złego, w 1619 r. w Ciężkowicach przebywali lisowczycy, którzy musieli być utrzymywani przez miasto. Nierzadko korzystali z zasobów okolicznej karczmy,

11 G. Kubal..., s. 21-24, 27; Ł. Kossacki-Lytwyn..., s. 28, 32, *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I..., s. 308, 319.

12 *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I..., s. 204-205, 305, 311, 314.

w której wypili wina i piwa na sumę 802 złotych polskich. Była to znaczna suma w porównaniu z kontrybucją, którą zapłacono w kwocie 145 złp. Lisowczycy wracali w dwóch kolejnych latach i nadzarpnęli finansami do tego stopnia, że miasto popadło w długi. Sterroryzowali Miejscość. Nie odbywały się zebrania rady i ławy miejskiej. W 1652 r. wybuchła kolejna epidemia, w wyniku której kilkadziesiąt domów stało pustych. Wielką tragedią dla miasta były najazdy Szwedów i wojsk księcia Rakoczego. Świadczy o tym spadek liczby rzemieślników z 49 w 1655 r. do 18 w 1659 r. W 1680 r. było ich jedynie 15, a w 1712 r. pięciu. Panował nieurodzaj, a co za tym idzie głód. Podupadła szkoła. Zniszczenia dokonały także wylewy rzeki Białej i kolejny pożar z lat 90 XVII. Pomimo wielu klęsk, w mieście postanowił zamieszkać Jakub Malinowski, szlachcic i żołnierz, który za zasługi otrzymał zwolnienie z podatków¹⁵.

Pierwsze trzydziestolecie XVIII w. nie przyniosło znacznej poprawy. Liczne konflikty wojskowe, w których udział brała Rzeczpospolita Obojga Narodów spowodowały, że na terenach ziemi bieckiej kontrybucje pobierało wojsko. Poza tym, w 1724 r. miasto ponownie strawił pożar. W 1739 r. Ciężkowice były grabione przez Jana z Pomorzana, który nie zważał na skargi mieszczan w sądzie bieckim. W 1743 r. budynki w Ciężkowicach trawił pożar. Sytuacja poprawiła się nieco za panowania Augusta III Sasa. Potwierdzono wcześniejsze przywileje.

15 Ł. Kossacki-Lytwyn..., s. 27-29; *czopowe, w dawnej Polsce podatek płacony przez mieszczan od wyrobu oraz szynkowania piwa, gorzałki, miodu i wina* (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/czopowe;3889842.html>, dostęp z dn. 06.08.2023 r., godz. 21:35); *Złoty polski był jedynie jednostką obrachunkową i miał w tym czasie wartość 1 dukata węgierskiego nazwanego czerwonym złotym, którego rynkowa wartość wynosiła 30 groszy praskich.* (<https://www.rp.pl/banki/art1807421-historia-zlotego-na-tle-zmian-gospodarczych-i-politycznych>, dostęp z dn. 06.08.2023 r., godz. 22:11); Ł. Kossacki-Lytwyn..., s. 27, 29, 39, 42, 44, 74; *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I..., s. 324-325, 490-492, 497.

Ponownie rozwijał się handel. Głównie dzięki targom i jarmarkom. Progres wstrzymały kontrybucje płacone na rzecz konfederatów barskich. W 1784 r. doszło do kolejnej tragedii. Spłonął kościół pw. św. Krzyża, który nie został już odbudowany. Sytuacja w mieście uległa zmianie po I rozbiórce Polski w 1772 r. Mieszczanie podchodzili do nowej władzy |z nadzieją na poprawę sytuacji. Językiem urzędowym stał się niemiecki. Zmieniono administrację. Ciężkowice otrzymały samorząd w postaci magistratu złożonego z 9 osób oraz syndyka wybieranego raz na 4 lata. Reorganizacji poddane zostały szkoły. W 1776 r. placówkę w mieście nad Białą prowadził nauczyciel wyznaczany przez władze austriackie. Jego miejsce pracy utrzymywane było przez gminę miejską. W 1794 r. zamieniono je na szkołę trywialną. W 1834 r. nowe placówki oświatowe powstały także w Bruśniku i w 1837 r. w Jastrzębi. W stolicy gminy utworzono szkołę niedzielną i żeńską (1861 r.). Od 1866 r. prowadzono też filię w Ostruszy¹⁶.

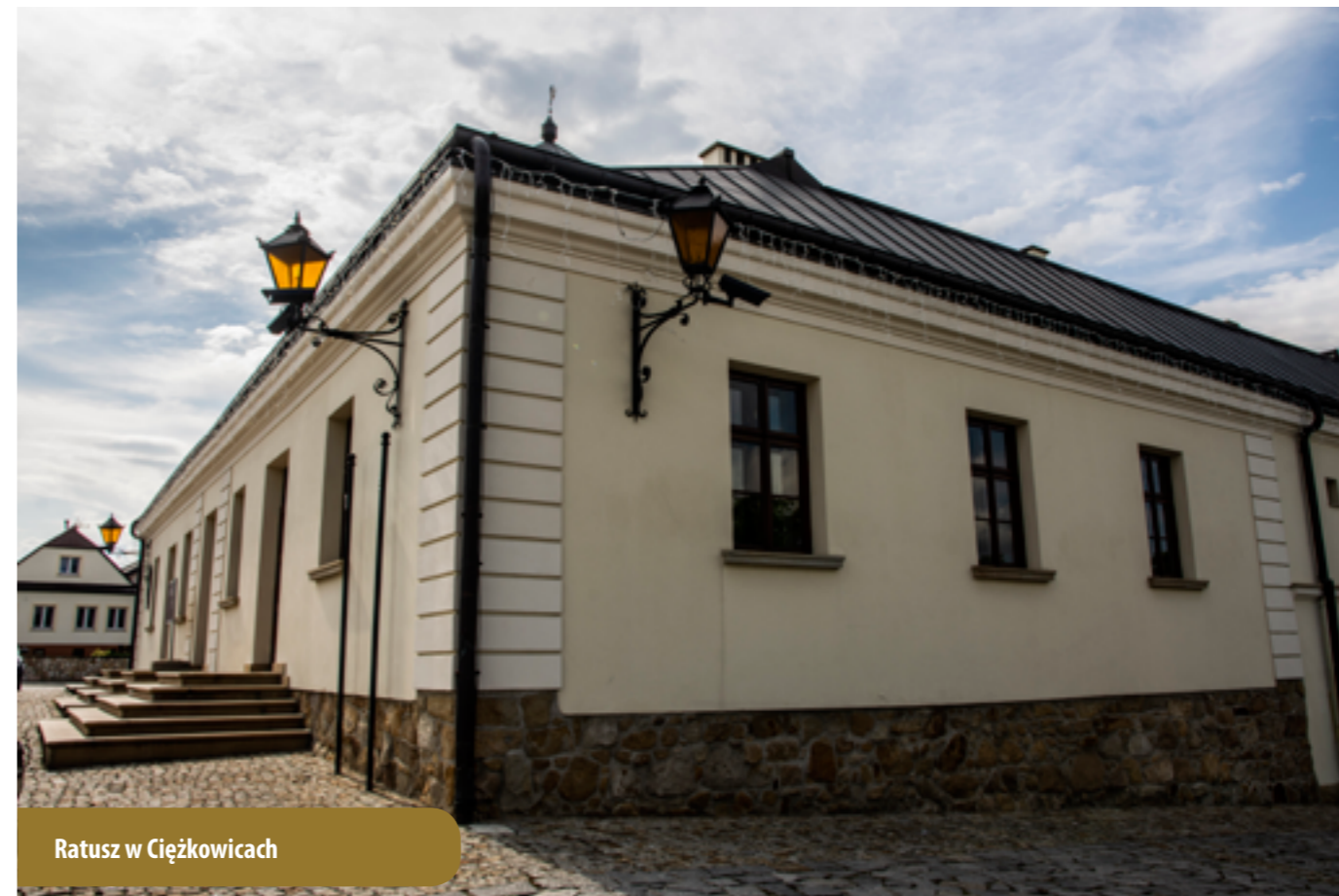
W XVIII w. w Ciężkowicach powstały istniejące do dziś domy z podcieniami. Usytuowano je na rynku oraz ulicy Grunwaldzkiej. Część z nich zachowała się do dziś. Posiadają kamienną podmurówkę oraz konstrukcję zrębową. Wysunięte, naczółkowe dachy siodłowe sprzyjały możliwości całorocznego handlu. Najstarszy pochodzi z 1753 r.¹⁷. Niektóre z nich posiadają charakterystyczną konstrukcję przysłupową, która wspiera dodatkowo dach domostwa¹⁸.

W 1800 r. w Ciężkowicach urodził się ksiądz Stanisław Mroczkiewicz. Był synem Wojciecha Mroczka i Magdaleny Łysak. Jego ojciec przyjął szlachetniej brzmiące nazwisko Mroczkiewicz. Syn

16 G. Kubal..., s. 29-31; <https://www.encyklopedia.ciezkowice.pl/pl/haslo,120,00134,inne>, dostęp z dn. 07.08.2023 r., godz. 1:26; Ł. Kossacki-Lytwyn..., s. 47-49, 108; *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I..., s. 498.

17 G. Kubal..., s. 49; Ł. Kossacki-Lytwyn..., s. 107.

18 M. i P. Rochowscy..., s. 11-12.

Ratusz w Ciężkowicach

mieszczan ciężkowickich został kapłanem. Sprawował, jako wikary, posługę w Bochni, a następnie został proboszczem w Chełmnie. Dbał o swoją parafię. Miał duży wpływ na rozwój miejscowej gospodarki. Dzięki jego staraniom uregulowano bieg rzeki Raby. Wkrótce został dziekanem bocheńskim i kanonikiem. Pamiętając o Ciężkowicach, w 1861 r. wspomógł budowę szkoły dla dziewcząt. Zmarł w 1864 r.¹⁹.

Ksiądz Mroczkiewicz nie był jedyną znaną osobistością z Ciężkowic z okresu XIX w. W 1819 r. urodził się Wojciech Lebiocki, syn Wojciecha Lebiockiego i Katarzyny Wańkowicz. W późniejszych latach pełnił funkcję strażnika finansowego

19 Tamże, s. 102-103.

w Suchej Górze koło Chochołowa. W 1846 r. walczył w Powstaniu Chochołowskim, które wszczął ksiądz Józef Leopold Kmietowicz. Uczestnicy insurekcji przejęli kontrolę nad komorą celną w wyżej wymienionej miejscowości. Celem ludzi zwerbowanych przez duchownego było utworzenie państwa polskiego, w którym zlikwidowana zostałaby pańszczyzna. Za działalność powstańczą Lebiocki został skazany na karę śmierci, którą w 1847 r. zmieniono na 15 lat więzienia. Kolejną interesującą postacią z tego okresu, pochodzącą ze stolicy gminy, był urodzony w 1829 r. Marcin Andrzej Rydzowski. Studiował prawo na Uniwersytecie Jagiellońskim i uzyskał stopień doktora. W 1864 r. został zastępcą profesora w Katedrze Filozofii Prawa. W 1871 r. zrezygnował

Dworek Ignacego Paderewskiego

z pełnionej funkcji. Zasiadał w Radzie Miejskiej w Krakowie. Następnie był posłem na Sejm Krajowy, w którym opracował uchwałę przeciw lichwie. Zasiadał także w Radzie Państwa Austriackiego²⁰.

W 1830 r. w Ciężkowicach wybuchł pożar. Straził on połowę miasta. Spłonęła część kościoła pw. św. Andrzeja. W XIX w. rozebrano spaloną wieżę i postanowiono ją nadbudować. Budowniczy popełnili jednak najprawdopodobniej błędną decyzję, ponieważ została ona podpiwniczona. Być może z tego powodu, 4 kwietnia 1893 r., doszło do jej zawalenia. 29 września 1895 r. proboszczem ciężkowickiej parafii został ks. Jacek Michalik, który

zasłynął jako znamienity organizator, działacz oraz polityk. Był posłem na Sejm Krajowy, prałatem domowym Ojca Świętego, kanonikiem honorowym tarnowskim oraz dziekanem bobowskim. Mieszkańcy oraz proboszcz rozpoczęli starania o postawienie nowej świątyni. Na projektanta wybrano Jana Sasa-Zbubrzyckiego. Zaplanował on świątynię w stylu neogotyckim, trzynawową z trójbocznie zamkniętym prezbiterium. Zaczęto zbierać fundusze. Budowa kościoła przebiegała w latach 1901-1904. W kolejnych świątynia została wyposażona. W 1914 r. doznała uszczerbku w związku z działaniami wojennymi. W ołtarzu głównym znajduje się słynące łaskami przedstawienie Chrystusa *Ecce Homo* (łac. *Oto Człowiek*). Wizerunek był ponoć

²⁰ Tamże, s. 103-104, 117-118.

darem z 1632 r., przekazany przez papieża Urbana VIII lub Innocentego XI w 1682 r. Od momentu przekazania przez biskupa Rzymu słynął wieloma łaskami. Na początku był przechowywany na plebanii. Później został przeniesiony do kościoła. Wiąże się z nim niezwykła legenda. Po przekazaniu obrazu w celu oględzin do Krakowa, zaginął. Odnaleźć miał go niewidomy ksiądz pochodzący z Ciężkowic, który po wyciągnięciu wizerunku ze skrytki w ścianie w kościele Najświętszej Maryi Panny, miał odzyskać wzrok. W 1795 r. obraz wrócił do miasta nad Białą. W 1830 r. doszło do pożaru świątyni. Mieszczanin Sebastian Wilga uratował wizerunek przed całkowitym spalaniem się. Udało mu się wyprowadzić również Najświętszy Sakrament. Ponoć, po ucieczce z gorejącej świątyni, sklepienie runęło²¹.

W 1846 r. doszło do kolejnych tragicznych wydarzeń. Przeciwko panom bunt wszczęło chłopstwo, co przeszło do historii pod nazwą rabacji galicyjskiej. Z Turska w gminie Ciężkowice pochodził Antoni Koryga. Zorganizował oddział chłopski, który spustoszył dwory pomiędzy Bogoniowicami a Grybowem. Po ustaniu wydarzeń rabacji, Koryga miał pomysł, aby przedostać się na Węgry. Plan nie powiódł się z powodu ciężkiej zimy. Za schwytanie przywódcy rebelii wyznaczono nagrodę. Nie obyło się także od akcji wojska austriackiego, które rozproszyło podległych Korydze chłopów. Przywódca rebelii zniknął. Po pewnym czasie powrócił do swego miejsca zamieszkania w Tursku. W czasie rabacji śmierć poniósł także zamieszkały w gminie Ciężkowice pułkownik Piotr Białobrzeski, były żołnierz napoleoński, Królestwa Polskiego, powstania listopadowego i krakowskiego²². Grupa chłopów zrabowała również dwór w Bruśniku oraz spaliła oficyny

²¹ <https://www.encyklopedia.ciezkowice.pl/pl/haslo,120,00134>, inne, dostęp z dn. 07.08.2023 r., godz. 1:22, Ł. Kossacki-Lytwyn..., s. 108-109, 111.

²² <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/koryga>, dostęp z dn. 28.08.2023 r., godz. 18:23; Ł. Kossacki-Lytwyn..., s. 114-115.

i kancelarię dominikańską. Zamordowanych zostało 6 osób; głównie tych, którzy wymierzali, na polecenie panów, kary na chłopach za nieposłuszeństwo²³.

Po wydarzeniach rabacji galicyjskiej, w okolicznych miejscowościach, szerzyły się głód spowodowany zarazą ziemniaczaną i choroby. Wielkie żniwo na miejscowej ludności spowodowały epidemie cholery i tyfusu. Smutną pamiątką tych wydarzeń jest cmentarz usytuowany w Jastrzębi. W 1868 r. ufundowali w miejscu tym kamienny krzyż z płaskorzeźbami. Choroba zebrała wielkie żniwo. Kroniki parafialne wspominają, że w 1847 r. z 2660 osób zmarło 551. Równie tragiczny był rok 1873, gdy w epidemii zmarło wielu obywateli Bruśnika²⁴.

Mieszkańcy Ciężkowic i okolicznych miejscowości brali udział w ruchach niepodległościowych i powstaniach narodowych. Najbardziej znanym uczestnikiem walk był Franciszek Trzeciecki. Urodził się 24 sierpnia 1807 r. w Polance pod Krosnem. Był uczniem Gimnazjum we Lwowie. Następnie studiował prawo na Uniwersytecie Lwowskim. Walczył w powstaniu listopadowym w 1831 r. w oddziałach generała Girolamo Ramorino. Za udział w insurekcji otrzymał z rąk dowódcy Złoty Krzyż Orderu Virtuti Militari. Po upadku powstania pomagał w tworzeniu Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. W 1837 r. wszedł w posiadanie majątku żony, Anny Filhauser w Bogoniowicach. Od 1842 r. działał w sprawie utworzenia Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń, poruszając tę sprawę na Sejmie Krajowym we Lwowie. Organizację udało się utworzyć dopiero w 1860 r. Działacz został wybrany jej dożywotnim kuratorem. W pracach uczestniczyło wielu cenionych właścicieli ziemskich z okolicy Ciężkowic, m.in. Edward Dzwonkowski z Gromnika oraz Karol Rogawski, właściciel ziemski w Ołpinach. W czasie powstania styczniowego w 1863 r. Trzeciecki był

²³ S. Dembiński..., s. 83-85.

²⁴ M. i P. Rochowscy..., s. 20-22.

członkiem konspiracji niepodległościowej. Miał prowadzić działalność w Woli Mieleckiej, jako *komisarz organizacji narodowej*, za co w 1864 r. został skazany na karę więzienia. Zmarł 15 grudnia 1875 r. w Bogoniowicach²⁵.

22 listopada 1844 r. w Ciężkowicach urodził się Bolesław Koller. Był uczniem klasy VII gimnazjum. W czasie powstania styczniowego służył m.in. w oddziałach pułkownika Apolinarego Kurowskiego. Brał udział w bitwie pod Miechowem 17 lutego 1863 r. Działał również w organizacjach niepodległościowych. Był zatrzymany i więziony przez Austriaków. Z miejscowości pochodził również Teofil Szneider. Był czeladnikiem szewskim. 13 lutego 1863 r. wyjechał z grupą Feliksa Kudelki do Krakowa, a następnie obozu pułkownika Apolinarego Kurowskiego w Ojcowie. Walczył w oddziale kosynierów. Brał udział w bitwie pod Miechowem²⁶.

Na początku XIX w. Ciężkowice zostały włączone do skarbu cesarskiego. Sprzedano je rodzinie Stadnickich. Wkrótce w mieście doszło do tragicznego wydarzenia. Duża część miejscowości spłonęła w wyniku pożaru. Jednakże mieszkańcy uporali się z żywiołem. W tym czasie nadal parali się handlem i rzemiosłem. Popularnością cieszyły się targi bydła oraz jarmarki. Kupowano także wyroby miejscowych tkaczy. Popularnym w tym okresie ubiorem mieszkańców była czamara. Przemysł tekstylny był więc nadal dobrze prosperującą gałęzią produkcji. Funkcjonowała karczma

z pokojami noclegowymi. W 1848 r. zniesiono pańszczyznę. Wkrótce w Galicji wprowadzono autonomię. W urzędach ponownie pojawił się język polski. Ustanowiono urząd Namiestnika na Galicję, który wybierany był przez cesarza spośród polskich właścicieli ziemskich. Utworzono Sejm Krajowy. Zyskały władze Ciężkowic, które otrzymały dodatkowe uprawnienia: mogły zarządzać majątkiem, kasami pożyczkowo-oszczędnościowymi, prowadzić nadzór nad domem starców i mianować personel sanitarny, policję i straż nocną. W 1860 r. wybudowano nowy most na Białej. Osiem lat później powstał nowy budynek szkoły ludowej. W mieście istniał sąd grodzki. Większą swobodę uzyskiwały także szkoły. Można było nauczać w języku polskim. Placówki kontrolowane były przez Radę Szkolną Krajową. Zamieniono je później na ludowe. W 1888 r. połączone zostały, składające się z jednej klasy, szkoły: żeńska i męska. Powstała placówka 3-klasowa. W 1896 r. liczyła już 5 oddziałów²⁷.

W XIX w., na terenie gminy Ciężkowice, funkcjonowały liczne kamieniołomy, w których pozyskiwano piaskowiec. Część z nich musiała powstać już w czasach średniowiecznych. W I poł. XIV w. dostarczano z nich surowiec do budowy zamku tarnowskiego. Poza Ciężkowicami, materiał pozyskiwany był w Tursku i Ostruszy. Tworzono z niego podmurówki i fundamenty. Piaskowiec trafiał do wielu miejscowości w całej Polsce²⁸. Skałę wydobywano także w miejscu, gdzie dziś znajduje się rezerwat *Skamieniałe Miasto* w Ciężkowicach. Dziś przypominają o tym pocztówki z I poł. XX w. oraz XIX-wieczne podpisy kamieniarzy na odsłonięciu piaskowca o nazwie *Warownia Górna*²⁹. W tym okre-

27 Ł. Kossacki-Lytwyn..., s. 100; G. Kubal..., s. 32-34, 101; M. i P. Rochowscy..., s. 87.

28 Ł. Kossacki-Lytwyn..., s. 127; Tarnów. *Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I..., s. 182.

29 <https://skamienialemiasto.pl/skamieniale-miasto/o-rezerwacie/>, dostęp z dn. 06.09.2023 r., godz. 02:35; <http://www.widokowki.gorlice.pl/index.php?cat=gallery&catId=14>, dostęp z dn. 06.09.2023 r., godz. 02:35; M. i P. Rochowscy..., s. 55.

sie w miejscowości działało wiele osób zajmujących się obróbką kamienia. W II poł. XIX w. najbardziej znani byli: Wojciech Muszko i Ludwik Serwoński. Pierwszy z wymienionych urodził się w 1825 r. w Ciężkowicach. Zajmował się wykonywaniem figur przydrożnych i nagrobków. Tworzył sztukę ludową, co widoczne jest w braku proporcji elementów figur. Zmarł w 1892 r. W fachu szkolił się także jego syn, Franciszek. Kolejnym znanym kamieniarzem był wyżej wymieniony Ludwik Serwoński. Urodził się w 1820 r. Do miejscowości przybył, prawdopodobnie, jako człowiek dojrzały i żonaty. Prace artysty odznaczają się dużą szczegółowością. Zmarł w 1890 r. Podobnie, jak w przypadku Muszki, jego potomek również zajmował się profesją kamieniarza. Wojciech Marek Serwoński urodził się w 1863 r. Przez pewien czas pracował w warsztacie Muszków. Wsławił się przy tworzeniu kościoła w Gorlicach i pomagał w jego odbudowie po zniszczeniach w czasie I wojny światowej. Pozostał w mieście nad Ropą. Posiadał własną pracownię. Szkolił w niej uczniów, np. Serwę z Ciężkowic i Franciszka Duszę z Szalowej³⁰.

Ważnym wydarzeniem, mającym wpływ na rozwój regionu, było powstanie nowych linii kolejowych. Dzięki temu niektórzy mieszkańcy mieli możliwość podjęcia nowej pracy zarobkowej. Linia utworzona w 1876 r. przebiegała przez Ciężkowice. Jednak w miejscowości, z powodu sprzeciwu władz, nie powstała stacja kolejowa. Radni obawiali się hałasu i zanieczyszczenia miasta. Sytuację tą wykorzystał właściciel Bogoniowic, który przekazał pod budowę linii i stacji część swoich włości, co okazało się dla niego zyskownym posunięciem.

Równie istotnym wydarzeniem było osiedlenie się w Kąsnej Dolnej Ignacego Jana Paderewskiego. Zakupił on w 1897 r. XIX-wieczny dwór od rodziny

www.widokowki.gorlice.pl/index.php?cat=gallery&catId=14, dostęp z dn. 06.09.2023 r., godz. 02:35; M. i P. Rochowscy..., s. 55.

30 R. Refinuss..., s. 70-74.

Jordanów, wraz z folwarkiem o wielkości ponad 1000 hektarów. Posiadłość została przebudowana w stylu klasycystycznym. Budynek zaprojektowano na planie prostokąta. Istnieje do dziś. Posiada jedną kondygnację i charakterystyczny, czterokolumnowy portyk na fasadzie frontowej. Obok postawiono oficynę. Wokół urządzono park w stylu angielskim ze stawem. Posiadłość miała być urządzona w sposób, jak na owe czasy, nowoczesny. Podłączono do niej wodociąg. Budynki znajdujące się w folwarku posiadały kanalizację. Zainstalowano oświetlenie elektryczne. Pobliski potok Kąsnianka zasilił przebudowany młyn. Działały także tartak, cegielnia i kamieniołom. Dbano o stawy rybne. Powstała mleczarnia, stodoła i kuźnia oraz zabudowania dla zwierząt hodowlanych. Mistrz sprowadził dwa fortepiany i nierzadko koncertował. Wybierał się na spacer na pobliskie skały. Pragnął, aby miasteczko stało się uzdrowiskiem, a w okolicy *Skamieniałego Miasta* chciał zakupić 80 ha terenu, postawić willę letniskową i połączyć całość ze swoim folwarkiem. Wspominał: [...] *do Ciężkowic było niedaleko nie tylko z Tatr, ale i Paryża, 33 godziny jazdy ekspresem, a potem dwie mile na zachód i przez górę skręcić w lewo, a następnie w prawo przez most* [...]. Na pomysł budowy letniska nie przystały władze Ciężkowic, obawiając się zgorzienia spowodowanego rozneglizowanymi letnikami. Paderewski zainicjował budowę nowych siedzib dla szkół, powstanie kasyna, ufundowanie figury św. Floriana w 1895 r. na rynku. Był fundatorem dzwonu *Urban* do kościoła pw. św. Andrzeja. W 1899 r. zabrał dzieci z okolicy na wycieczkę do cyrku w Tarnowie. Pobyt mistrza w Kąsnej Dolnej nie trwał jednak zbyt długo. W 1903 r., dwór, w którym przebywał, został sprzedany z powodu niegospodarności zarządców, o których kompozytor wspominał: *To specjalny gatunek, a szczególnie te, co się po wsiach wałęsają, te z mianem pocziwców, z manierami wielkopańskimi i z butą rycerską, dotkliwie dały mi się we znaki. [...] jam dość bogaty na Szwajcarię,*

25 <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/340383/display/PDF>, dostęp z dn. 05.09.2023 r., godz. 21:23; <https://www.parlament.gv.at/recherchieren/personen/parlamentarierinnen-ab-1848/parlamentarier-1848-1918/Trzecieski>, dostęp z dn. 05.09.2023 r., godz. 21:33; A. Kunisz..., s. 114, 227; <http://www.encyklopedia.ciez-kowice.pl/pl/haslo,83,00129,postacie>, dostęp z dn. 05.09.2023 r., godz. 21:53; <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/52276/edition/46550/content>, dostęp z dn. 05.09.2023 r., godz. 21:09; <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/publication/34210?tab=1>, dostęp z dn. 05.09.2023 r., godz. 21:21.

26 A. Kunisz..., s. 285, 291.

Paryż i Londyn, ale stanowczo za ubogi, aby osiąść na wsi i gospodarzyć w Galicji. Mistrz jeszcze kilkakrotnie odwiedzał miejscowość. W 1910 r. ufundował tablicę wmurowaną w skałę *Piekło*, w ramach upamiętnienia pięćsetnej rocznicy bitwy pod Grunwaldem. Tymczasem Ciężkowice ponownie wkraczały w okres rozwoju. Powstała orkiestra dęta, Towarzystwo Gimnastyczne *Sokół*, Towarzystwo Szkoły Ludowej oraz *Spółka Oszczędności i Pożyczek*³¹.

Znane osobistości ze świata kultury i nauki interesowały się gminą Ciężkowice znacznie wcześniej. Przed przybyciem Paderewskiego okolicę opisał Żegota Pauli. Wspominał o *Skamieniałym Mieście* i legendzie związanej z diabłem zwanym Piórkowskim, który miał się ukazywać podróżnym w postaci piórka oraz wielkich skarbach ukrytych pod głazem oznaczonym krzyżem³². Okolice zwiedzał w XIX w. Maciej Bogusz Stęczyński. W czasie swojej podróży przybył do Jastrzębi. Celem jego wędrówki była skała Wieprzek i aby dostać się do niej, musiał przejść przez gęsty las iglasty. Pod odsłonięciem piaskowca istnieć miała jaskinia, w której według miejscowych legend przebywali niegdyś zbójnicy. Autor publikacji wykonał również rysunek. Należy jednak zaznaczyć, że przedstawił głazy ze znacznie zawyżonym rozmiarem³³. 22 września 1851 r. w Ciężkowicach przebywał Józef Łepkowski, archeolog i profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Tego dnia zakończył swoją podróż inwentaryzacyjną kościołów na Sądecczyźnie. Wspominał, iż w okolicach Bruśnika miały się znajdować ruiny zamku Bukowiec³⁴.

31 Ł. Kossacki-Lytwyn, s. 101; G. Kubal..., s. 35-36; *Powiat...*, s. 39, 41, 52-56; M. i P. Rochowscy..., s. 5, 11.

32 Ż. Pauli, *Dziennik podróży ze Lwowa do Krakowa*, 1840, ze zb. Biblioteki Jagiellońskiej, Rkp. 5455 I.

33 M. B. Stęczyński..., s. 131; Skała Wieprz we wsi Jastrzębia w obwodzie Sandeckim, od wschodu, w: *Okolice Galicyi* Macieja Bogusza Stęczyńskiego, Lwów 1847 r. [-1848 r.], ze zb. Muzeum Narodowego w Krakowie, nr inw. III-ryc.-28406/56.

34 J. Łepkowski, *Listy z Galicyi*, Kraków 1851, s. 35-37.

Rozwój Ciężkowic na pocz. XX w. przerwała I wojna światowa. W listopadzie 1914 r. przez miejscowości przemaszerowały oddziały rosyjskie. Po bitwie pod Limanową zostały zepchnięte na linię rzek Dunajec i Biała. W okolicy miasta rozpoczęły się walki w ramach wojny pozycyjnej. W maju 1915 r. sprzymierzone siły austro-węgierskie i niemieckie wyparły Rosjan: *W tych dniach wzgórze i góry pasma Ciężkowicko-Rożnowskiego, otaczające Ciężkowice, Gromnik, Chojnik, Siedliska, Golanek, Tuchów, Lichwin – po Tarnów, zioną wielkim ogniem, a ziemia drży i jątrzy od żelaznego gradu pocisków. Setki sprzętu wojennego przeciwnika zostało zniszczone, a dziesiątki tysięcy żołnierzy rosyjskich dostało się do niewoli.* Silne walki toczono 2 maja 1915 r. w miejscowości Tursko. W tym samym dniu Rosjanie dwukrotnie odpierali szturm grenadierów pruskiej gwardii w Ostruszy. Po obu potyczkach zachowały się nekropolie. W Ciężkowicach częściowemu zniszczeniu uległ kościół. W miejscowości działał lazaret, z którego ranni pochowani zostali później na cmentarzu nr 137. Nekropolie projektowane były przez Jana Szczepkowskiego, który nauki pobierał w Szkole Przemysłu Drzewnego w Zakopanem, a następnie studiował m.in. na Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Ponadto sam brał udział w wojnie jako żołnierz. Poza polskim artystą w gminie działali również Anton Müller i Johann Hon. Na cmentarzu nr 138 w Bogoniowicach pochowany został Oswald Richtchofen. Był on bliskim krewnym słynnego lotnika, *Czerwonego Barona*. Wraz z kolejnymi latami wojny, zmieniało się podejście do władz austriackich. Z początku ludność popierała politykę zaborcy. Jednak powoli zaczęło się to zmieniać. Kupowane produkty były coraz droższe. Wprowadzano rekwizycje na rzecz wojska. W 1917 r. powstawać zaczęła Polska Organizacja Wojskowa. Państwo polskie odradzało się³⁵. W przypadku Ciężkowic duży wpływ na wyzwolenie miasta z rąk austriackich miał Leon Ulatowski.

35 G. Kubal..., s. 37; Ł. Kossacki-Lytwyn..., s. 124; R. Frody-ma..., s. 64-65, 70-73, 76-77, 82-83; A. Mężyk..., s. 486.

Urodził się 20 marca 1889 r. w wyżej wymienionej miejscowości. Uczęszczał do szkoły elementarnej. Następnie pobierał nauki w seminarium nauczycielskim w Krakowie. Działał w Towarzystwie Gimnastycznym *Sokół*, a od lipca 1914 r. w Związku Strzeleckim w Nowym Sączu. Ukończył szkołę podoficerską, a 6 sierpnia wstąpił do Legionów Polskich. Uczestniczył m.in. w bitwach: pod Konarami (16-23 maja 1915), Jastkowem (31 lipca – 3 sierpnia 1915 r.), Kukulami (22-29 października 1915 r.) oraz Kostiuchnowką (4-6 lipca 1916 r.). W 1922 r. otrzymał order *Virtuti Militari* klasy V. Był także członkiem Polskiej Organizacji Wojskowej. 31 października 1918 r. przybył do swojej rodzinnej miejscowości w celu powiadomienia mieszkańców o wyzwoleniu Krakowa z rąk austriackich. Wieczorem Rada Miejska zdecydowała o przejęciu Ciężkowic pod zarząd polski. 1 listopada ogłoszono, że kraj wyzwala się spod obcej władzy, a już 11 odbyła się uroczysta msza święta i pochód pod Skałę Grunwald. Po powiadomieniu władz, Leon Ulatowski powrócił do Krakowa, aby przyłączyć się do oddziałów polskich. Wziął udział w wojnie polsko-ukraińskiej i z bolszewikami. W dwudziestoleciu międzywojennym kontynuował karierę wojskową. W 1939 r. walczył podczas kampanii wrześniowej, a po jej zakończeniu trafił do niewoli niemieckiej. Najpierw do oflagu w Eichstätt, a następnie Murnau, gdzie przebywał do końca wojny. Pomimo prób, nie udało mu się wstąpić w szeregi Ludowego Wojska Polskiego. Osiadł w Jabłonnie i zajął się rolnictwem. Zmarł 12 listopada 1973 r. Został pochowany na miejscowym cmentarzu³⁶.

Tragiczny los w czasie I wojny światowej spotkał zabudowania dworskie w Bogoniowicach. W miejscu tym istniał barokowy dwór z XVII lub pocz. XVIII w. Był on modelowym przykładem architektury ziemiańskiej. Posiadał łamany dach czterospadowy, a ścianę frontową zdobił portyk wgłębny

36 <https://journals.akademicka.pl/sowiniec/article/view/3394/3126>, dostęp z dn. 17.09.2023 r., godz. 10:41; *Pogórzański...*, s. 52.

z arkadami wspartymi na kolumnach. Po bokach budowli znajdowały się alkierze. W maju 1915 r., w czasie działań wojennych, budynek został zdewastowany. Wewnątrz urządzono lazaret. Ciała żołnierzy chowane były w parku otaczającym dwór. Zostały one ostatecznie przeniesione na cmentarz nr 138, usytuowany w pobliżu. Siedziba ziemiańska opustoszała. W czasie II wojny światowej została ponownie uszkodzona, a w 1946 r. rozebrana. W latach 60. XX w. postawiono w miejscu tym szkołę. Do 2009 r. w pobliżu istniała oficyna, którą nie przetrwała do dziś. Obecnie otoczenie zdobią okazałe drzewa, które ostały się z dawnego parku dworskiego. Przez zawieruchę wielkiej wojny nie przetrwała także budowla w Zborowicach. Pałac z przełomu XVI i XVII w. został spalony przez wojsko w maju 1915 r³⁷.

W czasie I wojny światowej mieszkańcy gminy Ciężkowice brali udział w walkach. Ich nazwiska widnieją w listach strat. Wielu z nich służyło w 20. pułku piechoty. Sztab jednego z baonów zlokalizowano w Nowym Sączu³⁸. Jedną z osób był Karol Roman, który trafił do niewoli rosyjskiej. W tym samym oddziale, w kompanii zapasowej, służył Jan Rząca. Jego również pojmały wojska carskie³⁹. Tragicznie potoczyły się losy Franciszka Gasiova, który zmarł 28 czerwca 1918 r⁴⁰. Obywatele z Ciężkowic służyli również w 32. pułku piechoty z Nowego Sącza⁴¹. Jednym z nich był Jan Majdura, w 1916 r.

37 M. i P. Rochowscy..., s. 84-85.

38 https://library.hungaricana.hu/en/view/KriegsMarine_1914/?pg=417&layout=s, dostęp z dn. 10.09.2023 r., godz. 14:22.

39 <https://kramerius5.nkp.cz/view/uuid:8401f3c0-1705-11-df-b844-0013d398622b?page=uuid:982bce90-030f-11e7-97b4-5ef3fc9ae867&fulltext=Ci%C4%99%C5%BCKowice>, dostęp z dn. 10.09.2023 r., godz. 12:35.

40 <https://kramerius5.nkp.cz/view/uuid:20e93630-1c6a-11-df-b31a-0013d398622b?page=uuid:69ab6630-dce9-11e6-b333-5ef3fc9ae867&fulltext=Ci%C4%99%C5%BCKowice>, dostęp z dn. 10.09.2023 r., godz. 12:40.

41 <https://docplayer.pl/1505798-Waclaw-szczepanik->

Park Zdrojowy im. Z. Jurkiewicza w Ciężkowicach

zweryfikowany jako ranny⁴². Wielu mieszkańców przyłączyło się do Legionów Polskich. Jedną z takich osób był Wincenty Kapalka. Został ranny 20 czerwca 1916 r. Po paru dniach zmarł w szpitalu w Chełmie. Kolejną z osób, która przyłączyła się do oddziałów polskich, był Kazimierz Średniawy. Po zakończeniu wojny działał w Chłopskim Stronnictwie Radykalnym. Dzięki uczestnictwu w życiu politycznym,

sterkowiec-dziekanow-podczas-i-wojny-swiatowej.html, dostęp z dn. 10.09.2023 r., godz. 13:40.

42 <https://kramerius5.nkp.cz/view/uuid:d65b7760-1708-11df-9847-0013d398622b?page=uuid:fef8a520-0329-11e7-97b4-5ef3fc9ae867&fulltext=Ci%C4%99%C5%BCkowice>, dostęp z dn. 10.09.2023 r., godz. 14:32.

został wybrany na posła Rzeczypospolitej Polskiej⁴³. Kolejną z osób był pułkownik Aleksander Kędzior. Poza udziałem w walkach, z Legionami Polskimi, uczestniczył w wojnie z bolszewikami. Dokumentował również wojnę domową w Hiszpanii, będąc agentem polskiego wywiadu. W 1939 r. został mianowany szefem sztabu Naczelnego Wodza. Po zakończeniu II wojny światowej mieszkał w Wielkiej Brytanii, skąd nie wrócił. Zmarł 10 stycznia 1986 r. w Londynie⁴⁴. Tragiczny los spotkał Władysława

43 Ł. Kossacki-Lytwyn..., s. 129-131.

44 Tamże, s. 131; <https://www.encyklopedia.ciezkowice.pl/pl/haslo,145,00129,postacie>, dostęp z dn. 05.09.2023 r., godz. 1:01; <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/197231/>, dostęp z dn. 04.09.2023 r., godz. 1:13; <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/196540/>, dostęp z dn. 13.09.2023 r., godz. 4:32.

Piotra Chmurę. W czasie wojny przyłączył się do Legionów Polskich, a w dwudziestoleciu międzywojennym służył w policji państwowej. We wrześniu 1939 r. trafił do niewoli sowieckiej. Był więźniem obozu w Ostaszkwie. W 1940 r. został zamordowany przez NKWD w Twerze. Pochowano go w Miednoje⁴⁵. Wpływ na wychowanie przyszłych żołnierzy w duchu narodowościowym miał z pewnością ciężkowicki *Sokół*. Jeden z jego członków, Władysław Mruk, walczył w czasie I wojny światowej w 1. pułku piechoty 1. Brygady Legionów Polskich oraz wojnie z bolszewikami⁴⁶. W oddziałach polskich służyli także mieszkańcy pozostałych miejscowości z terenu obecnej gminy Ciężkowice. Z Bogoniowic pochodził Marian Konieczny, ułan walczący m.in. na froncie karpackim. Bohaterską śmiercią zginął Józef Adamczyk z Bruśnika, próbując z oddziałami przejść przez front pod Rarańczą w nocy z 15 na 16 lutego 1917 r. W 3. pułku piechoty, na froncie karpackim, służył Antoni Mierzwa z Falkowej. W październiku 1916 r. w niewoli rosyjskiej zmarł Wojciech Brzytwa z Kąsnej Dolnej. Jako inwalida walkę w 1916 r. zakończył Teodor Farań z Kąsnej Dolnej⁴⁷. Liczba biorących udział w walkach w czasie I wojny światowej i potyczkach z bolszewikami była znacznie wyższa. Ich wojenne historie zasługują na szersze opracowanie.

zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/196540/, dostęp z dn. 13.09.2023 r., godz. 4:32.

45 <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/185912/>, dostęp z dn. 19.09.2023 r., godz. 4:52.

46 <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/210529/>, dostęp z dn. 13.09.2023 r., godz. 4:44.

47 <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/199140/>, dostęp z dn. 19.09.2023 r. godz. 4:58; <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/180952/>, dostęp z dn. 19.09.2023 r., godz. 5:01; <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/209113/>, dostęp z dn. 13.09.2023 r., godz. 5:05; <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/184969/>, dostęp z dn. 13.09.2023 r., godz. 5:07; <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/189799/>, dostęp z dn. 13.09.2023 r., godz. 5:09.

W dwudziestoleciu międzywojennym mieszkańcy starali się poszukiwać dodatkowego źródła utrzymania. Świadczą o tym licznie wynajmowane mieszkania dla letników. Ciężkowice polecane były m.in. przez Mieczysława Orłowicza, autora *Przewodnika po Galicyi*. W miejscowości istniał zajazd Karola Olpińskiego. Z pewnością zachęcała niska cena noclegu, która wynosiła zaledwie 1 koronę. W miasteczku powstały sklepy i restauracje. Zachwalano targi i jarmarki⁴⁸. W 1920 r., z inicjatywy profesora Ksawerego Fiericha, powstała w Pławnej Kolonia Akademicka. Pełniła funkcję pensjonatu. W czasie II wojny światowej została rozbudowana przez Niemców, a po jej zakończeniu była własnością Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. W 1952 r. trafiła pod zarząd Wydziału Oświaty w Tarnowie, który w 1952 r. zorganizował w niej Dom Dziecka funkcjonujący do 1975 r. Niestety budynek popadł w ruinę⁴⁹. Na rozwój turystyki wpłynęły w szczególności działania związane z ochroną urokliwych skał. W 1931 r., decyzją Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, został utworzony rezerwat. Zajmował powierzchnię 30,49 ha⁵⁰.

Kolejnym ciosem dla Ciężkowic była utrata praw miejskich z powodu reformy administracyjnej Rzeczypospolitej Polskiej, wprowadzonej w 1934 r. Miejscowość stała się siedzibą zbiorową gminy wiejskiej, w której mieściło się 16 gromad. Ciężkowice liczyły w tym czasie 2079 mieszkańców, którzy coraz częściej zajmowali się rolnictwem. Pracowali także na kolei i parali się rzemiosłem. Handlowano rękodziełem. Od 1925 r. w miejscowości działała

48 MiP. Rochowscy..., s. 5.

49 <https://www.encyklopedia.ciezkowice.pl/pl/haslo,41,00134,inne>, dostęp z dn. 06.09.2023 r., godz. 02:02; https://www.geocaching.com/geocache/GC3FEH6_zapomniany?guid=56126200-f8f9-43cb-94fc-dae3e9ad07b0; dostęp z dn. 06.09.2023 r., godz. 02:06.

50 W. Sanek, *Wokół Rezerwatu Skamieniałe Miasto. Przewodnik turystyczny*, Ciężkowice 2013, s. 15-16.

Kasa Stefczyka, która cieszyła się dużą popularnością. W 1928 r. powstała rzeźnia miejska. Mieszkańcy działali w ruchu ludowym i popierali strajk Stronnictwa Ludowego z 1932 r. Rozwijały się szkoły. W 1939 r. w gminie było osiem placówek I stopnia oraz cztery II i III, dzięki którym można było kontynuować dalszą edukację. Mimo starań mieszkańców, 6,8 % dzieci nie uczęszczało do szkół. Od 1928 r. istniała Sekcja Biblioteczna założona przez Towarzystwo Szkoły Ludowej. Zgromadzono kilkaset woluminów. W 1935 r. powstał Niedzielny Uniwersytet Wiejski, na zajęcia którego uczęszczało 114 osób. Ciężkowice coraz częściej odwiedzali turyści. Trudności w rozwoju miejscowości sprawiały klęski żywiołowe. W 1928 r. nastąpiła surowa zima, a w 1934 r. okoliczna dolina zalana była przez wody rzeki Białej. Zniszczeniu uległ także ciężkowicki most⁵¹.

W 1939 r. wybuchła II wojna światowa. Mieszkańcy gminy powoływani byli do wojska. Niemcy, wkraczając na tereny gromady, w dniach 5 i 6 września 1939 r., palili gospodarstwa. 7 września wkroczyli, od strony Kąsnej, do Ciężkowic. 12 października okupanci utworzyli Generalne Gubernatorstwo z siedzibą w Krakowie. Wyżej wymienioną miejscowość nad Białą weszła w jego skład. Niemcy zaczęli reorganizować urzędy. Wprowadzono posterunki polskiej policji (Polnische Hilfspolizei), które ściśle współpracowały z wojskiem. Zaczęło dochodzić do pierwszych aktów terroru. Mieszkańcy byli poddawani łapankom i rozstrzeliwani. Zamknięto szkoły średnie i zlikwidowano przedmioty: historię i geografę. Dzieci miały być przyzwyczajane do służby na rzecz narodu niemieckiego. W toku dalszych działań wojennych mieszkańcy Generalnego Gubernatorstwa musieli zaopatrywać armię niemiecką w żywność. W 1941 r. racje żywnościowe przeznaczone na mieszkańca były tak niskie, że wielu miejscowościom groził głód. W gminie 30

rodzin żyło w skrajnej nędzy. Powstawały obozy pracy. Jeden z nich zorganizowano w Kąsnej Dolnej. Represjom i wywózkom poddawani byli Żydzi. Na terenie gminy Ciężkowice działał ruch oporu. Prowadzono tajne komplety. W gminie Ciężkowice kierował nimi Józef Gawroński. Jednym z nauczycieli był, od grudnia 1939 r., pracownik Uniwersytetu Jagiellońskiego, doc. dr Adam Bochnak. Od 1943 r. kierownikiem działań w Ciężkowicach był profesor Jan Sajdak, rektor Uniwersytetu Poznańskiego. W 1940 r. powstały struktury Związku Walki Zbrojnej, a następnie Armii Krajowej. Utworzono placówkę Batalionów Chłopskich. W okolicy Ciężkowic prowadzone były działania partyzanckie Batalionu *Barbara*. Oddział wychodził z okrażeńa na Suchej Górze, w rejonie wsi Jastrzębia⁵². W nocy z 14 na 15 września IV Kompania *Ewa* porucznika Michała Steczyszyna ps. *Kalina* otrzymała zadanie od dowódcy, kapitana Eugeniusza Borowskiego ps. *Leliwa*, wysadzić transport kolejowy oraz zdobyć jak największą ilość broni i amunicji w okolicy miejscowości Pławna. Żołnierze wyruszyli ok. 23:00. Partyzantów rozlokowano wzdłuż torów. Pociąg nadjechał ok. 2:00. Okazało się jednak, że zamiast transportu żołnierzy, nadjechał skład wypełniony czołgami i samochodami. Po ostrzeleniu wagonów, Niemcy zaczęli prowadzić ogień z karabinów maszynowych. Z powodu niezabezpieczenia drogi odwrotu partyzanci rozproszyli się i rzucili do ucieczki. Jednak akcja została uznana częściowo za udaną, ponieważ ruch kolejowy został wstrzymany na 48 godzin. W odwecie Niemcy postanowili zemścić się na ludności przysiółka Zawodzie w Zborowicach. Palili gospodarstwa, zabili kilku obywateli, a niektórych zabrali do niewoli. Miejscowość uratował ksiądz proboszcz, Jan Koziół, który wyprosił u dowódcy niemieckiego zaprzestanie

52 G. Kubal..., s. 40-42; A. Pietrzykova..., s. 79, 108, 126-127, 564, 568; *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. III..., s. 17.

działań. W czasie walk kilku partyzantów schroniło się u gospodarza Korygi. Mieli wielkie szczęście, ponieważ jeden z żołnierzy, który przybył przeszukać budynki, okazał się weteranem I wojny światowej i służył wraz z mieszkańcem miejscowości w jednym oddziale. Po poczęstunku, zaproponowanym przez właściciela posesji, Niemcy zrezygnowali z rewizji⁵³. Pamiątką po wydarzeniach związanych z zatrzymaniem pociągu jest pomnik znajdujący się w Zborowicach, projektu Otto Schiera⁵⁴. Pławna spotkała jeszcze jedna tragedia. Niemcy spalili tutejszy dwór. Na początku XX w. budowla należał do Franciszka Ksawerego Fiericha, prawnika, profesora i rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego⁵⁵. Wielu mieszkańców gminy Ciężkowice było członkami Batalionu *Barbara*. W 1998 r. uczczono pamięć członków rodziny Łuczkiwiczów, którzy brali udział w walkach. Tablica, którą przymocowano do ściany byłego gimnazjum, do dziś przypomina o wydarzeniach z przysiółka *Dąbry* w Rzepienniku Biskupim z 17 października 1944 r.⁵⁶. Partyzanci kompanii *Regina II* przybyli w tamto miejsce 16 października 1944 r. Następnego dnia oddział niemiecki z Ciężkowic (zapewne powiadomiony przez nieznaną osobę) okrążył członków ruchu oporu. W zasadzce zginęło 18 partyzantów. W czasie transportu, ocalałych w potyczce więźniów, zastrzelono nieznanego z imienia Azerbejdżanina. Ośmiu zniewolonych przez Niemców partyzantów zostało straconych w obozie koncentracyjnym Gross-Rosen. Wojnę przeżyło trzech żołnierzy *Regina II*, a w tym późniejszy pułkownik Jerzy Pertkiewicz, który w związku

53 S. Derus..., s. 206-217.

54 <http://www.miejscapamiecinarodowej.pl/index.php/malopolskie/676-zborowice-pomnik-partyzantow-ak-i-mieszkanow-wsi>, dostęp z dn. 12.09.2023 r., godz. 17:32.

55 M. i P. Rochowscy..., s. 84-86.

56 <http://www.miejscapamiecinarodowej.pl/index.php/malopolskie/1364-ciezkowice-tablica-luczkiwiczow>; dostęp z dn. 12.09.2023 r., godz. 17:35

z kontuzją kostki, został przed wydarzeniami z *Dąbrów* odesłany do dowództwa. W przysiółku Rzepiennika Biskupiego polegli Leon Łuczkiwicz oraz jego syn, Marian. Pierwszy z wymienionych był przed wojną nauczycielem w szkole podstawowej w Ciężkowicach oraz oficerem rezerwy Wojska Polskiego. Od początku wojny działał w konspiracji. Prowadził tajne nauczanie, ucząc języka polskiego, geografii i historii. Marian, przed wybuchem wojny, ukończył szkołę Podchorążych Rezerwy w Legionowie, a następnie studiował w Szkole Podchorążych Zawodowych w Komorowie. Wziął udział w kampanii wrześniowej. Po powrocie do Ciężkowic, pomagał tworzyć siatkę konspiracyjną Związku Walki Zbrojnej. Zajmował się szkoleniem wojskowym. Młodszy z synów Leona, Roman, został stracony w obozie w Gross-Rosen. Przed wybuchem II wojny światowej pobierał nauki w szkole średniej. Wykształcenie uzupełnił na tajnych kompletach. Następnie pracował na stacji kolejowej w Bogoniowicach⁵⁷.

Po II wojnie światowej rozwijano komórki Polskiej Partii Robotniczej. Organizowano wiece polityczne, m.in. w Ciężkowicach. Wzmoczona działalność rozpoczęła się już w 1945 r. Zainicjowano uroczystości 1 maja, w których w miejscowości udział wzięło 500 osób. Powstawały nowe inwestycje, m.in. Ośrodek Maszynowy, Kółko Rolnicze, a w latach 70. XX w. budynek ośrodka zdrowia. Działyły spółdzielnie. Pracownicy znajdowali zatrudnienie w przemyśle. Zelektryfikowano Ciężkowice. W 1947 r. powstała biblioteka, a w 1949 r. zorganizowano przedszkole. Utworzono także ośmioklasową szkołę. W 1962 r. instytucję ulokowano w nowym budynku. Powstawały kolejne placówki. W 1945 r. działalność rozpoczęło gimnazjum i liceum, głównie dzięki nauczycielom tajnych kompletów w czasie II wojny światowej. Niestety,

57 J. Pertkiewicz, *„Regina II”. Pluton partyzancki batalionu „Barbara” 16 pułku piechoty Armii Krajowej ziemi tarnowskiej. Dąbry 17 X 1944*, Warszawa 2015, s. 97, 103-114, 121.

51 G. Kubal..., s. 38-39; Ł. Kossacki-Lytwyn, s. 124-125.

w związku z powstaniem odpowiedników instytucji w Tuchowie i gorszymi warunkami nauczania, w 1949 r. szkoły zostały zlikwidowane⁵⁸. Rozwój edukacji w gminie polepszył się w 1957 r. Utworzono Szkoły Przysposobienia Rolniczego. W 1959 r. placówka tego typu z Kąsnej Dolnej została przeniesiona do Ciężkowic. W późniejszych latach, po kilku reorganizacjach, w 1999 r. powstał Zespół Szkół Ogólnokształcących i Zawodowych⁵⁹.

W XX w. Ciężkowice rozwijały się głównie dzięki turystyce. W latach 50. XX w. próbowano powrócić do pomysłów, które proponowane były już w XIX w. W 1952 r., podczas poszukiwań ropy naftowej, natrafiono na wzgórze Rakutowa na złoża wód siarkowych. Wkrótce powstało przedsiębiorstwo *Uzdrowisko Ciężkowice*, które miało zajmować się ich pozyskiwaniem. Jednak przedsięwzięcie nie zostało zrealizowane⁶⁰. 25 czerwca 2021 r. w miejscowości powstał Park Zdrojowy im. Burmistrza Zbigniewa Jurkiewicza⁶¹. Duże znaczenie w rozwoju gminy miało utworzenie muzeów. W II poł. XX w. udało się uratować niszczący dwór w Kąsnej Dolnej. Powróciła do niego muzyka wielkiej mistrza, Ignacego Jana Paderewskiego. W 1984 r. sprowadzono odnaleziony, oryginalny fortepian, zakupiony dla artysty w 1898 r., który obecnie jest ozdobą Centrum Paderewskiego w Kąsnej Dolnej, powstałego w 1990 r. Wewnątrz dworu została zorganizowana ekspozycja z oryginalnymi pamiątkami, związanymi z osobą kompozytora⁶². Nie jest to jedynie miejsce, w którym zgromadzono cenne przedmioty. Kolejne

utworzono w Jastrzębi. Powstało dzięki działalności Mieczysława Króla. Początkowo interesował się on dawną muzyką. Przy okazji tworzenia zespołu regionalnego, natrafiał na dawne przedmioty codziennego użytku. Zaczął, więc je zbierać. Wkrótce kolekcja rozrosła się. Dzięki wsparciu gminy Ciężkowice, udało się w 1977 r. otworzyć Izbę Regionalną „Grociarnia”. Po wielu perypetiach i wsparciu funduszy europejskich, placówka została rozbudowana. Funkcjonuje do dziś⁶³.

Niewątpliwie, największymi atrakcjami Ciężkowic są obecnie rezerwat „Skamieniałe Miasto” i Muzeum Przyrodnicze im. Krystyny i Włodzimierza Tomków. Nie powstałyby one, gdyby nie działalność imienników instytucji. Doktor Włodzimierz Tomek urodził się w 1917 r. Z przyrodą zaznajamiany był już w latach dziecięcych. W 1935 r. wstąpił do Małopolskiego Towarzystwa Łowieckiego we Lwowie. W 1946 r. założył własne koło organizacji w Ciężkowicach, które w 1959 r. zmieniło miejsce siedziby na Gromnik. Przed wybuchem II wojny światowej studiował na Wydziale Leśnym Politechniki Lwowskiej. Edukację dokończył w 1947 r. na Wydziale Rolniczo-Leśnym Uniwersytetu Poznańskiego. Następnie wrócił do Ciężkowic i objął stanowisko leśniczego w Nadleśnictwie Gromnik. Podejmował także inne prace, związane m.in. z inwentaryzacjami przyrodniczymi. Żona Włodzimierza pracowała jako nauczycielka fizyki i matematyki w Metalowo-Elektrycznej Szkole Zawodowej w Ciężkowicach. Przyrodnik był członkiem PTTK. Żywo interesował się Pogórzami Karpackimi, po których często podróżował. Działał na rzecz ochrony rezerwatu, który został utworzony w 1939 r. Niestety mieszkańcy Ciężkowic nielegalnie eksploatowali na jego terenie skały i wycinali drzewa. Tomek interweniował.

63 M. Król, *Grociarnia. Ocalone od zapomnienia*, Ciężkowice 2005, s. 4-12; <https://ciezkowice.pl/pl/406/0/muzeum-etnograficzne-%E2%80%9EGrociarnia%E2%80%9D-w-jastrzebi.html>, dostęp z dn. 12.09.2023 r., godz. 20:22.

58 *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. III..., s. 141-142, 147, 235-237, 245, 283, 343, 369, 389, 392, 415, 483, 560.

59 <https://umistrzapaderewskiego.pl/oszkole/historia/>, dostęp z dn. 03.09.2023 r., godz. 23:14.

60 M. i P. Rochowscy..., s. 5-6; W. Sanek..., s. 124.

61 <https://skamienialemiasto.pl/strefa-turysty/park-zdrojowy-w-ciezkowicach/>.

62 <https://centrumpaderewskiego.pl/>, dostęp z dn. 06.09.2023 r., godz. 00:15; M. i P. Rochowscy..., s. 43-45.

Park Zdrojowy im. Z. Jurkiewicza w Ciężkowicach

Jednak obywatele miejscowości nie dali za wygraną i udali się do stolicy w celu likwidacji rezerwatu. Ministerstwo Leśnictwa przystało na pretensje ciężkowian. Obszar ochronny został zniesiony. Tomek postanowił walczyć o jego przywrócenie. Stworzył specjalną komisję, która zaleciła wstrzymanie wydobycia kamienia. Wywalczył zgodę prywatnych właścicieli na 15 ha częściowego rezerwatu. Pomiary geodezyjne wykonała jego żona, Krystyna, posiadająca odpowiednie uprawnienia. 11 października 1952 r. dokonano oficjalnego otwarcia. Obszar chroniony nie posiadał jednak podstawy prawnej. Zabieg ten był na tyle skutecznym fortem, że udało się wstrzymać eksploatację skał. 20 kwietnia 1971 r. Ministerstwo leśnictwa i Przemysłu Drzewnego

uznało, że ponownie należy utworzyć rezerwat. Oficjalne zarządzenie wprowadzono 12 sierpnia 1974 r. Ponadto Włodzimierz Tomek interesował się ornitologią. Dzięki badaniom na ten temat, przyrodnik uzyskał stopień doktora. Tworzył liczne publikacje, np. *Fauna motyli większych rezerwatu Skamieniałe Miasto w Ciężkowicach i okolicy* (1948) czy *Ptaki zachodniej części Pogórza Ciężkowickiego* (1973). Tomek miał także jeszcze jedną pasję. Był kolekcjonerem. Zgromadził m.in. wielką kolekcję wypchanych zwierząt. W 1989 r. Rada Gminy postanowiła wyeksponować przedmioty w budynku przy dawnej restauracji *Pogórzanka*. W 1994 r. doktor Włodzimierz Tomek zmarł. Gmina w 1995 r. pozyskała zbiory przyrodnika. Po pewnym czasie postanowiono

wyremontować i rozbudować budynek, w którym się znajdowały. Ekspozyty przechowywano tymczasowo w pomieszczeniach byłej restauracji *Pogórzanka*. Działo się to w latach 2010-2011. W tym czasie opiekunem ekspozycji był Wojciech Sanek⁶⁴. Ciężkowice w dalszym ciągu dbały o rozwój turystyki. W 2023 r. rozbudowano placówkę i stworzono Małopolskie Centrum Edukacji Ekologicznej. Obecnie budynek mieści sale ekspozycyjne, aulę multimedialną na 180 miejsc, laboratoria, itd. W tym samym roku otwarto również Ścieżkę w Koronach Drzew. Liczy 1020 m długości. Turysta może spacerować

⁶⁴ <https://muzeum.ciezkowice.pl/muzeum-przyrodnicze/>, dostęp z dn. 12.09.2023 r., godz. 22:13; W. Sanek..., s. 16-17, 70-114.

na wysokości sięgającej nawet 20 metrów. Różni się ona od innych tego typu konstrukcji, ponieważ trasę rzeczywiście poprowadzono pomiędzy drzewami. Umiejscowiono na niej tablice informacyjne⁶⁵.

⁶⁵ <https://ciezkowice.pl/pl/502/500/inauguracja-malopolskiego-centrum-edukacji-ekologicznej-w-ciezkowicach.html>, dostęp z dn. 15.09.2023 r., godz. 3:10; <https://www.radiokrakow.pl/aktualnosci/tarnow/w-ciezkowicach-otwarto-wreszcie-sciezke-w-koronach-drzew>, dostęp z dn. 15.09.2023 r., godz. 3:10; <https://visitmalopolska.pl/-/sciezka-w-koronach-drzew-nowa-podniebna-atrakcja-ciezkowic-1020-metrow-adrenaliny-i-pieknych-widokow->, dostęp z dn. 15.09.2023 r., godz. 3:12.

Posłowie

Teren czterech gmin LGD Dunajec-Biała posiada zarówno liczne cechy wspólne, jak i różnice. Charakterystyczny dla niego jest z pewnością, wytworzony głównie w XIX w., szachownicowy układ pól, tworzący sielankowy, pogórzański krajobraz kulturowy, związany z kulturą agrarną¹. Opisywane w publikacji gminy w większości leżą na dawnych szlakach handlowych i ich rozgałęzieniach, biegnących wzdłuż dolin rzecznych – Dunajca i Białej. Rozwinęły się na ich terenie miejscowości centralne, skupiające wokół siebie pomniejszych wsie. Kolejną cechą wspólną były okresy rozwoju i regresu miejscowości. Progres w średniowieczu wiązał się nierzadko z wprowadzeniem w życie zapisów prawa magdeburskiego i mądrym zarządzaniu właścicieli oraz dzierżawców terenu. Regres towarzyszył często stagnacji systemu feudalnego i licznym wojnom oraz klęskom elementarnym. Głównie w XVII w. oraz podczas wojen światowych. Różnice pomiędzy gminami widoczne były w szczególności w przypadku kierunku i tempa rozwoju oraz

¹ https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/104311/angiel_pietrzak_wies_tradycyjna_w_krajobrazie_pogorzy_karpackich_2009.pdf?sequence=1&isAllowed=y, dostęp z dn. 18.03.2024 r., godz. 22:55.

wielkości miejscowości centralnych w stosunku do wsi je otaczających. W przypadku Ciężkowic, Zakliczyna i Wojnicza, miejscowości wykształciły ośrodki miejskie. Tymczasem Pleśna pozostała wsią. Kierunki rozwoju także były nieco inne. Wojnicz rozrastał się w oparciu o gród i jego strukturę. Zakliczyn słynął z handlu (skupionym głównie wokół szewstwa) i znanych w całym regionie jarmarków. W Ciężkowicach produkowano wysokiej jakości sukna. Tymczasem Pleśna znajdowała się nieco na uboczu. Duży wpływ na jej rozwój miały stosunki feudalne.

Mam nadzieję, iż publikacja będzie przyczynkiem do poszerzenia swojej wiedzy. Zarówno przez osoby nie zajmujące się zawodowo historią, pragnące poznać w formie skrótowej najważniejsze informacje na temat regionu, jak i naukowców poszukujących inspiracji do kolejnych publikacji. Każdego zainteresowanego odsyłam do bibliografii, netografii oraz spisu źródeł, dzięki którym udało się stworzyć krótki zarys dziejowy niezwykle interesującego obszaru Lokalnej Grupy Działania *Dunajec-Biała*.

Bibliografia

Bibliografia:

- A. B. Krupiński, *Zabytki urbanistyki i architektury województwa tarnowskiego*, Warszawa-Kraków 1989
- A. H. T. Święcicki, *Historia herbu rodowego Jastrzębiec czyli saga rodu Święcickich IX-XXI w.*, Poznań 2010
- A. Kuczera, *Parafia Pleśna. Jej dzieje od założenia do współczesności (1236-2000)*, Pleśna 2009
- A. Kunisz, *Udział ziemi tarnowskiej w powstaniu styczniowym*, Kraków 1990
- A. Łydka, *Bój pierwszej brygady pod Łowczówkiem* [w:] *Historia. Polska zbrojna*, Putkiewicz A. (red.), Nr 2 (6), Warszawa 2018
- A. Mężyk, *Tuchów i okolica w ogniu wojny światowej 1914-1915*, Tuchów 2014
- A. Patridge, *Pleśna jakiej już nie ma. Historie w fotografiach*, Kraków-Pleśna 2013
- A. Pietrzykova, *Region tarnowski w okresie okupacji hitlerowskiej. Polityka okupanta i ruch oporu*, Warszawa - Kraków 1984
- A. Matczuk, *Teofil Żebrawski (1800-1887) jako bibliograf* [w:] *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, T. 42, nr 3-4, Lublin 1997
- B. Z. Stęczyński, *Okolice Galicji*, Lwów 1847 r.
- F. K. Latinik, *Żołnierz polski pod Gorlicami 1915. Działalność 100 pułku ziemi cieszyńskiej*, Przemyśl 1923
- F. Sławoj-Składowski, *Moja służba w Brygadzie. Pamiętnik polowy*, T. I, Warszawa 1990
- F. Wiesiołowski, *Franciszka hr. Wiesiołowskiego Pamiętnik z r. 1845-1846.*, Lwów 1868
- G. Kubal, *Ciężkowice w gminie i okolicy*, Krosno 1999
- H. Kunaszowski, *Życiorysy uczestników Powstania Listopadowego: zebrane na pamiątkę obchodu jubileuszowego pięćdziesięcioletniej rocznicy tego powstania*, Lwów 1880
- J. Białynia-Chołoddecki, *Pamiętnik powstania styczniowego w pięćdziesiątą rocznicę wypadków*, Lwów 1913
- J. Łepkowski, *Listy z Galicji*, Kraków 1851
- J. Okoński, A. Szpunar, *Najdawniejsza przeszłość Wojnicza i okolic*, Wojnicz 2002
- *Kalendarium dziejów Wojnicza wydane z okazji przywrócenia praw miejskich*, Duman T. (red), Wojnicz 2007
- J. Pertkiewicz, „Regina II”. *Pluton partyzancki batalionu „Barbara” 16 pułku piechoty Armii Krajowej ziemi tarnowskiej. Dąbry 17 X 1944*, Warszawa 2015
- *JP II J. Góra listy*, Koźmińska H. (red.), Poznań 2011
- K. Kryńska, *Traktaty „Postliminium cometarum oraz Quaestio meteorologica de cometis” Stanisława Słowakowica na tle piśmiennictwa astronomicznego XVII wieku*, Warszawa 2022
- K. Moskał, *Grody i zamki nad Dunajcem i Popradem*, Nowy Sącz 2011
- K. Moskał, *Leliwici z Melsztyna i ich zamki*, Nowy Sącz 2007
- L. A. Nowak, *Słownik żołnierzy Armii Krajowej i opozycji niepodległościowej, działającej na terenie gminy Zakliczyn w latach 1939-1989*, Zakliczyn 2020
- L. Kubala, *Wojna szwedzka w roku 1655 i 1656: (szkiców historycznych serya IV) : z 19 rycinami*, Lwów 1913

- Ł. Kossacki-Lytwyn, *W dawnych Ciężkowicach. Krótkie szkice do portretu miasta i jego mieszkańców*, Ciężkowice 2018
  - M. Bruchnalska, *Ciche bohaterki: udział kobiet w powstaniu styczniowym : (materjały)*, Miejsce Piastowe 1933
  - M. B. Stęczyński, *Okolice Galicyi*, Lwów 1847
  - M. Król, *Grociarnia. Ocalone od zapomnienia*, Ciężkowice 2005
  - M. L. Krogulski, *Od Legionów do Armii Polskiej. Żołnierze niepodległości z ziemi tuchowskiej 1914-1921*, T. I, Tuchów 2020
  - M. L. Krogulski, *Od Legionów do Armii Polskiej. Żołnierze niepodległości z ziemi tuchowskiej 1914-1921*, T. II, Tuchów 2022
  - M. i P. Rochowscy, *Między Białą a Dunajcem. Na kulturowych ścieżkach Ciężkowicko-Rożnowskiego Parku Krajobrazowego*, Tarnów 2015
  - M. Smoleński, *Melsztyn. O zamku i jego panach, o kościele i plebanach, z dodatkiem o Domosławicach*, Kraków 1888
  - M. Turkawski, *Zamek Melsztyn i jego zwaliska. Studium geograficzno-historyczne*, Warszawa 1879
  - N. Ławicka, M. Reczek, *Gmina Pleśna wczoraj i dziś*, Pleśna 2021
  - *Nowości Ilustrowane*, R. XXI, nr 45, Kraków 1924
  - *Pogórzański szlak dumy z niepodległej*, Kowalski J. (red.), Tuchów 2020
  - *Pomniki i Miejsca Pamięci Narodowej. Przewodnik cz. I. Miasto Tarnów. Gmina Pleśna. Gmina Radłów. Gmina Skrzyszów. Gmina Tarnów. Gmina Wierzchosławice. Gmina Wojnicz*, Dziduszko B., Łabno A., Smagacz A. (red.), Tarnów 2006
  - *Poczet wybitnych zakliczynian i ludzi związanych z regionem 1518-2020*, Antosz D., Michalik J., Rosiek J. (red.), Zakliczyn 2020
  - *Powiat tarnowski. Przewodnik turystyczny*, Bielak P. (red.), Łapczyca 2013
  - *Radło. Kwartalnik informacyjny ziemi radłowskiej*, R. IV, Nr 4 (16), Radłów 2010
  - R. Darowski, *Szczepanowice nad Dunajcem. Dzieje wsi, parafii katolickiej i gminy kalwińskiej*, Kraków 1993
  - R. Bogusz, *Zakliczyn nad Dunajcem*, Nowy Sącz 2013
  - R. Frodyma, *Cmentarze wojenne z I wojny światowej na ziemi tarnowskiej*, Krosno 2017
  - R. L. DiNardo, *Przełom. Bitwa pod Gorlicami-Tarnowem 1915*, przeł. J. Szkudliński, Poznań 2012
  - R. Reinfuss, *Ludowa rzeźba kamienna w Polsce*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1989
  - S. Dembiński, *Rok 1846: kronika dworów szlacheckich zebrana na pięćdziesięcioletnią rocznicę smutnych wypadków lutego*, Jasło 1896
  - S. Derus, *Szli Partyzanci. Zarys działalności I Batalionu 16 pp. Armii Krajowej Ziemi tarnowskiej kryptonim "Barbara" w 1944 r.*, Lubaszowa 1996
  - S. Goszczyński, *Dziennik podróży do Tatrów*, Petersburg 1853
  - *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Sulimierski F., Chlebowski B., Walewski W. (red.), Warszawa 1881
  - *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. I, Tarnów 1981
  - *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. II, Tarnów 1987
  - *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), T. III, Tarnów 1987
  - T. Szkudaj, *Izba Lekarska Krakowska. Na podstawie zbiorów specjalnych Głównej Biblioteki Lekarskiej [w:] Medycyna Nowożytna: studia nad historią medycyny*, Podgórska Kławe Z., T. 7, Nr 2, Warszawa 2000
  - T. Woźny, *Między Białą a Dunajcem – działania armii austro-węgierskiej na terenie obecnej gminy Pleśna od grudnia 1914 do kwietnia 1915 [w:] Dziedzictwo wielkiej wojny w krajobrazie i pamięci. Powiat tarnowski i gmina Pleśna – wspólne wyzwanie*, Juśko P., Stankowski R. (red.), Tarnów – Pleśna 2016
  - *W gminie Zakliczyn*, Mendelowski S. (red.), Krosno 2002
  - W. Jemielity, *Altarie w diecezji augustowskiej [w:] Studia teologiczne* 19, Nowacki W. (red.), Białystok 2001
  - W. Łopatka, *W zaciszu Zakliczyna. Wspomnienia z okresu walk o wyzwolenie ziem w dorzeczu Dunajca i lat powojennych*, Zakliczyn 2007
  - W. Milewska, J. T. Nowak, M. Zientara, *Legiony Polskie 1914-1918. Zarys historii militarnej i politycznej*, Kraków 1998
  - W. Sanek, *Wokół Rezerwatu Skamieniałe Miasto. Przewodnik turystyczny*, Ciężkowice 2013
  - Z. Anusik, *Latyfundia panów na Tęczynie. Kilka refleksji w związku z książką Janusza Kurtyki [w:] Przegląd Nauk Historycznych* 2003, Anusik Z., Głowacki A. (red.) R. II, nr 2 (4), Łódź 2003
  - *Zeszyty Wojnickie*, nr 1 (21), R. III, Wojnicz 1994
  - *Zeszyty Wojnickie*, nr 1 (141), R. XXIII, Wojnicz 2014
  - *Zeszyty Wojnickie*, nr 6 (14), R. II, Wojnicz 1993
  - *Zeszyty Wojnickie*, nr 6 (26), R. III, Wojnicz 1994
  - *Zeszyty Wojnickie*, nr 10 (31), R. III, Wojnicz 1994
  - *Zeszyty Wojnickie*, nr 11/12 (79-80), R. VII, Wojnicz 1998
  - *Ziemia. Tygodnik Krajoznawczy Ilustrowany*, R.3, nr 21, Warszawa 1912
  - Z. Simche, *Tarnów i jego okolica: wydano ku uczczeniu sześćsetnej rocznicy założenia miasta Tarnowa*, Tarnów 1930
- Netografia:**
- www.bip.uksw.edu.pl/sites/default/files/rozprawa%20doktorska.pdf, dostęp z dn. 22.08.2023 r.
  - www.bochniaci.pl/wpcontent/uploads/2013/12/images_WB%204%20%2895%29%20zima_2012_2013.pdf, dostęp z dn. 22.08.2023 r.
  - www.cech.nowysacz.com.pl/s2-historia.html, dostęp z dn. 05.08.2023 r.
  - www.cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_48261_pis213826/c/articles-2154457.pdf.pdf, dostęp z dn. 29.10.2023 r.
  - www.centrupaderewskiego.pl/, dostęp z dn. 06.09.2023 r.
  - www.ciezkowice.pl/pl/406/0/muzeum-etnograficzne-%E2%80%9Egrociarnia%E2%80%9D-w-jastrzebi.html, dostęp z dn. 12.09.2023 r.
  - www.ciezkowice.pl/pl/502/500/inauguracja-malopolskiego-centrum-edukacji-ekologicznej-w-ciezkowicach.html, dostęp z dn. 15.09.2023 r.
  - www.cyfrowe.mnw.art.pl/pl/wyniki-wyszukiwania?phrase=Lus%25C5%2582awice, dostęp z dn. 17.08.2023 r.
  - www.diecezja.tarnow.pl/index.php/institucje/media/106-swieci/6029-bl-krystyn-gondek, dostęp z dn. 22.08.2023 r.
  - www.docplayer.pl/1505798-Waclaw-szczepanik-sterkowiec-dziekanow-podczas-i-wojny-swiatej.html, dostęp z dn. 10.09.2023 r., godz. 13:40
  - www.gazetakrakowska.pl/zlotym-meleksem-po-tarnowie-i-regionie-ruszaja-regularne-kursy-nowa-atrakcja-turystyczna-pojazdem-mozna-bedzie-dojechac-tez-do/ar/c4-17660649, dostęp z dn. 21.07.2023 r.
  - www.crispa.uw.edu.pl/object/files/340383/display/PDF, dostęp z dn. 05.09.2023 r.
  - www.encyklopedia.ciezkowice.pl/pl/haslo,83,00129,postacie, dostęp z dn. 05.09.2023 r.
  - www.encyklopedia.ciezkowice.pl/pl/haslo,41,00134,inne, dostęp z dn. 06.09.2023 r.
  - www.encyklopedia.ciezkowice.pl/pl/haslo,120,00134,inne, dostęp z dn. 07.08.2023 r.
  - www.encyklopedia.ciezkowice.pl/pl/haslo,132,00134,inne, dostęp z dn. 07.08.2023 r.
  - www.encyklopedia.ciezkowice.pl/pl/haslo,145,00129,postacie, dostęp z dn. 05.09.2023 r.
  - www.encyklopedia.pwn.pl/haslo/czopowe;3889842.html, dostęp z dn. 06.08.2023 r.
  - www.encyklopedia.pwn.pl/haslo/cuius-regio-eius-religio;3888373.html, dostęp z dn. 25.07.2023 r.
  - www.encyklopedia.pwn.pl/haslo/Michal-z-Bystrzykowa;3940487.html, dostęp z dn. 23.05.2023 r.
  - www.encyklopedia.pwn.pl/haslo/tenuta;3986434.html, dostęp z dn. 07.08.2023 r.
  - www.encyklopedia.pwn.pl/haslo/prawo-magdeburskie;3961874.html, dostęp z dn. 20.05.2023 r.
  - www.encyklopedia.pwn.pl/haslo/skojec;3975985.html, dostęp z dn. 06.08.2023 r.
  - www.encyklopedia.pwn.pl/haslo/wiardunek;3995316.html, dostęp z dn. 06.07.2023 r.
  - www.encyklopediateatru.pl/osoby/79487/-, dostęp z dn. 29.07.2023 r.
  - www.encyklopedia.warmia.mazury.pl/index.php/Andrzej_T%C4%99czy%C5%84ski, dostęp z dn. 22.05.2023 r.
  - www.encyklopedia.pl/es/encyklopedia/biogramy/2145,Chrobak-Stanislaw.html, dostęp z dn. 22.08.2023 r.
  - www.geocaching.com/geocache/GC3FEH6_zapomniane?guid=56126200-f8f9-43cb-94fc-dae3e9ad07b0, dostęp z dn. 06.09.2023 r.

- www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/jan-pietrzyk-petricovius-golab-swider, dostęp z dn. 25.08.2023 r.
- www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/koryga, dostęp z dn. 28.08.2023 r.
- www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/wladyslaw-jordan, dostęp z dn. 26.07.2023 r.
- www.jamna.dominikanie.pl, dostęp z dn. 17.08.2023 r.
- www.jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/52276/edition/46550/content, dostęp z dn. 05.09.2023 r.
- www.journals.akademicka.pl/sowiniec/article/view/3394/3126, dostęp z dn. 17.09.2023 r.
- www.kramerius5.nkp.cz/view/uuid:d65b7760-1708-11df-9847-0013d398622b?page=uuid:fef8a520-0329-11e7-97b4-5ef3fc9ae867&fulltext=Ci%C4%99%C5%BCkowice, dostęp z dn. 10.09.2023 r.
- www.kramerius5.nkp.cz/view/uuid:20e93630-1c6a-11df-b31a-0013d398622b?page=uuid:69ab6630-dce9-11e6-b333-5ef3fc9ae867&fulltext=Ci%C4%99%C5%BCkowice, dostęp z dn. 10.09.2023 r., godz. 12:40
- www.kramerius5.nkp.cz/view/uuid:8401f3c0-1705-11df-b844-0013d398622b?page=uuid:982bce90-030f-11e7-97b4-5ef3fc9ae867&fulltext=Ci%C4%99%C5%BCkowice, dostęp z dn. 10.09.2023 r.
- www.library.hungaricana.hu/en/view/KriegsMarine_1914/?pg=417&layout=s, dostęp z dn. 10.09.2023 r.
- www.ma.krakow.pl/announcement/wczesnosrednowieczny-kolczyk-z-zawady-lanckoronskiej/?fbclid=IwAR0ZmJtcWAJKje8iihqvWwVOcgcSWRvLl4c3n1cI-jw4TrslFiL0Gst7Xo0, dostęp z dn. 21.08.2023 r.
- www.malopolska.szlaki.pttk.pl/1026-pttk-malopolska-dwor-w-wieckowicach, dostęp z dn. 19.07.2023 r.
- www.mbc.malopolska.pl/dlibra/publication/34210?tab=1, dostęp z dn. 05.09.2023 r.
- www.miejscapamiecinarodowej.pl/index.php/malopolskie/640-wojnicz-mogila-wladyslawa-jordana, dostęp z dn. 26.07.2023 r.
- www.miejscapamiecinarodowej.pl/index.php/malopolskie/641-wojnicz-pomnik-poleglych-w-czasie-i-ii-wojny-swiatowej, dostęp z dn. 19.07.2023 r.
- www.miejscapamiecinarodowej.pl/index.php/malopolskie/676-zborowice-pomnik-partyzantow-ak-i-mieszkanow-wsi, dostęp z dn. 12.09.2023 r.
- www.miejscapamiecinarodowej.pl/index.php/tarnow/765-tarnow-mogila-ofiar-rabacji, dostęp z dn. 29.07.2023 r.
- www.miejscapamiecinarodowej.pl/index.php/malopolskie/1364-ciezkowice-tablica-luczkiwiczow, dostęp z dn. 12.09.2023 r.
- www.miejscapamiecinarodowej.pl/index.php/malopolskie/1368-wola-stroska-upamietnienie-poleglych-partyzantow, dostęp z dn. 19.08.2023 r.
- www.miejscapamiecinarodowej.pl/index.php/malopolskie/1373-slona-pomnik-poleglych-partyzantow, dostęp z dn. 19.08.2023 r.
- www.muzeum.ciezkowice.pl/muzeum-przyrodnicze/, dostęp z dn. 12.09.2023 r.
- www.muzeum.tarnow.pl/aktualnosci/galeria-jednego-objektu-kernos-niezwykle-naczynie-sprzed-2700-lat/, dostęp z dn. 20.07.2023 r.
- www.niezlasztuka.net/o-sztuce/luslawice-malczewski-i-penderecki/, dostęp z dn. 22.08.2023 r.
- www.parafiawojnicz.pl/kosciol-parafialny/, dostęp z dn. 20.07.2023 r.
- www.parlament.gv.at/recherchieren/personen/parlamentarierinnen-ab-1848/parlamentarier-1848-1918/Trzeciecki, dostęp z dn. 05.09.2023 r.
- www.pbc.biaman.pl/dlibra/doccontent?id=23248, dostęp z dn. 17.08.2023 r.
- www.plesna.pl/newsy/news/drugie-zycie-relaksu-oficjalne-otwarcie-objektu/?tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=306ac1f2befb13a496ad8028432fabf9, dostęp z dn. 25.07.2023 r.
- www.podziemiezbrojne.ipn.gov.pl/zol/biogramy/88113,Kpt-Jan-Dubaniowski-Salwa-i-Oddzial-Partyzancki-Zandarmeria.html, dostęp z dn. 22.08.2023 r.
- www.polona.pl/item-view/fd573b6e-0317-48d9-95fce070dc2e4f5c?page=4, dostęp z dn. 21.08.2023 r.
- www.polona.pl/item-view/f49786e0-be92-402ebb62-30df34e829c?page=0, dostęp z dn. 21.08.2023 r.
- www.powiattarnowski.pl/wojnicz/trwa-remont-pomnika-niepodleglosci/, dostęp z dn. 01.07.2023 r.
- www.promyk-rzuchowa.pl/, dostęp z dn. 25.07.2023 r.
- www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2006/Przewodnik-Katolicki-8-2006/Diecezja-Wlodelawska-Kanonik-pralat-dziekan-2, dostęp z dn. 23.05.2023 r.
- www.radiokrakow.pl/aktualnosci/tarnow/w-ciezkowicach-otwarto-wreszcie-sciezke-w-koronach-drzew, dostęp z dn. 15.09.2023 r.
- www.rp.pl/banki/art1807421-historia-zlotego-na-tlezmian-gospodarczych-i-politycznych, dostęp z dn. 06.08.2023 r.
- www.ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/104311/angiel_pietrzak_wies_tradycyjna_w_krajobrazie_pogorzy_karpackich_2009.pdf?sequence=1&isAllowed=y, dostęp z dn. 18.03.2024 r.
- www.senat.pl/k1/senat/Senator/pdf/chrobak.pdf, dostęp z dn. 22.08.2023 r.
- www.sjp.pwn.pl/slovníki/pr%C5%82at.html, dostęp z dn. 23.05.2023 r.
- www.sjp.pwn.pl/sjp/prebenda;2572297.html, dostęp z dn. 20.05.2023 r.
- www.skamienialemiasto.pl/skamieniale-miasto/o-rezerwacie/, dostęp z dn. 06.09.2023 r.
- www.skamienialemiasto.pl/strefa-turysty/park-zdrojowy-w-ciezkowicach/
- www.sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/w/1186-wojnicz/99-historia-spoleczności/138259-historia-spoleczności, dostęp z dn. 05.08.2023 r.
- tarnow.naszemiasto.pl/trwa-budowa-nowego-muzeum-kolo-tarnowa-ministerstwo-kultury/ar/c1-9308239, dostęp z dn. 06.08.2023 r.
- www.tarnow.naszemiasto.pl/wojnicz-reanimacja-zabytkowego-palacu-damskich-rozpoczely/ar/c7-8975035, dostęp z dn. 19.07.2023 r.
- www.umistrzapaderewskiego.pl/oszkole/historia/, dostęp z dn. 03.09.2023 r.
- www.vanyaambar.blogspot.com/2019/03/zakliczyn-cz-i-projekt-365-nocy.html, dostęp z dn. 17.08.2023 r.
- www.visitmalopolska.pl/-/sciezka-w-koronach-drzew-nowa-podniebna-atrakcja-ciezkowic-1020-metrow-adrenaliny-i-pieknych-widokow, dostęp z dn. 15.09.2023 r.
- www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/533534/edition/476523/content, dostęp z dn. 22.08.2023 r.
- www.widokowki.gorlice.pl/index.php?cat=gallery&catId=14, dostęp z dn. 06.09.2023 r.
- www.wojnicz.pl/mieszkaniec/organizacje_pozarzadowe/towarzystwo-przyjaciol-ziemi-wojnickiej/, dostęp z dn. 21.05.2023 r.
- www.wojnicz.pl/turysta/atrakcje/izba-regionalna, dostęp z dn. 21.05.2023 r.
- www.wojnicz.pl/turysta/historia, dostęp z dn. 27.06.2023 r.
- www.wojnicz.pl/turysta/zabytki-wojnicza/palac-dabskich-na-starostwie/, dostęp z dn. 27.06.2023 r.
- www.worldhistory.org/Castle_Keep/, dostęp z dn. 05.05.2023 r.
- www.zabytek.pl/pl/objekty/g-252910, dostęp z dn. 17.08.2023 r.
- www.zakliczyn.com/wioski/konczynska.php; dostęp z dn. 06.08.2023 r.
- www.zakliczyninfo.pl/index.php/historia/1515-solidarnosc-wiejska-powstala-w-klasztorze, dostęp z dn. 22.08.2023 r.
- www.zakliczyninfo.pl/index.php/historia/1829-pamieci-mlodego-legionisty, dostęp z dn. 22.08.2023 r.
- www.zbawiciel.ostroleka.pl/swieci,blogoslawiona-maria-teresa-kowalskabrdziewica-i-meczennica-621.html, dostęp z dn. 22.08.2023 r.
- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/180952/, dostęp z dn. 19.09.2023 r.
- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/183141/, dostęp z dn. 22.08.2023 r.
- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/184688/, dostęp z dn. 02.08.2023 r.
- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/184969/, dostęp z dn. 13.09.2023 r.
- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/185912/, dostęp z dn. 19.09.2023 r.
- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/186481/, dostęp z dn. 19.07.2023 r.
- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/189799/, dostęp z dn. 13.09.2023 r.
- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/194859/, dostęp z dn. 19.07.2023 r.
- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/196540/, dostęp z dn. 13.09.2023 r.

- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%B-Co%C5%82nierz/197231/, dostęp z dn. 04.09.2023 r.
- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%B-Co%C5%82nierz/199140/, dostęp z dn. 19.09.2023 r.
- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%B-Co%C5%82nierz/205757/; dostęp z dn. 22.08.2023 r.
- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%B-Co%C5%82nierz/205969/, dostęp z dn. 01.07.2023 r.
- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%B-Co%C5%82nierz/209113/, dostęp z dn. 13.09.2023 r.
- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%B-Co%C5%82nierz/209203/, dostęp z dn. 22.08.2023 r.
- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%B-Co%C5%82nierz/210529/, dostęp z dn. 13.09.2023 r.
- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%B-Co%C5%82nierz/211808/, dostęp z dn. 22.08.2023 r.
- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%B-Co%C5%82nierz/212531/, dostęp z dn. 22.08.2023 r.
- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%B-Co%C5%82nierz/225184/, dostęp z dn. 22.08.2023 r.
- www.zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%B-Co%C5%82nierz/222623/, dostęp z dn. 22.08.2023 r.
- J. Malczewski, Motyw z Lusławic, Lusławice 1918, ze zb. Muzeum Narodowego w Krakowie, MNK III-r.a-9930
- LUSŁAWICE - dwór z gankiem w typie portyku - wówczas własność Jacka Malczewskiego [dostrzegalny siedzi na ganku], 1925 r., ze zb. Muzeum Narodowego w Krakowie, MNK XX-f-3147
- *Panińska-Góra w Wielkiej-Wsi nad Dunajcem od wschodu i północy w obwodzie Bocheńskim*, w: *Okolice Galicyi Macieja Bogusza Stęczyńskiego*, Lwów 1847 r. [-1848 r.], ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie, nr inw. MNK III-ryc.-28406/14
- *Rdzeń, Wiór oraz Drapaczna wiórowcu znalezione w miejscowości Biadoliny Radłowskie sprzed ok. 5500-2000 r. p.n.e.*; ze zb. Muzeum Ziemi Tarnowskiej, nr inw. MT-A/390/1
- Ruiny zamku w Melsztynie, 1865 r.-drzeworyt według rysunku Jana Matejki, Kraków 1866 r., nr inw. MNK IX-5028
- Skąła Wieprz we wsi Jastrzębia w obwodzie Sandeckim, od wschodu, w: *Okolice Galicyi Macieja Bogusza Stęczyńskiego*, Lwów 1847 r. [-1848 r.], ze zb. Muzeum Narodowego w Krakowie, nr inw. III-ryc.-28406/56
- Ż. Pauli, *Dziennik podróży ze Lwowa do Krakowa*, 1840 r., ze zb. Biblioteki Jagiellońskiej, Rkp. 5455 I

Źródła:

- Akta miasta Tarnowa, Księga rejestracyjna 57 pułku piechoty w Tarnowie, Tarnów 1914 r., ze zb. Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Tarnowie, sygn. 33/1/0/-/50
- A. Misierowicz (grafik), N. Orda (rysownik), *Melsztyn nad rzeką Dunajcem* w: Album widoków historycznych Polski poświęcony Rodakom. Album widoków guberni grodzieńskiej, wileńskiej, mińskiej, kowieńskiej, wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej, przedstawiający miejsca historyczne z czasów wojen [...], oraz przedhistoryczne [...] również stare ruiny zamków obronnych i piękne rezydencje świadczące o przeszłości i cywilizacji tego kraju, seria szósta, Warszawa 1880 r., ze zb. Muzeum Narodowego w Warszawie, nr inw. Gr.Pol.5983/232 MNW
- Grupa zdjęta przy sposobności założenia filii "Sokoła" Tarnowskiego w Wojniczu w dniu 21 V 1893 r." (pieczętka "Stowarzyszenie Gimnastyczne Sokół w Tarnowie"), ze zb. Muzeum Ziemi Tarnowskiej, nr inw. Inw.pom.nauk.4465